

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES
HISTÒRICO-ECLESIASTIQUES

VOLUM 66
1993

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)
Duran i Bas, 9 – 08002 BARCELONA
1993

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES HISTÒRICO-ECLESIASTIQUES

PUBLICADA PER

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)

Director:

R. DR. RAMON CORTS I BLAY

ADMINISTRACIÓ
EDITORIAL BALMES

Duran i Bas, 11 – 08002 BARCELONA

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

Amb llicència eclesiàstica.
És propietat de l'Editorial Balmes.

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES
HISTÒRICO-ECLESIASTIQUES

VOLUM 66
1993

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)
Duran i Bas, 9 – 08002 BARCELONA
1993

In memoriam P. Francesc de Paula Solà i Carrió

El dia 18 de maig de 1993 morí el P. Francesc de P. Solà i Carrió de la Companyia de Jesús. Era un home dotat de clara i aguda intel·ligència, d'una memòria prodigiosa, d'un tarannà humà altament acollidor a tothora i amb un tracte senzill, cordial i devot.

Fou catedràtic de Teologia Dogmàtica a la Facultat dels Jesuïtes, ara Facultat de Teologia de Catalunya, des dels anys 40 fins a la seva jubilació. S'especialitzà i aconseguí fama internacional en Mariologia. Fou Director de la Biblioteca de les Facultats de Filosofia i Teologia, ara Biblioteca Borja. Per més de 30 anys fou Director de l'Arxiu Històric dels jesuïtes a Catalunya, des de 1978, director de la Biblioteca Balma i de la nostra revista «Analecta Sacra Tarraconensia». El P. Solà tenia 85 anys, en feia 70 que era jesuïta, i era sacerdot des de l'any 1936. El seu record ens esperona i ens emmena a seguir el seu exemple.

PRESENTACIÓ

Quan els llums i els fums de l'any fatídic de 1992 s'han apagat, surt aquesta miscel·lània d'estudis. Vol recordar que fa mig mil·lenni que un estol de catalans, catòlics, clergues o no, començaren a fer cap al nou continent que Europa llavors començava tot just a descobrir i que amb el temps esdevingué allò que a la fi coneixem com Amèrica. I fins avui, car la correntia no solament no s'ha estroncat mai, sinó que el seu cabal més aviat ha anat engruixint-se.

Aquesta iniciativa erudita no pressuposa, per si mateixa, cap celebració de caire triomfalista; ens ho veda la sobrietat científica, per tal com som prou conscients que qualsevol fenomen històric –i, doncs, humà– és de natura essencialment ambigua; i molt més encara quan es tracta d'una realitat que fa cinc segles que començà i implica milers de persones; podem i hem d'imaginar, doncs, que hi ha hagut de tot: des de les malvestats més abjectes fins als nivells més excelsos de santedat, bo i passant per tota la gamma de la mediocritat. No ens fem il·lusions; això, però, no podria invalidar qualsevol esforç per posar de relleu i fer sortir a la llum com més elements de judici millor, per tal que un dia puguem «compondre» el trencaclosques i presentar-ne una imatge tan matisada com vulguem, però amb sentit.

Sabem que l'any 1943 arribà al Carib l'ermità Bernat Boïl, nomenat vicari pontifici, que no tingué ni per la duració ni per la brillantor de la tasca missionera un paper precisament gloriós; potser fou llavors, i en tot cas poc després, que també hi anà Ramon Paner, «pobre ermità de l'Orde de Sant Jeroni» i amb ell sí que és llegut de veure inaugurada l'acció missionera catalana a Amèrica (doblada, en el cas de Paner, de l'etnogràfica); segons els càlculs que fa poc jo mateix he donat a conèixer, fins 1830 i deixant de banda el grup més anònim dels colons, l'aportació eclasiàstica ha estat, de molt, la més nodrida dins de la catalana (per damunt del 66% de l'univers considerat): n'he arribat a identificar més de dos mil tres-cents. Per si mateixa aquesta xifra ja justifica

l'atenció al fenomen missioner català a les Índies; però endemés, tot just apaivagat el sotrac de la independència (de la majoria) dels territoris ultramarins, es tornà a nuar la relació –de tal forma que podem parlar, avui, d'una realitat que enclou un nombre considerable de milers de catalans– i que no s'ha estroncat fins ara.

No hi ha, però, només l'aspecte quantitatiu: en història religiosa el qualitatiu esdevé no menys (si no més) decisiu. I aquest tombant qualitatiu, en història religiosa, cal que comenci per la santedat: com podríem oblidar que tres avantpassats nostres (Lluís Bertran i Eixarc OP, Pere Claver i Corberó SJ i Juníper Serra i Ferrer OFM) han estat solemnement canonitzats per l'Església? I casualment, en ells trobem representades les tres branques del pi que ens agermana, per tal com l'empenta missionera catalana és un fenomen detectable arreu dels Països Catalans. I si ens fixéssim en els que, tot i que sense la ratificació oficial eclesiàstica, també han gaudit i gaudeixen de la fama de sants o bé han rubricat llur fe cristiana amb el testimoniatge de la sang, la llista pujaria de molt: només vull esmentar dos contemporanis nostres, assassinats per llur capteniment al servei de la justícia: el prevere Joan Alsina a Xile (1974) i el jesuïta Lluís Espinal a Bolívia (1980).

El nombre de catalans que han servit l'Església des de les funcions episcopals és digne de consideració, per bé que en xifres absolutes no passi d'una minoria: pensem en l'exemplaritat demostrada a la seu episcopal de Caracas per Marià Martí i Estadella, de l'Alt Camp; i, en una situació força més envitricollada, per Narcís Coll i Prat, del Gironès, també a Caracas; o la més ambigua del segarrenc Benet M. de Moixó i de Francolí a Chuquisaca, aquests dos darrers en els inicis de la ruptura independentista criolla; o de més ençà, pel menoret Josep M. Massià, del Baix Camp, víctima de la seva llibertat espiritual en denunciar el projecte jacobí del liberalisme equatorià; o, ara mateix, pel claretià bagenc Pere Casaldàliga i Pla en la defensa dels indis de l'Amazònia brasilera.

L'Església portadora, transmissora i creadora de cultura és un fet constatable arreu on ha arrelat; els catalans que s'hi han esmerçat a Amèrica no en són cap excepció (i potser àdhuc hom pot veure-hi una aportació superior a la que els corresponia per llur proporció quantitativa). N'hi ha prou amb l'esment de l'obra geogràfica de primer ordre del jesuïta Josep Gumilla i Moragues, de la Ribera Alta, en l'actual Veneçuela; o l'obra arquitectònica deixada per tres llecs franciscans: Domènec de Petrés, del Camp de Morvedre, a la Nova Granada; Francesc Miquel Marí, del Pallars Jussà, a Bolívia, al nord argentí i al sud

peruà; i Manuel Sanaüja, del Baix Camp, també a Bolívia, abans i després de la independència. I el mateix cal dir de l'etnologia, la història, la lingüística: des de l'humanista jesuïta setcentista maresmenc Josep M. Peremàs i Guarro al Paraguai i a Itàlia o el franciscà illenc Jeroni Boscana a Califòrnia, fins als jesuïtes de l'observatori de l'Havana al segle XIX; o ahir amb el caputxí Marcel·lí de Castellví a Colòmbia; i avui encara, amb antropòlegs jesuïtes, com el mallorquí Bartomeu Melià i Lliteras, al Paraguai, i el vallesà Xavier Albó i Corrons, a Bolívia.

A partir del segle XIX l'aportació missionera catalana presenta una novetat de primer ordre: la incorporació de la dona. Malgrat que aquest capítol encara avui ens és molt menys conegut que el de la contrapart masculina, no hi ha dubte que ha tingut i continua tenint un pes important. Començà orientant-se a l'ensenyament i a l'acció caritativa (hospitals, asils...); després s'ha fet present també en les comeses estrictament pastorals (catequesi, formació religiosa d'adults). Potser és més difícil d'individualitzar-hi «figures» i llur tasca pren per si mateixa un caire més anònim i col·lectiu; això, però, no lleva res ni a la qualitat ni al tremp de llur lliurament benèfic, entès sempre com a testimoniatge cristià. Com a historiadors, només hem de lamentar que no hagin bastit una imatge historiogràfica consemblant a la dels ordes i les congregacions d'homes.

En dates molt més tardanes, gairebé del present, encara trobem incorporats en aquesta projecció eclesial catalana vers Amèrica un tercer bloc: el dels seglars que, en forma de voluntaris, per un temps més o menys llarg posen llurs coneixements i experiències a disposició de la gent de diferents indrets americans, generalment enquadrats en les institucions de l'Església.

No podria pas ometre una consideració sobre els graus de catalanitat de la gentada a la qual, molt de lluny, vol referir-se aquest recull. I d'antuvi cal reconèixer que aquest punt mai no ha estat estudiat amb prou cura; hem d'anar, doncs, a les palpentes. Posats a generalitzar, per damunt dels diversos segles, les regions i les contrades catalanes i, finalment, de les entitats conventuals en les quals militaven, gosaria proposar una impressió: fou ni més ni menys que la de la mitjana sociològica de la nostra nació (comparada, naturalment, en el mateix punt del temps i de l'espai). Prenent en compte les malastrugances que de fa segles ens malmeten, orbs dels bolquers de l'estatalitat, és naturalíssim que molts d'ells no arribessin a una consciència prou travada de llur identitat col·lectiva, restant en una estat de catalanitat espontània o d'esma, sense el conreu ni les mediacions simbòliques que, a cada moment, els engaltava (i ens engalta) el projecte espanyolista concur-

rent. Endemés, i potser d'una manera molt més accentuada com més ens acostem a l'època actual, no podem amagar ni oblidar que les institucions conventuals a les quals pertanyien, en general, no solament no han actuat de mecanisme supletori de l'Estat inexistent, sinó que més aviat no han fet de maquinària espanyolitzant (molt particularment entre les dones); això si no és que emparaven la desnacionalització catalana amb l'excusa de l'espiritualitat 'transnacional' de llur vocació. Tampoc la teologia catòlica de consum general fins fa quatre dies contrarestava aquestes forces desnacionalitzadores. Avui les possibilitats sí que hi són; la voluntat, ja és una altra cosa.

Els treballs aplegats en aquest volum no cobreixen, ni de bon tros, tota la matèria primera del nostre tema; més aviat cal reconèixer que en són una mostra poc representativa (començant pel seu caràcter regionalista catalunyesc). I això s'explica per una sèrie de limitacions: des de les personals a les estructurals; des de les que són fruit de mancances de llarga antigor, fins les que ho són només de combinacions adverses de les circumstàncies personals. Ben conscient d'aquests defectes, considero que qualsevol esforç que fem val la pena, si és que pot desencadenar un interès més gran per aquests àmbits d'estudi i reflexió. A l'hora de palpar-nos la còrpora, potser sigui adient també de dir que a casa nostra el gremi d'historiadors professionals encara no han descobert l'interès d'aquesta àrea de la realitat històrica que és la història religiosa (i encara menys la que es refereix a la projecció eclesiàstica Catalunya enfora).

Com a responsable d'aquesta aventura singladura en l'agermanament de voluntats, interessos i esmerç del propi temps que és a la base d'una iniciativa com aquesta, vull agrair a tots els qui n'han compartit el voler; i doblement els qui, endemés, també hi han aparionat el poder. Els responsables d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, Dr. Francesc de P. Solà SJ i Dr. Ramon Corts Prev., també es mereixen un mot de regraciament per l'acollida positiva que des del primer moment donaren a la meva proposta, reservant aquest volum de 1993 a l'aplec que ara surt a la circulació.

Verament *valde nobis longa restat via*; com més aviat, però, ens hi enfeinem, abans arribarem a la meta. La consciència *històrica* de qualsevol Església local, i també de la nostra, la catalana, enclou irrenunciàblement el capítol de la seva pràctica missionera; i talment el conjunt d'aquella consciència històrica, cal que aquesta sigui alhora lliure, crítica i realista (és a dir, que hagi superat aquella por malaltissa i paralizadora a mirar fit a fit la Història tal com de fet s'ha esdevingut i no tal com

potser a cadascú li hauria abellit que s'hagués produït). Si a més d'establir els fets tal com s'esdevingueren, la historiografia religiosa reeixís a portar un ajut a la mateixa vida religiosa d'avui (necessitada, com sempre, de reforma), hauria acomplert una doble tasca: d'il·lustració i d'inspiració. Això darrer, però, no depèn només d'ella, sinó de cada membre de l'Església; a ella li pertoca, això sí, de donar-ne els elements de judici que siguin de fiar. Tant de bo que aquest recull hi posi un gra de sorra.

JOSEP M. BERNADES I ENDINYAC
Sucre (Bolívia), Cap d'Any de 1993

ESCRITORS JESUÏTES CATALANS A LES FILIPINES.
ESBÓS D'UNA BIBLIOGRAFIA (1581-1902)

La producció bibliogràfica d'una persona, o d'una institució, palesa sempre (bé que no exclusivament) una tasca científica i, alhora –segons l'àmbit tractat–, d'inculturació. Facilitar-ne l'accés és, doncs, important, però no sempre fàcil d'assolir. I el resultat pot ésser, més d'una vegada, decebedor, per incomplet. Certament ho és en el nostre cas.

La presència dels jesuïtes a les Illes Filipines tenia una finalitat primordialment apostòlica. I és en aquest camp on els membres de l'Orde esmerçaren els seus esforços.¹ Però aquesta tasca exigia, o pressuposava, uns mitjans materials de treball: gramàtiques, diccionaris de les llengües natives; i, d'altra banda, tenir a l'abast les obres de caràcter pietós i científic necessàries per difondre i aprofundir en l'esforç missioner i docent.

Podem sospitar que les obres escrites a les Filipines foren moltes i que, per motius de geografia (donada la dispersió de les illes i dels missioners), un bon nombre no han arribat a les nostres mans.

I ja de bell antuvi, abans d'entrar en l'exposició de les dificultats reals que han minvat el nombre d'obres conservades, volem insistir en el fet que a nosaltres només ens interessa la bibliografia dels autors catalans que treballaren a les Filipines, i aquests foren en un nombre molt inferior als d'altres països.

Esmentem les principals dificultats pròpies del nostre treball, deixant de banda les que podríem fer extensives a tota bibliografia:

En primer lloc, les d'ordre geogràfic: la distància, tant respecte a

1. Miquel BATLLORI. *La Compañía de Jesús en las Filipinas: la aportación catalano-aragonesa. A: Del descubrimiento a la independencia. Estudios sobre Iberoamérica y Filipinas*. Caracas: Universidad Católica Andrés Bello, 1979. Pàgs. 103-115. Hom hi pot trobar una breu síntesi de la presència a les illes dels jesuïtes catalans i aragonesos. A més, una curta però essencial bibliografia.

Roma com a Catalunya, i els perills propis de la navegació, que sovint acabaven en naufragi, foren la causa d'un gran nombre de pèrdues d'originals o còpies que hom enviava a Europa.

El temps que separa els primers llibres de nosaltres, cinc segles, fa que inevitablement –i juntament amb la causa anterior– un bon nombre de manuscrits, i fins i tot obres impreses, hagi desaparegut irremeiablement.

A això cal afegir les causes naturals: terratrèmols, incendis, humitats, bestioles, etc., i les provocades per l'acció irracional de l'home durant les guerres, especialment durant la Segona Guerra Mundial.

A tots aquests factors, que incidiren llastimosament en la producció literària de la zona, cal afegir-hi l'expulsió de la Companyia dels dominis de la Corona espanyola, decretada per Carles III. Els seus membres foren exiliats, i llur producció científica i literària, prohibida, i ensems cremada. En molts casos, si més no, desaparegueren els noms dels autors de les portades o, fins i tot, la mateixa portada.

Aquest motiu explica que coneguem millor la producció bibliogràfica de la Companyia de Jesús restaurada que la suspesa pel Borbó. I això no solament pel que fa als jesuïtes catalans, sinó a tots els jesuïtes en general.

Encara una altra dificultat: l'anonimat volgut per alguns autors, especialment en obres de caràcter edificatiu o de divulgació. L'autor –i aquest és un fet comú en membres d'ordes religiosos– renunciava a l'aparició del seu nom en l'obra, i ho substituïa per la frase genèrica: «*Por un padre de la Compañía de Jesús*». Hi ha hagut intents d'identificar-ne els autors, però amb molt poc èxit.² L'anonimat és encara més freqüent en el cas dels traductors que, quan l'autor era un jesuïta, acostumaven a afegir: «*traducido por un padre de la misma Compañía*».

Després d'haver fet aquestes dues citacions en castellà, hom haurà confirmat allò que ja suposava: la llengua emprada majoritàriament era la castellana, juntament amb les llengües nadiues de les Illes. Ocasionalment constatem alguna excepció, tan aviat com les Illes passaren al domini dels Estats Units.

Una altra mena d'anonimat es dona en el camp de la nacionalitat de l'autor. Generalment coneixem si era aragonès, català, valencià, etc.,

2. Charles SOMMERVOGEL. *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus...* Paris: Société Bibliographique, 1894. 1398 cols. J. Eugenio de Uriarte. *Catálogo razonado de obras anónimas y seudónimas de autores de la Compañía de Jesús*. T. I-V. Madrid: Sucesores de Rivadeneira, 1904-1916.

però de vegades se'ns diu únicament: *español o nacido en España*, sense més especificacions. Possiblement, després d'una minuciosa recerca a l'Arxiu General de l'Orde, a Roma, podríem esbrinar el lloc de naixement de l'autor i esmentar-lo en conseqüència, però això és també dubtós, pel fet que en aquesta exposició hem utilitzat un manuscrit –que mencionarem més endavant– basat en l'obra de Sommervogel,³ que treballà a Roma, i que tampoc especifica res més.

Un altre motiu de desaparició d'obres és el fet que moltes foren pensades per ésser utilitzades sobre el terreny, i no per ésser guardades en biblioteques o arxius. Per això la majoria, grapejades i malmeses, foren deixades de banda fins que desaparegueren.

Malgrat totes aquestes dificultats, el pare Pere Torra, mort a les Filipines el 21 de juny de 1910, havia preparat, el 1902, un estudi bibliogràfic amb el títol: *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas*,⁴ enviat a Barcelona per ésser publicat, després –tal com ell mateix demanà– d'ésser completat. Fou una tasca important però, tot i així, no ha vist encara la llum pública.

En aquesta obra ens inspirem nosaltres, escollint únicament els autors que, amb certesa, es presenten com a nascuts a Catalunya. Abreugem, a més, les descripcions dels llibres i d'altres indicacions que, a parer nostre, no responen a la finalitat d'aquesta exposició. En canvi, ho ampliem amb dades d'altres documents conservats al mateix Arxiu.⁵

Tal com ens fa patent el títol de l'obra suara esmentada, la intenció del seu autor fou recollir tota la bibliografia dels autors, membres de la Missió o província de Filipines –prescindint de la seva nacionalitat– de manera exhaustiva, tot recollint també les que quedaren manuscrites. També, en un capítol a part, reuneix les obres anònimes publicades a les Illes. Quan els llibres no han passat per les seves mans, pren les dades facilitades per altres autors, tot esmentant de manera exacta la font.

El llibre es divideix en dues parts: la primera recull la bibliografia de les obres aparegudes des de 1581 fins al moment de l'expulsió de

3. Charles SOMMERVOGEL. *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*. Bruxelles: Oscar Schepens; Paris: Alphonse Picard, 1890-1909. 10 v.

4. Pedro TORRA. *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas*. Manila, 31 de juliol 1902. 312 pàgs. (23 x 32 cm). [Arxiu de la Província de la Companyia de Jesús a Catalunya. E IIa-13].

5. Pedro TORRA. *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas desde 1859 a 1900*. (22 x 16 cm). També: *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas desde 1859 a 1914*. 24 pàgs. (42 x 32 cm). A més: *Bibliographiae Missionis Philippinae 1.º Januarii 1901 ad 30 am. Junii 1913*. 4 f. (42 x 32 cm). [Ibid. E IIa 11/2].

l'Orde, l'any 1768. La segona, la produïda des de 1859 –data de la tornada dels jesuïtes a les Illes– fins a 1902.

Tant en una part com en l'altra, les entrades segueixen l'ordre alfabètic d'autors, i de cadascun en dóna unes petites semblances biogràfiques.

La primera part és molt completa, és a dir, la part corresponent a l'antiga Companyia de Jesús. Ho és menys la segona, car de bell antuvi no inclogué les obres corresponents a l'«Observatorio de Manila» –en els treballs del qual tingueren tanta part els jesuïtes catalans– que l'autor anà enviant paral·lelament i posteriorment en fulls solts. Nosaltres, però, les tindrem en compte.

Tot fullejant la primera part de l'obra hom pot constatar que, tot i l'ampli ventall de nacions representades en els jesuïtes destinats a les Illes, la representació catalana és molt migrada. No és així en la segona part, on abunden els jesuïtes nascuts al Principat. Això mereix una explicació: als inicis de la Companyia i, en línies generals, fins a la seva suspensió, els missioners eren enviats segons les necessitats del lloc de destinació, prescindint de l'origen de cadascun. A les Filipines, i també a Sud-amèrica, els jesuïtes provenien de diferents nacions europees, predominaven els dels territoris de la Corona espanyola. En ésser restaurada la Companyia es canvià el criteri, i es destinaren llocs específics d'apostolat per a cada província jesuítica europea. Això explica les concentracions de nadius d'una província en un territori concret de missió. Les Filipines fou l'indret elegit per als jesuïtes de la província d'Aragó de la Companyia –que incloïa els antics regnes de la Corona d'Aragó. És per això que en aquesta segona etapa trobem a les Filipines catalans, valencians, mallorquins i aragonesos.

A les darreries del segle XIX, la missió de les Filipines assolí un moment pletòric en la seva existència. L'«Ateneo de Manila», l'«Escuela Normal de San Javier» i, sobretot, l'«Observatorio de Manila» desenvoluparen una notable tasca, i això es reflecteix en les seves publicacions.

Seguint el manuscrit esmentat més amunt, dividirem també aquesta exposició en dues parts: la primera, i amb poques citacions, correspon a la Companyia antiga, la segona, a la Companyia restaurada.

PRIMER PERÍODE (de 1581 a 1768)

FRANCESC COLIN. Natural de Ripoll, nasqué el 15 de juliol de 1592; ingressà a la Companyia l'any 1607. Fou professor de retòrica al Col·legi

de Palma de Mallorca, de teologia moral al de Girona i de filosofia al de Saragossa. L'any 1625 embarcà cap a les Filipines. Fou missioner a Mindanao i a Mindoro; després fou anomenat rector del Col·legi de Sant Ignasi de Manila (que tingué, probablement, la biblioteca més rica i selecta de tota la missió), i del de Sant Josep. Finalment fou provincial. Morí en el noviciat de Sant Pere de Macati, d'on era rector, el dia 6 de maig de 1660.

- *Sermón... predicado en la iglesia catedral de la misma ciudad a 29 de noviembre de 1627... en reverencia del Santísimo Sacramento...* Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Thomas, 1628. II, 11 f. (4º).
- *In festi annui institutione ob liberatam anno 1629 classem Hispanicam ab insidio Hollandorum.*
- *In pompa funebri quam civitas Manilensis instituit in obitu Hispaniarum et Indiarum Principis Balthasaris.* Manilae, 1649.
- *Vida, hechos y doctrina del Venerable Hermano Alonso Rodríguez...* Madrid: Domingo García y Morrás, 1652. [26], 223 pàgs. (4º).
- *Labor evangélica, ministerios apostólicos de los obreros de la Compañía de Jesús, fundación y progresos de su provincia en las Islas Filipinas.* Parte primera sacada de los manuscritos del Padre Pedro Chirino. Madrid: Joseph Fernández de Buendía, 1663. [22], 280, [24] pàgs. (en fol.).
- *India sacra. Hoc est, suppetiae Sacrae, ex utraque India in Europeam, pro interpretatione facili ac genuina, quorundam locorum ex veteri testamento, qui adhuc europaeos morantur interpretes. Opus posthumum.* Madrid: Josep Fernández de Buendía, 1666. [8], 507, [18] pàgs. (4º).
- Un llibre de meditacions [Sommervogel el menciona com a «Libro de Meditaciones». Torra creu que es tracta d'un dels que el pare Murillo esmenta com a «Librito de meditaciones devotísimas y otro sobre el Miserere»].
- Carta autògrafa del pare Colin, escrita des del col·legi de Barcelona, el 21 de setembre de 1618, al pare Juan Mateo Marimón [Impresa pel pare Jaume Nonel, en diferents fragments, a la seva *Vida de San Alonso Rodríguez*. Barcelona, 1888. Pàgs. 524-525, 543-544, 556-558].
- Quatre meditacions sobre la doctrina de les quatre setmanes dels exercicis de sant Ignasi.

FRANCESC ORTIZ ZUAGASTI. Natural de Cervera, nascut el 4 de maig de 1727. Entrà a la Companyia el 14 d'agost de 1746. Arribà a les Filipines el 1752. En promulgar-se la pragmàtica de l'expulsió (1768),

estava malalt; recuperat, embarcà a la fragata Astrea, el 1771, cap al port de Cadis.

- *Conclusiones matemáticas, prácticas y especulativas, defendidas en el principio del segundo año por Don Fernando de Araya, alférez de una de las compañías del Regimiento del Rey... presidiendo el R. pare Francisco Ortiz Zugasti, profesor público de matemáticas en la Universidad de la Compañía de Jesús en esta ciudad de Manila.* Manila: Imprenta de la Compañía de Jesús por D. Nicolás de la Cruz Bagay, 1758. 4 f. (4º).

MIQUEL PERARNAU. Natural de Bagà, diòcesi de Solsona. Nat el 25 de setembre de 1726. Entrà a la Companyia el 18 d'octubre de 1746, i arribà a les Filipines el 1755. Fou professor de filosofia a Manila, missioner dels tagàlogs, i secretari del provincial. Embarcà a la fragata Santa Rosa, camí de Cadis, el 1770.

- *Meditazioni sull'eccellenza e sulla virtù del glorioso dottor delle genti San Paolo in onore degli anni del suo apostolato / oppera scritta nell'idioma spagnuolo da... e trasportata nell'italiano dal P. Mariano Arascot.* Roma: Biblioteca Vittorio Emmanuele [manuscrita]. 2 v. [Manuscritti gesuitici, núm. 786-787 (2915-2916)].

XAVIER PUCH [o Poch?]. Nat a Pio [sic], diòcesi d'Urgell, el 1720. Entrà a la Companyia el 1738. Arribà a les Filipines el 1750. Missioner entre els tagàlogs i bisaies. Professor de prima al Col·legi de la Companyia. Mestre de novicis. El 1769 s'embarcà cap a Itàlia. Morí a Cesena el 1782.

- *Oración que en las honras funerales de D. Fernando Dávila de Madrid... difunto el 28 de marzo de 1762... en la Iglesia de la Compañía de Jesús de Manila...* Manila: Imprenta de la Universidad de Sto. Tomás por Thomas Adriano, 1762. 52 pàgs.

RAMON DEL PRADO. Natural de Sant Cugat del Vallès. Nat el 1557. Entrà a la Companyia el 1576. Passà a Mèxic, on fou superior dels dos seminaris, i després a les Filipines, el 1584, on fou mestre de novicis. Fou dues vegades rector i vice-provincial. Morí a Manila el 17 de febrer de 1605.

- *Reglas, instrucciones y modos de obsequiar a María Santísima de su Congregación.* [Moltes edicions].
- Consta que escrigué moltes obres de contingut espiritual, que són esmentades per COLIN a *Labor evangélica...*, pàg. 526. El manuscrit

de Torra transcriu la citació de SOMMERVOGEL, VI, 1150-1, de la manera següent:

«Hizo muchos tratados doctos y eruditos de varias materias. Un tratado en defensa de nuestra santa Fe y Religión Christiana contra los Gentiles, Judíos, Moros y Hereges. – Un confesionario acomodado a la calidad, condiciones y modo de vivir de los Españoles y Judíos en las Islas Filipinas. – Una concordia de los quatro Evangelios, ordenada en forma de exercicios, y otra de los Profetas con los Evangelistas. – Otros tratado de las virtudes en que se ha de exercitar el Religioso. – Otro de la gloria y visión beatífica. – Una Chronología general desde el principio del mundo hasta nuestros tiempos. – Varias meditaciones de los Misterios de Christo y de la Virgen, y fiestas de los Santos de los beneficios y atributos divinos. – El rosario que diximos arriba de los 150 Gloria Patri, con otras tantas consideraciones. – Y el de la Virgen de 150 Ave Marías, con otros tantos Misterios o consideraciones de su vida y virtudes. – Y lo mismo la Corona desta Señora de 63 Ave Marías con sus Misterios. – Últimamente otro cúmplido de 150 Ave Marías con otras tantas figuras, y nombres de la Virgen, y con petición de sus principales virtudes. – Finalmente, muchos sermones y apuntamientos provechosos de todas las Virtudes, Vicios contrarios a ellas».

MAGÍ SOLÀ. Natural de Girona, on nasqué el 22 d'abril de 1605. Entrà a la Companyia el 15 d'agost de 1624. A les Filipines fou quatre anys procurador de la província. Rector de Silang. I des de 1659, procurador de les Filipines a Espanya. Morí a Cadis, el 31 d'octubre de 1664.

- *Carta Al Sr. D. Sebastián Manrique de Lara, Gobernador y Capitán General de las Islas Filipinas, sobre varios arbitrios para el socorro y felicidad de aquellas islas*. México, 1652 (En fol.).
- *Informe al Rey Nuestro Señor Felipe cuarto, en su Real y Supremo Consejo de las Indias, del estado eclesiástico y seglar de las islas Filipinas*. 27 f., 2 taules (En fol.).

AGUSTÍ SOLER. Nat a Manresa, el 21 de novembre de 1675. Ingressà a la Companyia el 19 de novembre de 1691. Arribà a les Filipines el 1707. Allí ensenyà filosofia i teologia, i fou enviat com a procurador a Roma. De tornada, es quedà a Mèxic, amb el càrrec de procurador de les Filipines. Allí morí el 13 de setembre de 1738.

- *Cenotaphio que erigió en las exequias de la Serenísima Señora Doña María Loyosa Gabriela de Saboya, Reina de las Españas, nuestra Señora. La nobilísima ciudad de Manila, capital de las Islas Filipinas. Con el epicedio y fúnebre oración que en ellas oró el R.P.M. Agustín Soler... en la Iglesia Catedral, el día 7 de octubre de 1715...* Manila: Imprenta del Convento de N.P. San Francisco, por el H. Francisco de los Santos, 1716. [4], 30, [12] f. (4º).

Al manuscrit del pare Torra trobem, com a cloenda de la primera part, entre les pàgines 219 i 247, els títols de les obres anònimes escrites per jesuïtes, localitzades per aquest autor. Fóra un treball a fer la identificació dels possibles autors catalans entre elles.

BIBLIOGRAFIA ENTRE 1859 I 1909

JACINT ALBERICH ROSELL. Nat a Barcelona, el 16 de gener de 1848. Entrà a la Companyia el 10 de desembre de 1865. Arribà a les Filipines l'any 1878, on ensenyà matemàtiques a l'«Ateneo».

- *Aritmética práctica para uso de los alumnos de la Escuela Normal Superior de Maestros de Manila*. Primer Curso. (E. de la Compañía). Librería de J.M. Bren, 1895. 123 pàgs. (8º).
- *Explicación razonada que sobre los ayunos y abstinencias obligatorios a los habitantes de Filipinas dedica a los PP. Misioneros de Mindanao*. (E. de la Compañía). Manila, Imprenta de Santa Cruz, 1892. 32 pàgs. i làms. amb taula. (8º).

JOSEP MARIA ALGUER. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

FRANCESC XAVIER BARANERA. Natural de Vic, on nasqué el 30 de maig de 1827. Entrà a la Companyia el 18 de novembre de 1849. Arribà a les Filipines el 1865, per fundar l'«Escuela Normal», de la qual fou primer director. Després exercí de professor a l'«Ateneo» i de superior a la residència de Zamboanga. Malalt, tornà a Catalunya, i morí a Tarragona el 10 de setembre de 1896.

- *Compendio de Historia de Filipinas*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1887 [sic] [1877 ?]. VII, 105 pàgs. (8º). [Segona edició: Imprenta M. Pérez Hijo, 1884]
- *Compendio de Geografía de las Islas Filipinas, Marianas y Joló*.

Manila: Imprenta Amigos del País, 1878. 78 pàgs. (8º). [Segona edició: 1880. Tercera edició: 1892. Traduïda a l'anglès per l'americà Alexander Laist. Manila: William Partier, 1899. 152 pàgs. (8º)].

Tan aviat com el Govern dels Estats Units prengué possessió de Manila (13 d'agost de 1898), augmentà la propaganda d'altres religions, i els jesuïtes decidiren prendre mesures. Hom pensà a publicar un diari o una revista. Mentre es projectava, els dominics començaren a publicar el diari catòlic *Libertas* (7 de juliol de 1899). Però com que el diari no cobria totes les exigències, els jesuïtes decidiren publicar un fullet setmanal de quatre fulls (19 d'agost de 1899), intitulat *La Estrella de Antipolo*, que anà a càrrec dels congregants externs de l'«Ateneo». Principalment hi escrigueren els pares Victoriano Bitrian, Francesc Foradada i els catalans Pius Pi i Miquel Saderra Mata.

El 26 de gener de 1901, el fullet es convertí en una revista setmanal de setze pàgines; però la tasca resultava feixuga i cediren la direcció al Centre Catòlic de les Filipines, que l'acceptà el 19 d'agost del mateix any 1901. Es reservaren, però, un full o suplement de quatre pàgines. En aquest suplement hi escrigué el pare Ramon Vila. El pare Ramon Català, de Torelló, escrigué 25 fullets per a *La Estrella de Antipolo*.

RAMON CATALÀ. Nat a Torelló, el 22 de maig de 1855. Ingressà a la Companyia el 13 de juliol de 1876. Arribà a les Filipines el 1897. Ensenyà filosofia a l'«Ateneo», alternant amb la tasca directament apostòlica a Manila.

- Nombrosos fulls apologètics, repartits juntament amb el setmanari *La Estrella de Antipolo*: I. [és del pare Francesc Foradada]. II. *La fe sin obras*. III. *La Sagrada Biblia*. IV. *El Protestantismo ante el sentido común*. V. [és del pare Victoriano Bitrián]. VI. *La Iglesia Católica y sus prerrogativas*. VII. *Qué es la Iglesia de Cristo*. VIII. *Potestades y derechos de la Iglesia de Cristo*. IX, X, XI, i XII. *Notas y señales de la Iglesia de Cristo*. XIII. *La Immaculada Concepción de María. El Escapulario azul, novena*. XIV. *Sofismas protestantes*. XV. *El Papa*. XVI. *El Protestantismo contra la Biblia*. XVII. *La Confesión protestante explicada por M. James B. Rodgers, en el teatro Rizal, según la relación del «The Manila Freedom», 12 de febrero de 1901*. XVIII i XIX. *Culto de la Santísima Virgen María y los Santos contra los protestantes*. XX. *Invocación de la Santísima Virgen y de los Santos*. XXI. *La Presencia real de Jesucristo en el Santísimo Sacramento del Altar*. XXII. *El Santo sacrificio de la Misa*. XXIII. *Milagros de la*

Sagrada Eucaristía. XXIV. El Purgatorio. XXV. La Confesión sacramental. Fora de sèrie: *Los libros prohibidos y los periódicos malos.*

- *El Católico filipino instruido para la discusión religiosa. Razonamiento claro y sencillo en forma de diálogo sobre los puntos de religión más combatidos hoy en el Archipiélago por las sectas protestantes.* [Publicat anònimament]. Manila: Imprenta del Colegio de Santo Tomás, 1901. VII, 456 pàgs. [Traduït al tagàlog el 1903, 334 pàgs.].
- *Catecismo de la doctrina cristiana, por el P. Gaspar Astete... acomodado a las presentes necesidades del pueblo católico filipino...* Manila: El Mercantil, 1903. 108 pàgs. (8º).
- *Hagdan Nang Langit.* Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomás, 1902. 128 pàgs. (16º).
- *Munting Catecismo nang. Doctrina cristiana.* Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomás, 1902. 16 pàgs. (16º).

RICARD CIRERA I SALSE. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

JOSEP CORONAS. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

FREDERIC FAURA I PRAT. Vegeu al darrer apartat dedicat a les institucions l'«Observatorio de Manila».

JOAN HERAS. Natural de Frontanyà. Nat el 10 de gener de 1836. Entrà a la Companyia el 21 d'abril de 1858. Arribà a les Filipines el 1872. Superior de la Missió i rector de l'«Ateneo» (1873-1881). Superior de les residències de Butuan, Caraga i Tagoloan.

- Sota la seva direcció foren publicats els tres primers quaderns de les *Cartas de... Misión de Filipinas*. És la seva *Carta del R.P. Superior de la Misión al R.P. Provincial*. 43 pàgs. [Escrita en tornar de Mindanao, el 22 de juliol de 1877, amb aquesta comença el primer quadern].
- Sota la seva direcció es publicà el *Mapa de Mindanao y Joló*, que acompanya el tercer quadern. Manila, 1 de març de 1880. Manila: Lit. de M. Pérez Hijo.

HERMENEGILD JACAS. Nasqué a Barcelona el 23 de setembre de 1837. Ingressà a la Companyia el 31 de juliol de 1858. Arribà a les Filipines el

1882, com a procurador general de la Missió. Malalt, tornà a Catalunya, i, un cop recuperat, embarcà de nou cap a les Filipines, l'any 1893, per esdevenir director de l'«Escuela Normal», càrrec que mantingué fins a la seva mort, esdevinguda el 30 d'agost de 1897.

- *Curso de legislación vigente, de instrucción primaria en Filipinas. Acomodado al programa oficial de esta asignatura en la Escuela Normal Superior de Maestros de Manila*. [E. de la Compañía]. Manila: Imprenta y Litografía de J. Marty, 1894. 86, 4 pàgs., làms. pleg. [models dels llibres administratius].
- *Historia de España y de Filipinas*. [E. de la Compañía]. Manila: Imprenta Litografía Partier, 1896. 216 pàgs. (4º).
- *Discurso... por el director espiritual, y miembro de honor de la Sociedad de San Vicente de Paul, en la junta general extraordinaria... para honrar la memoria del arzobispo de Manila, Fr. Pedro Payo, en la noche del 29 de enero de 1889*. Publicat al «Boletín Eclesiástico del Arzobispado de Manila», 1889. Pàgs. 39-42.

JACINT JUANMARTÍ. Nascut a Llovent (Lleida) el 5 de febrer de 1833. Entrà a la Companyia el 13 de desembre de 1857. Passà a les Filipines el 1864. Professor de l'«Escuela Normal»; vice-rector de l'«Ateneo»; superior de Zamboanga, i per vint anys (1874-1897), de la residència i orfenat de Tamontara, on morí el 7 d'abril de 1897.

- *Catecismo de la Doctrina Cristiana en castellano y en Moro de Magunidanao* [És el conegut d'Astete, traduït per Juanmartí]. Manila: Imprenta de C. Valdezo, 1885. 83 pàgs. (8º). [Segona edició: Imprenta de M. Pérez Hijo, 1888].
- *Cartilla Moro-castellana para los Magindanaos*. Manila: Imprenta y Litografía de M. Pérez Hijo, 1887. 57 pàgs. (8º). [A les pàgines senars, el text està escrit en tipografia àrab, i en les parelles, en tipografia llatina i llengua castellana].
- *Compendio de Historia Universal, desde la creación del mundo hasta la venida de Jesucristo, y un breve vocabulario en castellano y Moro-Maguindanao*. Singapur: Imprenta de Koh. Yew Hean, 1888. [14], 146, [2] pàgs. (4º). [A les pàgines parelles, el text està escrit en llengua i tipografia àrabs, i en les senars, en castellà. Fins a la pàgina 81 hi ha la història, i després, el vocabulari].
- *Appendix ad Rituale Romanum. Admonitiones faciendae in sacramentorum administratione lingua vernacula Moro-maguindanao et Tiruray*. [E. de la Compañía]. Manila: Imprenta y Litografía de M.

Pérez Hijo, 1888. 20 pàgs. (4°). [El text en moro maguindanao és del pare Juanmartí, el Tiruray, del pare Guillem Benassar].

- *Gramática de la lengua Maguindanao según se habla en el Centro y en la Costa sur de la Isla de Mindanao*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1892. 112 pàgs. (8°).
- *Diccionario Moro-Maguindanao Español*. [E. de la Compañía]. Manila: Tipografía Amigos del País, 1892. 272 pàgs. (4°).
- Diverses cartes, impreses entre les *Cartas de Poyani*, i un gran nombre entre les *Cartas de los PP. de la Compañía de Jesús de la Misión de Filipinas*.

JOSEP MURGADAS. Nascut a Barcelona el 27 de juliol de 1848. Entrà a la Companyia el 10 de novembre de 1865. Arribà a les Filipines el 1882. Professor de retòrica a l'«Ateneo». Des de 1887, director de l'«Escuela Normal». Morí ocupant aquest darrer càrrec el 5 de juliol de 1891.

- *Memoria complementaria de la Sección segunda del programa: Pobladores aborígenes, razas existentes y sus variedades, religión, usos y costumbres de los habitantes de Filipinas*. Manila: Imprenta del Colegio de Sto. Tomás, a cargo de Gervasio Menuje, 1887. [2], 352 pàgs. (4°). El pare Murgadas escrigué la col·laboració següent: *Etología de las razas infieles de Mindanao*, pàgs. 80-89. I també: *Etología de los moros de la misma Isla y de las de Basilan y Joló*, pàgs. 193-210.

PAU PASTELLS. Nascut a Figueres, el 13 de juny de 1846. Entrà a la Companyia el 8 d'agost de 1866. Arribà a les Filipines el 1875. Missioner a Mindanao durant molts anys. Superior de les residències de Caraga i Balingasag. Superior de la Missió de 1887 a 1893. Tornà a Espanya el 1893, on inicià la publicació –posterior a 1902– de les seves importants obres sobre les Filipines i el Paraguai.

- Dirigi el *Mapa político-hidrográfico de Mindanao*. Manila: Litografía de M. Pérez Hijo [1889?]. Forma part de les *Cartas de los PP. de la Compañía de Jesús de la Misión de Filipinas*, quadern VIIIè.
- Dirigi també la composició dels quaderns 8 i 9 de les *Cartas de los PP...* ja esmentades, i en el novè, un apèndix: *Mapa de los distritos 2° y 5° de Mindanao*, Manila, 19 de març de 1892.
- *Memoria sobre Mindanao firmada en Manila el 15 de marzo de 1892*. Manila: Pérez Hijo, 1892. 68 pàgs. (4°).
- Col·labora en la publicació de l'obra de Francisco COMBÈS: *Historia*

de Mindanao y Joló, publicada a Madrid el 1667. [Nova edició: Madrid: W. E. Retana, 1897].

- Reedita i amplia l'obra de Francesc COLIN, esmentada més amunt: *Labor evangélica, ministerios apostólicos de los obreros de la Compañía de Jesús, fundación y progresos de su provincia en las Islas Filipinas*. Nueva ed. Barcelona: Imprenta y Litografía de Henrich y Cía., 1900. XIX, 639 pàgs., mapes pleg.

PIUS PI. Nat a Figueres el 28 de març de 1843. Entrà a la Companyia el 26 de juliol de 1881. Arribà a les Filipines el 1890. Superior de la residència de Zamboanga el 1892 i, des de 1896, superior de la Missió.

- Planejà i dirigí l'obra impresa a Washington a càrrec del Govern americà: *El Archipiélago filipino. Colección de datos geográficos...* Washington: Imprenta del Gobierno, 1900. 2 v. En retocà algunes dades i n'escrigué el pròleg.
- *Informe sobre los Moros de la isla de Mindanao*. Traduït a l'anglès, i preparat per ésser publicat a la impremta The Messenger de Nova York.

JOAN QUINTANA. Nascut a Berga el primer de juliol de 1843. Entrà a la Companyia el 16 de setembre de 1864. Durant molts anys, fou professor de l'«Escuela Normal» i missioner a Zamboanga i Joló (1882-1899).

- *Tesoro del Sagrado Corazón de Jesús, o sea, colección de devociones comunes a todos los cristianos y especiales para los asociados al Apostolado de la Oración*. Manila: Imprenta Amigos del País, 1879. X, 444 pàgs. (32º). [Segona edició: la mateixa impremta, 1889. 473 pàgs. Tercera edició augm. i reformada: Manila: Establecimiento Tipográfico «La Industria», 1883. 497 p.]. Sobre la segona edició es féu una traducció al tagàlog: *Ang manga cayamanan nang Puso in Jesus, o capisanan nang manga devocionco na nanncol sa labat nang manga cristianos at nang manga notatangi sa nangacacapisan nang Apostolado nang panalanguin / isinalin sa incang tagalog* ni J. Tuason. Manila: Imprenta de D. Esteban Balbas, 1884. 469 pàgs. (32º).

Sobre la primera edició es féu una traducció al bisaia: *Pagatipigan sa Casingeasing in Jesus cun Catalingban sa mga devocion nga angay su mga Cristianos ngatanan ng cangalingon sa mga sacop sa Apostolado sa pag-ampo / ginhbad sa binisaya* ni M. R. P. Fr. Ramon Zueco, agustino recoleto. Manila: Imprenta Amigos del País, 1881. XXIII, 492 pàgs. (32º).

GENÍS RIBAS. Nat a Olot el 21 d'abril de 1857. Entrà a la Companyia el 23 de juny de 1876. Arribà a les Filipines el 1888. Professor de l'«Escuela Normal». Missioner a Zamboanga, on es trobava aleshores (1902). Fou rector de la parròquia de Sant Roc de Cavite.

- *La Moreneta de Montserrat. Panegírico predicado en la Iglesia de los PP. Benedictinos de Manila en la festividad de su santísima patrona, el día 8 de setiembre de 1900*. Manila: Imprenta del Colegio de Santo Tomás, 1900. 15 pàgs. (4º).

JOAN RICARD. Nat a Vic el 30 de novembre de 1838. Entrà a la Companyia de Jesús el 28 de setembre de 1861. Arribà a les Filipines, per primera vegada, el 1865. Professor a l'«Ateneo», tornà a Catalunya per acabar els seus estudis l'any 1870. De retorn a les Filipines, el 1879, residí un any a Mindanao i fou nomenat superior de la Missió. Tornà a Espanya el 1887 per ésser nomenat provincial de la província d'Aragó. El 1893, per tercera vegada, tornà a les Filipines per ésser superior de la Missió. Finalment tornà de nou a Catalunya per ésser superior de la Santa Cova de Manresa.

- Sota la seva direcció es publicaren els quaderns 4, 5, 6, 7 i 10 de les *Cartas...*
- Dirigi el *Mapa etnográfico de Mindanao y Joló, hecho por los Padres misioneros de la Compañía de Jesús*. Manila: Litografía de M. Pérez Hijo, 1887.
- *Informe sobre la Reducción de Mindanao*. [E. de la Compañía]. Manila: Establ. Tipográfico de J. Marty, 1985. 28 pàgs. (4º). Les dues darreres pàgines contenen un quadre de la situació de les missions de la Companyia a les illes del sud, l'any 1656. Tres de la *Labor evangélica* del pare Colin. Tot i que aquesta obra es publicà l'any 1895, com a apèndix al quadern 10 de les *Cartas...*, fou escrita l'any 1883.
- *Instrucción para los superiores de las Residencias de Mindanao*. Barcelona: Imprenta de Francisco Rosal. 8 pàgs. (8º).
- *Instrucción para los Ministros de las Misiones de Mindanao*. Barcelona: Imprenta Francisco Rosal. 10 pàgs. (8º).

MIQUEL SADERRA I MASÓ. Vegeu a l'apartat d'institucions l'«Observatorio de Manila».

MIQUEL SADERRA I MATA. Nat a Olot el 15 de novembre de 1852. Entrà a la Companyia el 26 d'octubre de 1869, a Tolosa. Arribà a les Filipines

el 1886. Director de l'«Observatorio» i rector de l'«Ateneo». El 1902 treballava a l'«Observatorio». Morí a Barcelona el 1938.

- *Cartas de China y Japón, 1891-1892*. [E. de la Compañía]. Manila: Establ. Tipo-litográfico de Ramírez y Cía., 1892. 107 pàgs. (4º).
- *Doctrina antimasonica, publicada por La Estrella de Antipolo y comentada por...* Manila: Imprenta del Colegio de Santo Tomás, 1899. 24 pàgs. (8º).

FRANCESC DE P. SÀNCHEZ. Nascut a Flix, diòcesi de Tortosa, el 12 de gener de 1849. Entrà a la Companyia l'11 de maig de 1865. Arribà a les Filipines el 1872. Professor a l'«Ateneo», després de sis anys tornà a la província per acabar els estudis. Tornà a les Filipines el 1881. Per segona vegada fou professor a l'«Ateneo». Missioner a Mindanao fins al 1899. Novament professor a l'«Ateneo» i director del Museu d'Història Natural.

- *Etnología del Archipiélago Filipino*, dins de *Memoria suplementaria...*, pàgs. 2 a 66.

FRANCESC XAVIER SIMÓ. Nat a Albí, el 6 de juny de 1851. Entrà a la Companyia el 28 de juny de 1866. Passà a les Filipines el 1885. Ensenyà sempre a l'«Ateneo», fins l'any 1901, en què retornà a Espanya.

- *Gramática inglesa*. Manila: Imprenta de J. Marty, 1898. [6], 269, [5] pàgs. (8º).
- *Municipal Court-reading series. The School reader. Containing the elementary principles of reading, for the use of boys and girls*. Vol. I. Manila: P.J. Joseph M. Bren, 1899. 52, [5] pàgs. (8º). [El mateix any aparegué una edició americana a la impremta MacCullough].
- *Compendio de la gramática inglesa*. Manila: José M. Bren, 1899. 113 pàgs. (8º).

INSTITUCIONS

Ateneo de Manila.⁶

En els seus orígens era un col·legi d'ensenyament primari, fundat pel municipi de Manila, el 1865, i confiat a la Companyia de Jesús.

6. Especificació dels títols, al nostre manuscrit: *Ateneo de Manila*, pàgs. 255-256.

Portava el nom d'«Escuela Pía Municipal». El 1865 hom hi afegí l'ensenyament secundari, i se'l rebatejà amb el nom d'«Ateneo Municipal de Manila».

Quan arribaren els americans continuaren pagant les despeses, fins al 1901. Des d'aleshores fou un col·legi privat de batxillerat i estudis tècnics, que portava el nom d'«Ateneo de Manila». Tingué la seva impremta, on es publicaren els llibres de text. Són anònims, però podem creure, amb fonament, que intervingueren en la seva elaboració jesuïtes catalans.

- Des de 1890 a 1897, aparegueren nou obres de gramàtica castellana, de llatí i d'aritmètica.
- Catálogo de las Congregaciones Marianas. Manila: José M. Bren, 1902. 42 pàgs. (4^a).

*Escuela Normal de San Javier:*⁷

Fundada i mantinguda pel Govern espanyol, el 1665, amb el nom d'«Escuela Normal de Maestros de Instrucción Primaria».

El 1893, el mateix govern, li conferí el grau i títol d'«Escuela Normal Superior».

Els americans li tragueren les subvencions, el març de 1901, i esdevingué escola privada, conservant, però, els mateixos fins. Passà a anomenar-se «Escuela Normal de San Javier».

- Des de 1890 a 1896, publicà nou obres anònimes de pedagogia, gramàtica i agricultura.

*Misión de la Compañía de Jesús de Filipinas:*⁸

Fundada l'any 1859 pel pare José [Fernández] Cuevas i nou companys més, amb la finalitat d'evangelitzar les tribus de Mindanao. El municipi de Manila demanà, i assolí, que el pare Cuevas prengués la direcció de l'«Ateneo» de la ciutat. D'altra banda, per imposició del Govern espanyol, la Missió hagué d'encarregar-se de l'«Escuela Normal de Maestros».

7. Les dades bibliogràfiques a *Escuela Normal de San Javier*. Ibid. pàg. 269-270.

8. Les dades bibliogràfiques a *Misión de la Compañía de Jesús*. Ibid. pàgs. 291-294.

Com a entitat, anà publicant anualment unes «Cartas», o informacions enviades des de la Missió, on donaven a conèixer les tasques efectuades. No hi mancava la intervenció d'alguns jesuïtes catalans.

- *Cartas de los Padres de la Compañía de Jesús de la Misión de Filipinas*. [Reproduïdes els primers anys sobre textos manuscrits]. Manila. I (1875) - III (1876).
- *Cartas...* [Impreses]. I (1877) - X (1895).
- *Estado general de la Misión de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas*. [Un foli anual de gran mida]. 1868 -1897.
- *Archipiélago Filipino de datos geográficos, estadísticos, cronológicos y científicos*. Washington: Imprenta del Gobierno, 1900. 2 v. (143; 439 p.).
- *Atlas de Filipinas*. [Sota la direcció del pare J. Algué]. Manila, 1899.
- *Cartas edificantes de 1898 a 1902*. Barcelona: Enrich i Comandita, [1902]. 380 pàgs.

Observatorio de Manila

Tingué els seus orígens en l'«Observatorio del Ateneo Municipal», dirigit i mantingut pel Col·legi de la Companyia de Jesús, l'any 1865.

El seu primer director fou el pare Francisco Colina, de Burgos. I la seva finalitat era l'estudi dels huracans, tan perillosos en aquelles illes.

L'any 1867, el succeí el jove Frederic Faura, encara estudiant. Aquest tornà a Europa per tal d'establir relacions amb els millors meteoròlegs de l'Antic Continent. El 1879, tornat a les Filipines, pogué salvar la vida de moltes persones amb les seves previsions. A partir d'aleshores l'«Observatorio» gaudí de gran prestigi, com ho palesen les demandes d'informació procedents d'altres observatoris.

Aviat fou nomenat com a sots-director un altre català, el pare Josep Algué, que havia estudiat amb el pare Hagen, director de l'observatori de Georgetown, a Washington.⁹ També foren catalans els altres successors: Saderra, Cirera i Selga.

9. L'estudi més general i en profunditat, en castellà, sobre aquest observatori, el trobem a: Miquel SADERRA I MASÓ. *Historia del Observatorio de Manila, 1865-1925*. Manila: E.C. MacCullough & Co., 1915. 210 pàgs. (26 x 18 cm). Breus indicacions a: Ricard CIRERA. *Principali Osservatori della Compagnia di Gesù nelle Missioni*. [Estret de «Civiltà Cattolica», quad. 1811-1812 (1925), pàgs. 4-11. (24 x 16 cm)].

L'any 1898, les Filipines passaren al domini dels Estats Units. El Govern americà demanà al pare Algué que continués dirigint l'«Observatorio» i al mateix temps hi continuà aportant ajut econòmic.

Les calúmnies contra el nivell científic de l'«Observatorio de Manila», provinents del director de l'observatori de Hongking, foren contestades de manera apropiada pel pare Algué.¹⁰

La Segona Guerra Mundial tingué conseqüències funestes per a l'«Observatorio de Manila». La darrera i definitiva fou l'incendi total de què fou objecte per l'exèrcit japonès en la seva retirada de la ciutat, el 9 de febrer de 1945.¹¹

La descripció de les publicacions de l'observatori resultaria massa llarga. A l'obra del pare Saderra mencionada a la nota 9 (pàgs. 195-200), es dóna tota la llista. Nosaltres ens limitarem a esmentar les més importants de les d'autors catalans, dels quals donarem també una breu biografia.

Abans, però, donarem els títols de les publicacions periòdiques en les quals col·laboren catalans:¹²

- *Boletín mensual* [En castellà]. Manila: Imprenta del Observatorio, 1856-1902.
- *Monthly bulletin* [En anglès i en castellà]. Manila: The Government of Philippine Islands, 1902-1912.
- *Annual Report of the Director*. Manila: The Government of Philippine Islands, 1902-1920.

JOSEP M. ALGUÉ. Nat a Manresa el 28 de desembre de 1856. El 17 de juliol de 1871 ingressà a la Companyia a Andorra. Arribà a les Filipines el 1893. Des de 1897 fou director de l'«Observatorio». A Georgetown inventà un tipus de telescopi zenital de reflexió. I, el 1897, creà el seu barociclonòmetre, per prevenir els tifons [existeix una fotografia a l'obra de M. Saderra i Masó: *Historia del Observatorio de Manila*, esmentada entre les obres d'aquest]. Les seves publicacions continuaren després del 1902. Tornà a Catalunya, on morí a Roquetes (Observatori de l'Ebre), el 2 de febrer de 1930.

10. *El Servicio meteorológico del Observatorio de Manila vindicado y rehabilitado* (1899). Manila: Imprenta del Observatorio, 1899. 76 pàgs. (26 x 18 cm).

11. Miquel SELGA. *Trágico fin del Observatorio de Manila*. [Tirada a part d'articles del que fou el seu director a la *Revista Ibérica*]. Barcelona, [1945?]. 32 pàgomes. (24 x 17 cm).

12. La seva descripció bibliogràfica a: *Bibliografía de la Compañía de Jesús en las Islas Filipinas desde 1859 a 1914*. [Esmentat a la nota 5]. Pàgs. 17-19. I els anys següents, les pàgines corresponents al segon manuscrit mencionat a la nota 5.

- *Baguios o tifones del año 1894*. Manila. 190 pàgs. (4º).
- *Baguio del Gravina*. Manila. 20 pàgs. (8º).
- *El Barociclonómetro. (Descripción del instrumento)*. Manila, 1897. 66 pàgs. (4º).
- *Baguios o tifones Filipinos*. Manila, 1897. 307 pàgs. (8º).
- *Baguios de Samar y Leite, 12-13 oct. 1897*. 68 pàgs. (4º).
- *The Barocyclonometer*. Manila: Observatorio, 1899.
- *Las Nubes en el Archipiélago Filipino*. Manila: Observatorio, 1899. 191 pàgs. (4º).
- *Total Eclipse of the Sun, May 18, 1901. Astronomical data for observing the same in the Philippine Islands, where the eclipse will be partial*. Manila: Observatorio, 1901. 12 pàgs.
- *The Climate of Baguio*. Manila: Tipografía del Gobierno, 1902. 76 pàgs., 33 cartes.
- *Ground Temperatur Observations at Manila (1896-1902)*. Manila: Tipografía del Gobierno, 1902.

RICARD CIRERA I SALSE. Nat a Os de Balaguer, el 17 de juliol de 1864. Entrà a la Companyia el 30 de juliol de 1880. Arribà a les Filipines el 1884. Treballà a l'«Observatorio» (1888-1894). Tornà a Europa, a París (1899-1903). Posteriorment fundà a l'Observatori de l'Ebre, a Roquetes, i la «Revista Ibérica», a Barcelona (1914). Morí a Barcelona, el 31 d'agost de 1932.

- *El Magnetismo terrestre en Filipinas*. Manila: Chofré y Cía., 1893. 160 pàgs. (4º).

JOSEP CORONAS. Nat a Barcelona, el 8 de gener de 1871. Ingressà el 30 de setembre de 1886 a la Companyia de Jesús. Morí a Manila el 5 de juny de 1938.

- *La Activitat sísmica en el Archipiélago Filipino durante el año 1897*. Manila: Observatorio, 1899. 138 pàgs. (8º).
- *El Baguio del 8 de septiembre de 1900*. Manila: Observatorio 1900. 36 pàgs. (4º).

FREDERIC FAURA I PRAT. Nasqué a Artés el 30 de desembre de 1840. Ingressà a la Companyia el 16 d'octubre de 1859. Passà a les Filipines el 1866. El 1871 tornà a Europa, per continuar els estudis. Tornà a les Filipines, on dirigí l'«Observatorio» i creà un baròmetre aneroide adaptat al clima. Muntà 24 estacions meteorològiques. Alguns dels països veïns sol·licitaren informació. Morí a Manila el 23 de gener de 1897.

- *Observaciones seismométricas de los terremotos del mes de julio de 1880*. Manila. 8 pàgs. (8º).
- *Los Ciclones del 20 de octubre, y cinco de noviembre de 1882*. Manila, 1882. 16 pàgs.
- *El Barómetro anerode aplicado a la previsión del tiempo en el Archipiélago Filipino*. 14 pàgs.
- *Señales precursoras de temporal en el Archipiélago Filipino*. Manila.
- *La Meteorología en la Exposición de Colombia de Chicago*. [En col·laboració amb J. Algué]. Manila, 1894. 118 pàgs. (4º).

MIQUEL SADERRA I MASÓ. Nat a Olot, el 13 de desembre de 1865. Ingressà a la Companyia el 26 de setembre de 1882. Fou director de l'«Observatorio». Morí a les Filipines el 21 de març de 1933.

- *La Sismografía en Filipinas*. Manila: Chofré y Cía., 1895. 130 pàgs. (4º).
- *Report on the seismic volcanic centers of the Philippine Archipelago*. Manila: Tipografía del Gobierno, 1902. 26 pàgs. (8º).
- *The Camiguin Volcano*. [Extret de: «The Monthly Bulletin», 1902].
- *Volcanoes and seismic phenomena of the Marianas Islands*. [Extret de: «The Monthly Bulletin», 1902].
- *Breves apuntes sobre los volcanes y fenómenos sísmicos de las islas Marianas o Ladrones*. [Tirada a part del «Boletín Mensual», 1902]. 8 pàgs. (4º).
- *Líneas isogonas e sioclinas, isla de Mindanao*. [Tirada apart del «Boletín Mensual», 1902. 4 pàgs., mapes. (4º)].

ANTONI BORRÀS I FELIU

APORTACIÓ DE L'ESGLÉSIA MALLORQUINA A L'EVANGELITZACIÓ DEL NOU MÓN

El Regne de Mallorca sempre fou terra d'homes de mar, i si abundaven els qui mercadejaven, mai hi mancaren els qui volien estendre la fe entre els infidels d'Àfrica. Ja Ramon Llull anà a Moreria a predicar-hi Jesús i per anar allà establí el Col·legi de Missioners a Miramar (1276), i no foren pocs els framenors que, per aquest camí o per un altre, passaren de les nostres terres a l'Àfrica perquè «se donàs de nostra fe tan gran exsament, que'ls infeels venguessen a convertiment» com ens diu el mateix mestre Barba Florida.

MISSIONERS EN EL SEGLE XVI

El particularisme castellà que els Reis Catòlics donaren als afers americans no permeté gaire que l'esperit missioner dels mallorquins es bolcàs a Amèrica. Així i tot, en el segle XVI, per ara, hem pogut trobar: el pare Miquel Gornals OFM qui, el 1555, partí cap a Mèxic, on alternà la Càtedra de Teologia amb una altíssima vida d'oració i l'apostolat en llengua tarasca.

El jesuïta Germà Pere Llovet, qui deixà l'ofici de sabater per entrar en la Companyia el 1558; fou enviat al Perú per Sant Francesc de Borja el 1567.

El pare Bernat Bordils OP, qui partí de Mallorca el 1597 destinat a les Filipines (el 1565 s'havia inaugurat el galió de Manila, el qual unia Acapulco amb les terres més orientals), però les necessitats que hi hagué a Mèxic el fermaren a aquella capital on fundà un hospici, estengué la devoció mallorquina al Sant Novici i morí l'any 1617.

Un cas especial és el clergue mallorquí Jeroni Nicolau Soler i Truiols, qui l'any 1593 embarcà cap a l'Havana. Penso que era simplement un de tants clergues tonsurats, que abundaven a Mallorca, que

anà allà sense cap pretensió evangelitzadora, sinó com tants d'altres que plens d'il·lusions anaven a cercar fortuna.

MISSIONERS EN EL SEGLE XVII

En el segle XVII ja tenim, per ara, un grup de 71 missioners. Hi ha tres pares agustins que passaren a les Filipines. Un d'ells, el pare Joan Baptista Bober, qui de jovenet entrà al convent ciutadà del Socors, excel·lí com a estudiant i professor de Teologia, el dia 31 d'octubre de 1669 arribà a les Filipines. Fou definidor provincial d'aquelles terres i morí el dia 10 de maig de 1693 quan era el pare prior del Convent del Santo Niño de Cebú. Hi ha editat el sermó que féu en les festes de la canonització de Sant Francesc de Borja.

Per ara tenim documentats vuit jesuïtes dels quals el pare Jeroni Moranta i Caldentei, nascut a Ciutat l'any 1574 i primer màrtir que tenim en terres americanes, ja que el dia 19 de novembre de 1816, quan anava a celebrar al poble de Zape (Mèxic), fou martiritzat per un grup d'indis capitanejats per Francesc Qualtlatas. També moriren màrtirs el pare Bernat Reus al Perú el dia 18 de juliol de 1684, però entre tots sobresurt el pare Antoni Garriga.

Antoni Garriga nasqué a Ciutat el dia 21 de juliol de 1662. Professà en la Companyia l'any 1695, a Sevilla, quan partí cap a les missions del Paraguai. Fou el visitador de les reduccions i qui traçà la línia divisòria entre les terres castellanques i les portugueses. Treballà entre els indis moxo (Amazònia, actual Bolívia). Fou pare principal tres vegades, de 1714-1716, 1720-1723 i la tercera vegada ho era quan morí el dia 20 de novembre de 1733. Fundà els pobles de Santíssima Trinidad i el de l'Exaltación de la Santa Cruz. També fou rector de la Parròquia de Sant Pere de Lima 1717-1719, 1724-1733. Ens ha deixat escrites, que sapiguem, aquestes obres:

- *Cartas de edificación del padre Cipriano Berace* (1703), (és el fundador de les missions entre els moxo el 1668).
- *Arte, Vocabulario, Cartilla y Catecismo y Confeccionario de la lengua cayababa de la provincia de Moxos.*
- *Apuntes para las Misiones de Moxos.*
- *Ordenanzas de la Universidad de San Ignacio del Cuzco.* 1715.
- *Ordenanzas de la Universidad de San Francisco Javier de La Plata.* 1721, (l'actual Sucre de Bolívia).
- *Demarcación de los linderos de los pueblos de las Misiones de Moxos.* 1715.

També tenim documentats, en aquest segle, deu pares dominicans dels quals sis passaren a les Filipines i els altres restaren a terres americanes, dos a Guatemala; un d'ells és el pare Bernat Olesa, ciutadà qui professà en el convent de Santo Domingo el dia 15 de juny de 1594. Estudià a Orihola i l'any 1603 sortí cap a Guatemala. Morí a Madrid el 1619 mentre recollia missioners per anar a Guatemala.

La resta de missioners d'aquest segle són framenors, i tres seglars, terciaris franciscans en el moment de la partida, potser ingressassin posteriorment en l'Orde. Entre ells sobresurt el pare Antoni Llinars i Maçanet 1635-1693.

Antoni Llinars i Maçanet. OFM 1635-1693

Fill de pares camperols, ja de petit anava al Convent d'Artà, i atret per la vida que els frares allà feien, volgué ser franciscà. Als 17 anys deixà el seu poble nadiu i entrà al Convent de Jesús, a Ciutat, on féu postulat i noviciat. Passà al Convent de Ciutat per ésser guiat en els estudis d'humanitats, filosofia i teologia mentre aclarí la seva vocació religiosa. El dia 18 de desembre de 1655 fou tonsurat, l'any següent ordenat sots-diaca, i l'any 1659, prevere.

De retorn del Capítol General de l'Orde Franciscà de 1664, el pare provincial de la Província Americana dels Apòstols Sant Pere i Sant Pau de Nova Espanya (Mèxic), passà per Mallorca demanant missioners. El jove pare Antoni veié que aquell era el seu camp. Demanà els permisos pertinents i el mes de gener de 1665 ja era a Sevilla per ajuntar-se amb els altres i partir cap als nous feligresos que ja estimava ardentment. Mèxic fou sa nova pàtria, i la Facultat de Filosofia de Querétaro, la càtedra del nou pare lector franciscà. Tenia 29 anys.

Alternà la càtedra amb altres càrrecs fins que el Congrés Provincial de 25 de febrer de 1679 el jubilà de la càtedra i el féu Custos Provincial de Mixoacàn amb el vot al proper Capítol General a Roma. Això féu que retornés a Espanya. El pare Antoni fou un esperit pràctic.

Veié i visqué la realitat de les noves terres americanes i de la gentada que hi havia necessitada d'amor i de doctrina. Sabé que si co-neixien Jesús l'estimarien, i que aquest amor transformaria les seves vides. Concebé la idea de fundar uns convents on hi anassin els futurs missioners i allà hi aprendrien les llengües indígenes, els costums... i cada nou convent seria l'encarregat d'un tros de la geografia americana.

Aquesta idea li bullí dins el cap i la volgué comentar amb el pare

general abans d'entrar en Capítol. La impossibilitat de localitzar el pare general féu que abandonés la Península i anàs a Mallorca, on pogué parlar amb els amics de la feina que feia i de les tasques apostòliques que allà s'havien de fer. El bisbe Cotoner li donà àmplies facultats per exercir aquí l'apostolat i la gent corregué per escoltar la paraula de foc d'aquest missioner apostòlic.

L'assumpte de col·legis missioners anà bé. Aconseguí el permís de l'Orde i els germans de la Cúria Franciscana de Roma l'ajudaren a donar la forma que convenia a les idees que bullien dins son cap. El rei Carles II sols posà una condició: havia de ser un convent dels ja establerts. Així ho establí la Corona en el decret donat a Aranjuez el dia 18 d'abril de 1682. El papa Innocenci XI corroborà la fundació reial donant el breu apostòlic *«Sacrosanctum apostolatus officium»* del dia 8 de maig de 1682. El dia 15 de juny d'aquell mateix any, el pare Antoni era nomenat prefecte de missions de les Índies Occidentals per Propaganda Fide. El convent que es trià per començar la tasca fou el de Santa Cruz de Querétaro (Mèxic).

Aquesta fundació trobà les seves dificultats. Totes foren vençudes per aquell gegant que era el pare Antoni. El dia 14 d'agost de 1683 rebé el convent i allà s'hi traslladaren els nous missioners. L'any 1686 la Corona restringí les concessions dels col·legis apostòlics a Amèrica, no a Espanya, i establí que a Amèrica hi hagués el ja fundat a Querétaro, un al Perú i un altre a Nova Espanya. Fins l'any 1990 n'hi ha arribat a haver 31 a l'antiga Amèrica Hispana i 13 a Espanya. Jurídicament aquests col·legis quedaven deslligats de la província i del pare provincial i era el pare general qui els havia de regir.

A Espanya el pare Llinars veié fundats:

- 1684, Convent de Sant Miquel d'Escornalbou (Catalunya).
- 1689, Convento de Nuestra Señora de la Oliva (Toledo).
- 1690, Convento de San Roque de Calamocha (Aragó).
- 1690, Convento de San Esteban de Cehegín (Múrcia).
- 1690, Convent del Sant Esperit del Puig (València).
- 1690, Convent d'Ozzier (Sardenya).

L'any 1684 el pare Antoni Llinars retornà a Espanya per recaptar missioners i col·legis que aquí els preparassin. Ja no tornà a Amèrica. Viatges per la Península, anades a Roma, dificultats pertot arreu... no arribaren a minvar l'esperit apostòlic del gran missioner, però la salut se'n ressentí i a Madrid morí el dia de Sant Pere de 1693. Ens ha deixat escrites aquestes obres:

- *Novena a la Santíssima Trinitat.*

- *De Sanctissimo Eucharistiae Sacramento.*
- *Memorial al Rey sobre la Erección de Colegios de Propaganda Fide.*
- *Devoción a la Santísima Virgen María.*
- *Setenario devotísimo a la Sangre Preciosa de N. Sr. Jesucristo.*
- *Regla del Misionero (o apostolicae in favorem seraphici missionarium cum adnotationibus in Regulam Serphicam).*

Els framenors mallorquins que passaren a missions en temps seu sumen 49.

MISSIONERS EN EL SEGLE XVIII

El segle XVIII ve presidit per la forta empenta que no deixen de tenir els framenors, el capdavanter dels quals fou el beat Juníper Serra. Cal dir que en total sumen, per ara, 41 missioners entre els quals hi ha: 1 agustí, 2 mercedaris, 4 dominicans, 7 jesuïtes i 27 framenors. Si comptabilitzem tots els framenors que hi anaren des de Juníper Serra fins als anys de l'Exclaustració sumen un total de 56.

El mes d'abril de 1694 el Convent de Sóller es convertí en Col·legi Apostòlic, però sens dubte, s'anà apagant la flama missionera encesa pel pare Antoni Llinars i sols restà el foc colgat en la llar dels framenors mallorquins.

Beat Juníper Serra. 1763-1784

Miquel Josep Serra i Ferrer nasqué a Petra el dia 24 de novembre de 1713 en el si d'una família camperola. Visqué al Barracer, just devora el Convent de Sant Bernadí, i allà fou enviat pels seus pares perquè aprengué les primeres lletres. L'estil de vida franciscà l'en captivà i decidí ésser fraret de Jesús. Així ho comunicà a la família, i el dia 14 de setembre de 1730 prengué l'hàbit franciscà a Ciutat i al cap d'un any professà, i agafà el nom de Juníper.

Els estudis van caure bé al jove de Petra. Les subtiletes escotistes no podrien tenir cap amagatall per la vivor i la intel·ligència del novell framenor. Esdevé catedràtic de la nostra Universitat i va cobrant fama d'excel·lent predicador, però dins son cor s'hi congria una il·lusió jove-nívola: volia predicar als infidels que no coneixien Jesús. Potser també seria màrtir?

Volia partir acompanyat, per això féu dues novenes a la Puríssima, perquè toqués el cor de qualche germà franciscà. Mentre era en aques-

tes coses, son amic coral, el pare Francesc Palou, li féu una confidència que li arrancà llàgrimes d'alegria. Ell també volia anar a missions.

La decisió ja estava presa. Ambdós començaren les gestions i escrigueren als Rdms. comissaris generals i la resposta no fou gaire encoratjadora. Sols hi havia dos comissaris a Espanya: el del col·legi de Santa Cruz de Querétaro i el de San Fernando de Mèxic. Ambdós ja tenien el grup complet i ja en terres andaluses per sortir cap a Amèrica, però els tendran en compte si hi haguera cap baixa, malgrat els semblàs que hi hauria complicacions per no esser del continent espanyol.

La primera passa ja estava feta. Juníper partí cap a Petra perquè hi tenia el compromís de predicar-hi la Quaresma. Allà restà tots els dies vora sos pares, qui gaudiren, sense saber-ho, per darrera vegada, de la presència de son fill. El pare Palou cuidà de la il·lusió americana per si hi havia qualque novetat. I les novetats arribaren a mesura que la Quaresma finia. El pare Pedro Pérez de Mez envià dues patents perquè hi havia cinc frares que no podien sortir. Aquests documents mai arribaren a sos propietaris, es perderen entre la porteria i la cel·la del pare Palou. Tornà a enviar-ne dues més per correu extraordinari i aquestes arribaren el dissabte de Rams. El dia 30 de març de 1749, després d'haver assistit a la Benedicció dels Rams, el pare Palou, gojós, partí cap a Petra a comunicar-ho al beat Juníper.

Aquesta setmana santa li fou molt llarga al pare Juníper. Palou tornà a partir per mirar de trobar el vaixell que els traslladés a Andalusia. El quaresmer no s'atreví a comunicar-ho a la família, i son cor, sense paraules, es va acomiadant, silenciosament, de persones, carrers, pedres, records d'infantesa... El Pan-Caritat a Bon Any, l'ermita mariana del poble, en la tercera festa de Pasqua, n'és la cloenda. Delerós sortí cap a Ciutat per enllestir les coses i partir, cosa que fa el Diumenge de l'Àngel, el dia 15 d'abril, per ajuntar-se al grup de franciscans que ja estaven a punt de sortir. Allà saberen que els frares que havien faltat n'eren cinc i enviaren les tres patents que sobraven als companys mallorquins que havien quedat amb les ganes quan les veieren partir. Són els pares Rafel Verger de Santanyí, futur bisbe de Nuevo León, Joan Crespí i Guillem Vicenç de Ciutat. Juníper i Palou partiren cap a Amèrica el dia 28 d'agost i els altres tres ho feren el dia 31 de desembre del mateix any 1749.

Començava així una nova etapa franciscana missionera mallorquina. Ens resulta, per ara, un poc difícil fer la llista de tots els qui passaren a Amèrica en aquesta època. Resulta que els qui treballaren en terres que avui pertanyen als Estats Units han estat estudiats de moltes maneres, i

a més, tenim l'obra del pare Geiger, Maynard O.F.M. *Franciscan Missionaries in Hispanic California 1769-1848. A biographical Dictionary* (1969) que ens facilita molt la feina, però els qui no passaren per aquestes terres, per ara, són força ignorats.

Sabem que quan volien anar a missions demanaven un permís i eren inscrits al comissari del col·legi que aleshores hi havia per Espanya. Aquests comissaris eren dels diferents col·legis que aleshores hi havia. Coneixem més o manco els fets dels franciscans que anaren al col·legi de San Fernando de la ciutat de Mèxic, però tira a tira la idea del pare Antoni Llinars s'anà implantant per tot Amèrica, puix cada col·legi tenia assignat un tros geogràfic que havia de missionar, i a mesura que els missioners avançaven, anaven descobrint altres necessitats i així eren creats nous col·legis que repartien els missioners, així sabem que a més de Mèxic i Califòrnia també arribaren els nostres missioners al Perú, Guatemala...

Quan l'any 1767 els jesuïtes hagueren de deixar les terres espanyoles, a causa de la supressió de la Companyia que decretà el rei Carles III, el col·legi franciscà de San Fernando de Mèxic hagué d'assumir les missions a Califòrnia que la Companyia tenia assignades i començades. El pare Rafel Verger passà a Espanya per cercar missioners, que passaren a les Califòrnies. Dels 48 que vengueren amb ell n'hi havia 6 de mallorquins: Dumetz, Pieras, Sitjar, Jaume, Company i Garí. Juníper ja havia partit, el dia 14 de juliol de 1767 cap a Califòrnia, amb 15 franciscans més per substituir els 16 jesuïtes que les lleis havien tret del país.

Els pares dominicans volgueren anar també a Califòrnia, cosa que originà un petit contratemps, car Juníper i els seus ja s'havien possessionat aquelles terres i començat la tasca missionera i evangelitzadora, però la Corona havia donat permís als dominicans, i al virrei Buccarelli no li quedà més remei que negociar-ho (1773).

El pare Verger fou qui s'hagué d'entendre amb el pare provincial dels dominicans i es decidí que la Baixa Califòrnia fos administrada pel col·legi de San Fernando. Juníper ja havia fundat la missió de San Fernando (14 de maig de 1768) i ara havia d'encoratjar els germans perquè obeesquessin i la deixassin. A mesura que arribaven els frares dominicans, els franciscans els donaren les missions de la Baixa Califòrnia per anar pujant a les noves terres i noves gents que havien d'anar descobrint i evangelitzant.

Vint-i-una foren les missions que els franciscans establiren a l'Alta Califòrnia, les nou primeres foren fundades pel beat Juníper Serra:

1. San Diego de Alcalá, 16 de juliol de 1768.

2. San Carlos Borromeo (Carmel), 30 de juny de 1770.
3. San Antonio de Padua, 14 de juliol de 1771.
4. San Gabriel Arcángel, 8 de setembre de 1771.
5. San Luis Obispo, 1 de setembre de 1772.
6. San Francisco de Asís (Dolores), 9 d'octubre de 1776.
7. San Juan Capistrano, 30 d'octubre de 1776.
8. Santa Clara, 12 de gener de 1777.
9. San Buenaventura, 31 de gener de 1777.

El pare Fermín de Lasuén, bon company de Juníper i successor en el càrrec, prosseguí la tasca i fundà:

10. Santa Bárbara, 4 de desembre de 1786.
11. Purísima Concepción, 8 de desembre de 1787.
12. Santa Cruz, 18 d'agost de 1791.
13. Soledad, 9 d'octubre de 1791.
14. San José, 11 de juny de 1791.
15. San Juan Bautista, 24 de juny de 1797.
16. San Miguel Arcángel, 25 de juliol de 1797.
17. San Fernando Rey, 8 de setembre de 1797.
18. San Luis Rey, 13 de juny de 1798.
19. El pare Tapis fundà la de Santa Inés, 17 de setembre de 1804.
20. El pare Sarrià, la de San Rafael Arcángel, 14 de desembre de 1817.
21. El pare Altamira, la de San Francisco Solano, 4 de juliol de 1823.

El treball apostòlic dels missioners continuava mentre Mèxic vivia ja mogut per altres idees. De 1821 a 1855 hi hagué una etapa en què les tendències autoritàries i liberals anaren posant el país en una gran anarquia política que féu que hi hagués 44 governs diferents. Sols l'any 1847 hi hagué sis canvis de govern. L'any 1821 fou deposat el virrei Apocada i el dia 18 de maig de 1822 Itúrbide es proclamà emperador.

L'any 1815 el framenor inquer Marià Payeras era nomenat president de les missions de Califòrnia, i l'any 1819, comissari prefecte dels framenors. Els revolucionaris mexicans volgueren l'administració de les missions i el benemèrit inquer aconsellà humilitat i paternitat. El dia 6 de març de 1822 Mèxic fou independent i Califòrnia una província d'aquell nou imperi. El dia 11 d'abril es jurà la nova constitució. Si els frares eren espanyols, amb qui estaven? El pare Payeras escrigué a totes les missions demanant als frares fidelitat al poble. També escrigué a l'emperador Itúrbide informant-lo i expressant-li fidelitat a la seva persona i a la causa. La guerra de 1846-1848 amb els Estats Units féu que

els actuals estats de Texes, New Mexico i l'Alta Califòrnia passassin a noves mans.

Aquestes missions s'havien anat fundant seguint les directrius que el pare Rafel Verger havia redactat en el *Método Nuevo de Misiones* (1772), on hi ha una bona simbiosi del seny mallorquí aplicat a les noves situacions que allà anaven sortint. No dubta el pare Verger a subordinar tots els assumptes temporals a la tasca missionera; veiem-ho de la seva ploma:

«Y la verdad, Excmo. Sr. cualquiera que quiera hacerse cargo de lo que es la conversión de la Yndios, el modo de reducirlos, y lo que se requiere para poder instruirlos, conservarlos, y radicarlos en la vida racional, ávil, política y christiana, si con buena luz lo mira, y con ojos claros, y agenos de pasión, verá y conocerá que no es impropio de Missioneros el cuidar del manejo y gobierno temporal de la Misiones; pues aunque el fin principal de los Missioneros sea lo Espiritual, y lo temporal se tenga por accesorio lo accesorio puede y debe seguir á su principal, y en este caso y circunstancia és un medio y condición sin en cual no puede lograrse el fin principal, á lo menos sin mucha dificultad, que es lo que experimentamos».

Juníper Serra morí en la missió de Monterrey el dia 28 d'agost de 1784. La seva obra sempre seria recordada amb molt d'amor pels indis i com a exemple a seguir pels seus germans franciscans. El dia primer de març de 1931 es s'alçà una estàtua de Juníper en el Capitoli de Washington que simbolitzava l'Estat californià, i el dia 25 de setembre de 1988 el papa Joan Pau II el beatificà a la plaça de Sant Pere de Roma.

EL CLERGAT SECULAR, 1825-1992

El segle XIX missioner mallorquí ens dóna la xifra de 142 missioners, i un element completament nou. El Clergat Secular. Prenint aquest filó, i unint-lo amb el segle actual, tenim aquests resultats:

De 1825 a 1849	3 capellans passaren a Amèrica.
De 1850 a 1874	19 capellans passaren a Amèrica.
De 1875 a 1899	57 capellans passaren a Amèrica.
De 1900 a 1924	81 capellans passaren a Amèrica.
De 1925 a 1949	9 capellans passaren a Amèrica.

De 1950 a 1974	58 capellans passaren a Amèrica.
De 1975 a 1992	15 capellans passaren a Amèrica.
Total de preveres seculars que han anat a Amèrica: 242.	

Numèricament, la xifra més alta pertany al primer quart d'aquest segle. Són els pontificats dels bisbes Campins i Domènech. Segueix el grup de 1950-1974 i després del de 1875-1899. Fins i tot diria que el darrer quart de segle passat ha de passar davant, car el tercer quart del nostre segle s'ha vist engruixit pel fet que diversos religiosos, tot deixant llur congregació, han passat al clergat diocesà.

Quines foren les causes? Em sembla una mica presumptuós voler englobar un col·lectiu de 138 persones (1875-1924) en unes mateixes coordenades, sobretot coneixent el tarannà d'un clergat diocesà nombros, personalista, classista... però sí que hi ha un grapat de raons que a la curta i a la llarga tenien son pes sobre la consciència d'una gent que havia estat educada per obeir i amb ganes de servir la causa de Jesús i de la seva Església.

De 1837 a 1851, per ordre del Govern de Madrid, no es podia administrar el Sagrament de l'Orde Sacerdotal a causa de la quantitat d'eclesiàstics que hi havia a Espanya. Això féu que no pocs seminaristes anassin a acabar llurs estudis eclesiàstics a Amèrica i allà s'ordenassin. De Mallorca, per ara, sols en coneixem tres.

Semblava que el pontificat a Puerto Rico, del bisbe mallorquí Mn. Joan Puig (1875-1894) hauria estat un focus d'atracció del nombros clergat mallorquí, fins i tot es fundaren diferents beques al seminari portoriqueny perquè alumnes mallorquins, sense gaires possibilitats econòmiques, passassin allà, estudiassin i s'hi incardinassin. Cal dir que d'un total de 41 capellans que han anat a Puerto Rico sols 19 ho feren en el pontificat del Dr. Puig, i encara d'aquests 19, 11 hi anaren els tres darrers anys de son pontificat.

Un altre factor a mesurar és l'Exclaustració. Pensem que el dia 12 d'agost de 1835 els 801 religiosos que habitaven els convents mallorquins foren posats al carrer. Cal afegir-hi els nombrosos coristes que, avançats en els estudis eclesiàstics, pensaven ordenar-se. Un d'ells és el futur bisbe Puig. Molts passaren a l'estranger, altres no s'arribaven a situar enlloc i de l'estranger passaren a Amèrica... però pensem que 26 anys després (1861) a Mallorca hi havia 723 preveres, dels quals només 186 eren exclaustrats.

Un altre factor fou la gran emigració mallorquina que hi va haver en aquests anys. Això provocà que no pocs seminaristes i preveres emi-

grassin amb llurs famílies. Altres foren motivats per anar a servir pastoralment sos compatriotes en les noves terres on arribaven.

No podem oblidar que també hi hagué l'aventurer que sentia atracció pel desconegut, per mirar de trobar una millora humana i econòmica que veia clarament que no trobaria a Mallorca. Sens dubte no manquen els descontents, com aquell que escriví al bisbe dient que si en el darrer port espanyol que tocàs sabia que V.S. havia mort o havia estat traslladat de diòcesi, no ho dubtàs, no hi arribaria a Amèrica.

També hi havia capellans que, com no arribaren a aconseguir cap benefici d'acord amb les seves aspiracions o necessitats, allà anaven amb l'esperança de poder aconseguir el que aquí no havien trobat o els havien negat.

Són molt comptats els casos de preveres que deixaren una rectoria per anar a Amèrica, i quan es dóna aquest cas (2 en total) hi batega qualche problema de disciplina eclesiàstica, car també era una bona manera de tapar una falta o un «xerratòrum» que s'anava escampant per l'illa.

Aquesta problemàtica jo la veig en els capellans que deixaren Mallorca abans de 1950. En la segona meitat del nostre segle, les coses ja han canviat força ferm. Els arquebisbes d'Espanya anaren creant l'Obra de Cooperació Sacerdotal Hispano-Americana (OCSHA) el 1948, i la idea de la Missió Diocesana s'anà consolidant en diferents diòcesis. A Mallorca fundà l'Institut Apostòlic Juníper Serra el dia 8 de desembre de 1959 el bisbe Enciso, i ja aleshores hi havia al Perú quatre capellans: Guillem Bibiloni, Bernat Martorell, Miquel Febrer i Miquel Pons. Al Brasil, dos capellans: Antoni Fiol i Joan Borràs. Tres seminaristes eren autoritzats per anar a estudiar a l'anomenat Seminari Hispano-Americà que OCSHA havia establert aleshores a Madrid: Jordi Solivelles, Saturní Pesquero i Alfred Martínez.

Normalment, per tant, els sacerdots que hi hem anat després de 1950 ha estat al servei de la idea de la Missió Diocesana, o Mallorca Missionera, com és coneguda aquesta idea entre nosaltres. Institució que es veié potenciada quan el dia 21 d'abril de 1957 el papa Pius XII publicava la carta encíclica «Fidel Donum», on demanava al clergat la bona disposició de donar uns anys de ministeri a terres de missió. D'aquesta manera, les missions deixaren de ser patrimoni exclusiu de les congregacions religioses, i els capellans que hi anassin no deixaven de pertànyer a llur diòcesi d'origen, ni se n'havien de desvincular, sinó que en nom de la pròpia diòcesi duen l'Evangeli allà on la necessitat ho precisa, i l'entesa entre el mateix bisbe i el bisbe missioner ho possibilita.

Referent al lloc de treball escollit, ho trobem repartit així:

Argentina	82
Perú	66
Puerto Rico	41
Xile	11
Cuba	9
Uruguai	7
Brasil	6
Estats Units	5
Colòmbia	3
Mèxic	3
Veneçuela	2
Canadà	1
Santo Domingo	1
	236
	(+6 que no concreten destinació)

SITUACIÓ EVANGELITZADORA ACTUALMENT

Pel que fa a la situació evangelitzadora actualment, i referint-nos a les congregacions mallorquines, podem establir aquesta situació geogràfica a Amèrica:

Els pares franciscans del TOR: Brasil, Estats Units, Mèxic i Perú.

Els pares paüls: Perú, Hondures i Estats Units.

Els pares teatins: Argentina i Estats Units.

Els M S C: Argentina, Santo Domingo, Cuba i Puerto Rico.

Els pares jesuïtes: un poc pertot, sobretot Bolívia, Uruguai i Cuba.

Germanes franciscanes: Bolívia i Perú.

Germanes de la caritat: Bolívia i ara exclusivament Perú.

Germanes trinitàries: Perú i Bolívia.

Germanes dels Sagrats Cors: Carib, Santo Domingo i Puerto Rico.

R. de la Puresa: Nicaragua, Colòmbia i Veneçuela.

Així està en aquest any de 1992 i sens dubte anirà canviant, perquè la vida humana sempre té son neguit i els camins de l'Evangeli han de fer molts de tombos per no deixar d'arribar a l'home, el destinatari d'aquest amor de Jesús.

CLOENDA

Fins ara tenim documentats 1.158 missioneres i missioners que en aquests cinc segles han passat a escampar l'Evangeli en les noves terres que foren descobertes en el segle XVI. Com tots els missioners, les activitats que han fet han passat per tots els graons de la convivència humana i de les necessitats eclesials: bisbes, rectors, vicaris, professors/es, cuiners, fusters, infermeres. El Senyor n'ha escollit un grapat que han vessat llur sang per donar testimoni de Jesús, des de 1616 fins al juliol de 1991, quan Sendero Luminoso volgué matar Mn. Miquel Company. Totes aquestes activitats han volgut esser recollides en l'obra que presentàrem el dia 12 d'octubre de 1992: *L'Església mallorquina a Amèrica. Aportació de l'Església mallorquina a l'Evangelització del nou món.*

PERE FIOL I TORNILA
Rector de Muro

«JUST - SO STORY»
UN CAS DE DISSENSIÓ INTERNA EN PAÍS DE MISSIÓ:
ELS PARES CAPUTXINS CATALANS A LA GUAIANA

Als pares caputxins del Principat de Catalunya

La importància de l'aventura evangelitzadora –i colonitzadora– de la Guaiana (avui, Veneçuela) empresa pels pares caputxins de Catalunya queda palesa i és prou coneguda a través dels nombrosos estudis i escrits que aquest fet ha suscitat.¹ No és, doncs, la meua intenció tornar a espolsar aquesta història –bella història– dins el seu conjunt: el lector trobarà al final de l'article una referència suficient d'autors d'avui dia.

Per a aquest escrit, m'ha calgut escollir d'entre un munt d'aspectes –tots idonis– el que m'ha semblat més interessant, en el sentit de ser desconegut pel lector, i al qual els arxius (inèdits) dels pares caputxins de Sarrià permeten d'atansar-nos-hi. Aquests «homes de Déu», però homes abans de tot, deixaren llurs petjades al llarg del recorregut en aquestes llunyanes contrades. Petjades que, més d'una vegada, forcen el somriure (o bé la llàstima...) sense detreure, molt se'n fa, un gran respecte i, fins i tot, admiració. Mirar-lo amb l'esguard d'avui dia seria arriscar-se de falsejar la veritat, àdhuc l'autenticitat de la realitat d'homes que foren. Ens caldrà, per tant, anar a raure endarrere i copsar, amb un esforç d'imaginació, el que era el món dins el qual es van trobar.

Hom sap les raons de la participació tardana dels caputxins de la província catalana en l'activitat missionera. L'aparició en terres de la Guaiana s'esdevingué al final del segle XVII. Des de molt abans, un

1. Aquest tema ho ha estat en part d'una tesi doctoral meua (ara per ara encara inèdita), presentada a la Sorbona el 1972: «Missions et colonisation» (Les Capucins catalans en Guyane Vénézuélienne, aux XVII, XVIII, XIX s.s.).

decret reial autoritzava dins aquests territoris –Les «Illes Inútils» i la «Terra Ferma»– el tràfic d'esclaus. No cal dir que les incalculables expedicions a la recerca d'un guany fàcil ens feren un teatre de sang i violència. És amb aquesta tonalitat de rerafons que qualques i infructuoses temptatives de missió es neuliren. Cal recordar que tota una primera experiència –malaurada– en aquestes terres fou la d'un dels més grans defensors dels indis, Bartolomé de las Casas. Simple clergue al moment dels fets i, després de retirar-se un cert temps de l'activitat colonial, esdevingué frare dominicà. La seva visió evangèlica fou a «La Vera-Paz» i en féu el seu camp de batalla espiritual. Després, franciscans i dominicans, hi anaren al començament del segle XVI; més tard (1560), els clergues Ayala i els seus companys hi deixaren llurs vides; altra vegada els franciscans, després agustins i jesuïtes, i encara clergues seculars...

Quan el rei Carles II demanà als superiors de l'Orde Caputxí d'enviar missioners a les Índies Occidentals, no feia res més que cloure un dels capítols més dissortats de la història del Principat. Fou aleshores que el Govern central elaborà un projecte que possibilità el comerç –i l'evangelització– de catalans amb l'Amèrica. No és gens sospitos, doncs, que els nostres caputxins estiguessin de bell antuvi assabentats de totes aquestes temptatives malaurades i aquestes llunyanes terres foren sinònim d'una desmesurada tasca i àdhuc de martiri.

Tot i així, la primera sol·licitud d'enviar missioners fou embolcallada dins d'un argument senzill i alhora especios: ajudar i reforçar els germans caputxins aragonesos. Malgrat aital requesta –que incloïa la dependència religiosa a superiors d'una altra província (i, en si mateixa, prenyada de problemes que més tard anaren descloent-se), l'esclatxa, que s'obria, fou copsada i la primera llista «oficial» dels capdavaners fou enllestida aviat. Dic «oficial» ja que de manera «oficiosa» sabem que els pares Gervasi de Manresa i Nicolau d'Olot, hi anaren molt abans camuflats en una expedició de valencians i aragonesos. Capdavaners, doncs, de fet, de totes les altres tongades que s'esdevingueren, fins a la matança i destrucció del conjunt de les missions.

Resseguint als arxius una nombrosa correspondència entre, en primer lloc, els missioners, i després, amb els germans de la província catalana, es desprenen del conjunt tres grans períodes: al començament, tots els primers capdavaners que moriren a la Trinitat i deixaren en herència quelcom d'extremadament idealitzat; un xic més tard, l'enviament de gent d'empenta, que marcaren veritablement els inicis de les missions de la Guaiana amb un segell propi, el qual determinà –vulguis o no– llur esdevenidor; i, per acabar, l'arribada d'homes –sempre

de Déu— on l'or pur de les primícies començà a amalgamar-se amb metalls menys nobles...

Aquests períodes, si els mirem de prop, de fet són aparents. No treu que ens són un model que permet de fer funcionar la nostra recerca. Valgui, per exemple, els diferents motius de discòrdies. Moltes d'elles, les trobem, tanmateix, a l'interior d'aquests períodes. El punt que ens interessa resideix més tost, dins la lluminositat d'un cert esperit que es desprèn d'aquests contextos. Lluminositat que fa aparèixer a trets, quasi caricaturescos, les raons latents de les dissensions. Ningú no ha fet —al meu entendre— cap intent per esbrinar una comprensió simplement psicològica del perquè (del com) d'un plegat d'afers interns que minvaren ostensiblement la comesa missionera.

La correspondència ens ensenya, sense cap mena de dubte —en un punt precís, que anomenem passatge de Pares Vells a Pares Moderns— que romania ben lluny aquella edat d'or² en què els superiors podien prohibir als frares que tenien vocació el pas a les missions. Ara, es començava a demanar si els superiors podien obligar a anar-hi... Amb quina insistència el prefecte de missions suplicava als superiors del Principat de no enviar frares de la província:

«...que no pueda con ellos. Que V.C. (Vostra Caritat) venga en conocimiento de los daños que se siguen en mandar acá religiosos muy relajados, pleytistas y enemigos de sugestión religiosa.

...desde que llegaron los P.P. misioneros últimos se han encendido en esta misera comunidad unos enredos tan extraordinarios que parece haber el infierno vomitado todo su veneno en contra de ella para arruinarla de todo punto; a la verdad confieso no entender que espíritu es el que trajeron estos Padres nuevos.

...algunos de los Padres nuevos hubiera sido del caso que jamás hubiesen visto ni pisado estas misiones».³

2. Voldria esmentar el fet que l'edat d'or de la missió de la Guaiana correspon cronològicament al principi del declivi de la resta de les missions indíanes en general. La raó és a cercar segurament el fet del retard de la participació catalana en l'activitat missional.

3. Les citacions sense cap referència són tretes de l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya (APCC), del Convent de Sarrià (Barcelona).

Optem per la transcripció ortogràfica original dels documents d'arxius citats, amb els seus «catalanismes» i el seu castellà adulterat.

I, així, a bastament.

Mirem, una vegada hem establert els prolegòmens (a grans pinzellades), d'atansar-nos els protagonistes dels esdeveniments conflictius escollits a fi i efecte d'il·lustrar el tema polèmic de la dissensió interna.

Els pares Benet de la Garriga (embarcat a missions el 1746),⁴ Bru de Barcelona (id. 1753), Joaquim M. de Martorell (id. 1753) i alguns d'altres eren homes avesats a no carregar-se de falòrnies ni a girar-se d'esquena al brogit dels problemes lligats a la concreció de les noves arrels en terra de la Guaiana. Mai els han defugits amb arguments fal·laços ni, encara pitjor, desplaçats. Regla, Constitucions, Ordenacions i Rúbriques, i d'altres, de l'Orde Caputxí, devien ser salvaguardades, car hi havia perill que llur vocació religiosa –a missions o no– s'anés en orri. La gran dificultat fou senzillament fer que tot aquest aplec de referències romangués un instrument, dins un nou marc, al servei dels frares mateixos com dels soldats, familiars i, no els negligim, dels indians. De no ser així, tot aquest conjunt hagués esdevingut lletra, morta a la llunyària d'aquests mons de Déu.

Continuant la llista dels tardans –els Pares Moderns– protagonistes sempre de la nostra història, els pares Marià de Sabadell (embarcat a missions el 1760), Feliu de Vilanova (id. 1760), Jaume de Puigcerdà (id. 1765), Bonaventura de Sant Celoni (id. 1773) i d'altres vingueren a ajuntar-se, sense estar gaire avesats a les coses indiane, al grup dels Pares Vells.

Faig avinent que els missioners que arribaren amb les tongades del 1760 i 1765 –més d'una vintena de frares– prenien el relleu dels qui havien mort els anys propassats (almenys uns disset missioners –entre el 1748 i el 1765–), i dels qui anaven a morir els cinc anys següents: uns dotze frares...

L'esguard que donarem a les missives del pare Jaume de Puigcerdà, que fou un dels qui donà més fil a retorçar a tots els seus superiors de la Guaiana i, àdhuc, als de la província catalana, ens permetrà de fer el lligam entre tots els fils esparsos d'aquests esdeveniments.

És amb el pare Bru que la correspondència conflictiva, prosseguint les petjades dels arxius, s'entaula i creix. Això esdevingué al moment en

4. P. Benet de la Garriga, un monument de personalitat. No tingué a l'abast de donar fe de la seva identitat de religiós i d'home, que aplegà fets que ompliren la seva vida i que ens ofereixen a bastament els arxius provincials. A ell sol, valdria la pena dedicar un llibre mestre.

què el pare Bru, vint anys després del seu pas a les Índies, va ser nomenat prefecte. Una de les seves primeres cartes (1770) al pare Jaume comença ja així:

«P. Jayme, salud. Acabo de recibir aviso de uno de los excesos indiscretos que son tan connaturales a V.C. No se deve meter en si en el Pueblo hay o no fandangos, por ser punto muy ajeno de su oficio...».

Deixeu-me dir, tot i que m'avanço d'un decenni al punt de tornada al Principat, que el prefecte d'aleshores, el pare Marià de Sabadell, les emprèn amb un to més que ferm dient-li:

«Déjese P. Jaime de lo pasado, y resuélvase a obedecer, que cuatro Prefectos que Dios le ha dado en la América para que le gobernasen a todos ha dado bastante que merecer, de lo contrario me motivará a incluir, lo que mis antecesores empezaron...».

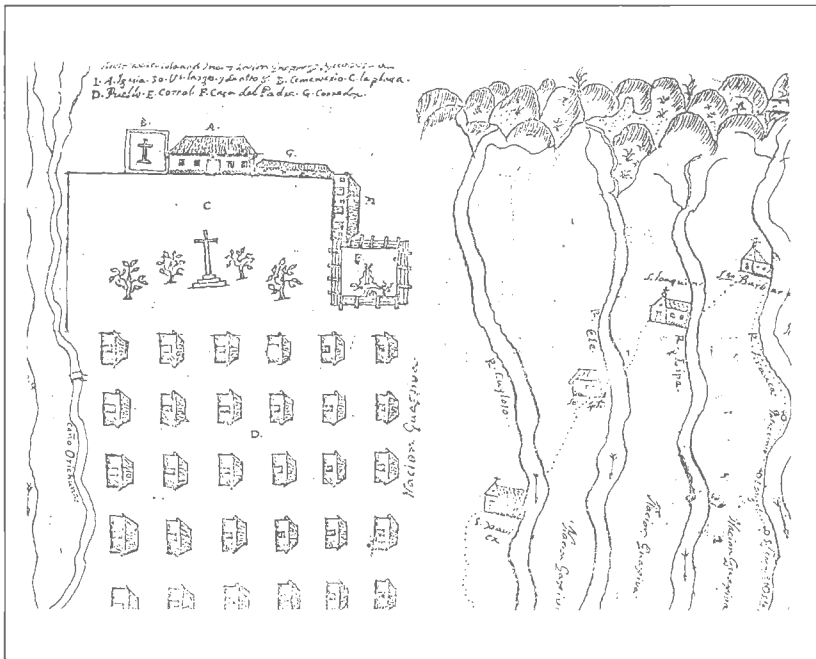
Reprenguem el fil d'aquesta correspondència i aturem-nos per albirar tots aquests aspectes, fets, punts sensibles i conflictius que foren pretext per omplir fulls i més fulls d'una tinta més d'una vegada maltempsada. Què hi veiem? Un ventall d'entrellats sense, manifestament, cap valor prèviament significatiu. Sense haver fet un escorcoll minuciós ni sistemàtic, nogensmenys he guardat un cert ordre cronològic del plantejament dels diferents afers interns a la comunitat missionera. Però l'enrenou mogut per aquests esdeveniments són prou eloqüents perquè, tanmateix, l'ordre i eventualment els valors, ens tinguin sense capteniment. Per què? Perquè pensem de poder dir que tots ells –dels més migrats als més prolixos– tenen el segell d'un mateix valor simbòlic. Veurem això al moment de fer-ne un balanç.

I anem als fets.

«P. Jayme por Dios –li escriu el pare Bru (II-1770)– no se meta en puntos de jurisdicción ni en si somos súbditos del Sr. Vicario o Obispo en la administración de sacramentos que es punto muy crítico (...). Si ocurre alguna novedad con el Sr. Vicario, avise que todo lo compondré con paces y sin cabilaciones».

El sentit d'aquest paràgraf s'explica pel problema de liderat, que ja es plantejava, de bell antuvi, entre els frares i el conjunt clerical ins-

1711
 1712
 1713
 1714
 1715
 1716
 1717
 1718
 1719
 1720
 1721
 1722
 1723
 1724
 1725
 1726
 1727
 1728
 1729
 1730
 1731
 1732
 1733
 1734
 1735
 1736
 1737
 1738
 1739
 1740
 1741
 1742
 1743
 1744
 1745
 1746
 1747
 1748
 1749
 1750
 1751
 1752
 1753
 1754
 1755
 1756
 1757
 1758
 1759
 1760
 1761
 1762
 1763
 1764
 1765
 1766
 1767
 1768
 1769
 1770
 1771
 1772
 1773
 1774
 1775
 1776
 1777
 1778
 1779
 1780
 1781
 1782
 1783
 1784
 1785
 1786
 1787
 1788
 1789
 1790
 1791
 1792
 1793
 1794
 1795
 1796
 1797
 1798
 1799
 1800

tal·lat a les Índies. El pare Jaume, acabat d'arribar, anava sobre aquest terreny esclavissador com si res! El pare Bru li recordava:

«No siempre los superiores tienen obligación manifestar a los súbditos los motivos y menos en estas misiones, a causa que cada uno piensa acertar y no quererse subordinar a la voluntad de quien les gobierna».

No obvia que, tan sols uns quants mesos més tard, els lligams s'havien estroncat quasi del tot i la diferència lliscava devers una dimensió embolcallada de metafísica. Del pare Jaume al pare Bru (X-1770):

«V.C.M.R. se muestra algo difícil en mandarme la aproximación de mis propósitos (...) que no se oponen al cumplimiento del cargo de Misionero (...) como lavar los pies a los Huespedes, no poner manteles y que poniendo en execución estos puntos de la Constitución, no falto a la obediencia...».

El pare Bru amb una embranzida li engegà:

«...así déjese de pies y lavatorios, use los manteles que bien claras son N. Constituciones Generales. Tómelas literalmente y como ellas en si hablan, y déjese de violentas y voluntarias exposiciones, por no decir nuevas invenciones».

De fet, veient el pare Jaume que per carta la porta es tancava, i no volent patir el fat de l'adversitat, decidí anar-se'n «a croades» —a Caroní— a entrevistar-se amb el seu superior. Trobem aquest episodi en una relació (XI-1770) que el mateix pare Jaume envià a un condeixeble seu. Entre qualques explicacions diu:

«...determiné pasar en persona a Caroni y confesar intrépida-mente mi determinación y ofrecerme a carcel, grillos y tormentos todos en defensa de nuestra regular y sacerdotal obligación. (...) Púsele en las manos el papel de mis propósitos a favor del ayuno natural del Jueves al Sábado, y la estrecha abstinencia en los restantes días (...); quando me tocó la especie de los puntos controvertidos de la Carta Circular, empeñose que obedeciera la Circular hasta venir la resolución del R.P. Comisario General. Díxele

que entretanto me tocaba obedecer la ley ya promulgada en toda la Yglesia y Religión. Mucho se debatió la materia y yo con resolución intrépida dixe: Con ansias de morir por la Fe Santa he venido a las Misiones, y pienso que lo mismo es morir por las Leyes de la Yglesia y Religión Capuchina».

El pare Bru no devia saber a quin sant encomanar-se ja que entre dues escaramusses li lliscà:

«...porqué no iba a España donde podria obrar lo que quisiere...?».

Entaulats cadascú amb el seu capteniment, la trencadissa no trigà pas gaire:

«P. Jayme, me dijo, que en adelante no me reconozca por Superior. Díjome también que para nada recurriese a él: con que vine a estar excluido de la Comunidad, por separado de la Cabeza».

Sembla que de moment la ruptura no tingué altres conseqüències que una terrabastada un dia de primavera, tot i que la bona entesa quedava sempre força lluny, car trobem al mes següent (XII-1770) una carta del pare Bru, on li diu:

«Allega V.C. que en dias solemnnes no puede permitir bayles, a más de errada puede tener fatales consecuencias en estas nuevas tierras. No devía valerse de tan flaco pretexto, para no bautizar a los Innocentes Guaraunos: esto es querer que todos sigan sus dictámenes mal o bien fundados, y que todos sean capuchinos».

En aquest entremig tingué lloc la preparació urgent d'un capítol,⁵ d'on fou elegit el pare Benet de la Garriga. Les circumstàncies conjunturals de la política missionera –de cara enfora– del moment, no anava

5. El P. Bru va morir, abans d'acabar la seva prefectura, d'una dolorosa malaltia: *Celebramos nuestro Capítulo por muerte del R.P. Pref. fray Bruno de B. que sea en el cielo, y salí electo en Prefecto*, escriu el P. Benet. Les circumstàncies de la seva mort foren motiu per al P. Jaume d'escàndol. Com no hi havia metges, i Fr. Carles de Barcelona, l'infemer,

pas del tot vent en popa. El pare Jaume fou enviat com a comissari a la Cort de Madrid per mirar d'arranjar un curull de problemes que s'amuntegaven damunt les missions. Aquesta comissió era de bona guerra (d'un tret, dos pardals...), malgrat que no convencés cap d'ambdues parts:

«...nos eligieron creo más para sacarnos del medio, que para aplacar a Centurión...»⁶

Tenim la certesa que, dins el món dels afers diplomàtics, el pare Jaume era home avesat i sabé desencallar l'afer Centurión que, entre altres malmeses, volia establir *corregidores* a les missions. Mes l'agulló de la nostàlgia de la Guaiana no el deixà fins poder albirar altra vegada les platges de l'Orinoco.

Als arxius pocs documents hi ha referent als pares Benet i Jaume. De segur que la prefectura del primer devia transcórrer tot al llarg de l'estada del pare Jaume a la Cort de Madrid.

Sigui com sigui, l'entrellat escriptural continuà de bell nou. A hores d'ara, les injuncions del pare Bru *...déjese de pies y lavatorios...* començaven a fer el seu efecte. Llavors, el pare Jaume se les prengué més aviat amb coses d'una concreció socialment terra a terra: l'educació dels nois indians. Se'ls ha de separar de les famílies –diu– car l'ambient és nociu per a tots ells, encara que dormin a casa del missioner. Hom ha d'aplicar mètodes més fermes i contundents per a l'ensenyament religiós. Se'ls ha de parlar en espanyol o bé en llur llengua? –i això és una qüestió de summa importància, albirat d'antuvi per altres missioners, a causa de la impossibilitat d'explicitar altrament els misteris cristians.

Fent-se fort del fet que l'experiència de procurador a la Cort de Madrid –i del seu passatge a la Casa Mare de Barcelona– li donà, veiem que quasi totes les cartes, els memorials, les peticions i els planys foren enviats directament als superiors del Principat. Amb benvolença, això sí,

no sabia què fer, va anar a cercar una dona de nom: *Thomasa, que ninguno de estas tierras ignora ser ella, la única médica y enfermera que por su devoción a todos los enfermos, les asiste*. Ans el P. Jaume no hi va veure que foc de l'infern: *... el P. Bruno tuvo en casa a una mujer escandalosa llamada Thomasa que aunque no bubiese becho deshonesto fue nota de escándalo....*, etc.

6. D. Manuel Centurión Guerrero de Torres, gobernador de la Guaiana, s'entestà a no deixar d'esma (amb raó o no) els caputxins catalans, i això fins al seu trasllat definitiu a Espanya.

per adir-se amb ell. Car no oblidem el plany esmentat a un company seu, que es referia a la rebuda pels pares del Capítol de la providència catalana. Li diu (VII-1773):

«...así es uno ver el concepto que hallé en el M. R. Padre y en algunos R. Padres tocante a dichos males: que allí solo se controvertian bagatelas».

Si els superiors del Principat li feien comprendre que els seus planys i les seves peticions estaven fora de lloc, els d'ací li tornaven, hom pensa, a tancar les portes malgrat el fet significatiu que acompanyà l'elecció del pare Benet:

«El nuevo Prefecto nos ha dado licencia de guardar todas las Constituciones (a Dios gracias)».

Que el pare Jaume fos un home inquiet, s'evidencia amb el poc que coneixem d'ell. Però aquesta inquietud esdevé un senyal inquietant (valgui la redundància) quan ens cal constatar la quasi necessitat que tenia de no entendre's amb ningú, amb més raó si era un superior. Els altres, en aquesta missió indiana de la Guaiana, eren els anomenats: *los más firmes palos de la relaxación*. Aquesta tan anomenada *deixadesa* (relaxación), criticada en interminables folis (els arxius són fefaents), acabava per ser en si mateixa un objectiu i cap mena d'escull a ultrapassar, fita a cercar més lluny. Les idees del pare Jaume sobre l'educació dels indians ens ajudaran a comprendre més bé aquest moviment.

El punt de partença era el de saber si l'indi era capaç o no d'assimilar (avui diríem «simbolitzar») els misteris cristians⁷ i, en l'afirmativa, quins mètodes pedagògics calia aplicar.

En un molt llarg memorial (VII-1773), el pare Jaume exposà al provincial de Catalunya la seva disconformitat amb l'educació donada fins ara als indians. Calia, doncs, engegar els mitjans necessaris per trobar un altre sistema; ell mateix indica el que creu millor. De passada esmenta que d'altres abans d'ell albiraren ja aquest mateix problema, i esmenta a dojo autors afins a la seva manera de pensar.

7. Les discussions bizantines que si els indians tenien una ànima o no, discussions que havien enfosquit l'esperit a més d'un retòricoteòleg, restaven tanmateix força enrera...

No comprendríem gaire –per no dir gens– el sentit d’aquesta segona vocació, d’anar a missions, si el principi que el fonamenta, convertir l’indígena, no fos previ a qualsevol altre. El pare Jaume, el resumeix en aquest paràgraf difícil de desvaluar (som en ple segle XVIII):

«Luego que llegué a la América escribí a un Religioso de, y en Cataluña, que los Indios me parecían unas piedras preciosísimas en bruto, que si dieran en manos de lapidarios serían muy a propósito, para edificar la celestial Jerusalén: en ese concepto me he afirmado cada día más...».

Costa de creure que l’acte de fe» del pare Jaume no s’avingués amb el dels *Padres Viejos*, de tal manera que no tinguessin també a l’abast aquesta manera de donar fe de llur identitat de religiós missioner. Llur mètode –militant o pacifista– era de segur, en els fets, força original. I és ací on hom considera que hi ha un trasbals de valors. La perspectiva, des de la qual és albirat aquest esdeveniment conflictiu, que en un gir d’ulls passà a premissa major, és la d’una equivalència –gruixuda– entre militant/bo i pacífic/dolent. És lògic que els dolents fossin abominats i rebutjats, àdhuc els superiors mateixos.

Heus ací un exemple:

Quan el pare Jaume, deixant de fer cas dels manaments dels superiors, gosa dur a terme un internat per als nois indians:

«...cogí todos los del Pueblo que llegaron a cinquenta y cinco y los puse todos en casa nuestra, allí comían, aprendían y dormían...».

No trigà gaire a rebre del Prefecte un refús net i clar:

«P. Jayme, ya no se acuerda del Orden que tenemos del R.P. Comisario General, que yo por carta circular hice pasar, que dispone que nos quitásemos la chusma de los muchachos de nuestras misiones, y que se vayan a sus labores?».

Això no treu que en una carta escrita a un company seu, poc després d’haver rebut l’anterior (VII-1773), digui:

«...el infierno que no dormía, se valió de la ocasión para que se opusiesen algunos Padres y no parasen hasta que destruyesen este proyecto...».

És verament curiós que en cap moment –i en tot cas ben rarament– no s'hagi tingut en compte la gran experiència dels Pares Antics, malgrat un aspecte manifestament problemàtic, factor de les escaramusses:

«...oponiéndose algunos de los viejos –escriu el pare Jaume– le dije: ¿Cuántos indios hay en nuestras misiones de quarenta años de misión que aún no saben si hay Dios o no? No pudo replicarme cosa alguna porque es una verdad tan cierta como lamentable».

Un esbós de resposta ens és proposat dins d'un conjunt d'indicis en una carta que el pare prefecte Marià de Sabadell envià al pare Jaume. A causa de la importància que li donem el lector ens permetrà de citar un llarg paràgraf, que diu:

«...y así le digo que lo acompaño con dolor de mi corazón al ver tantos Caribes casados a su modo gentil, pero tengo el consuelo de ver a todos los Misioneros vigilantes en quitar semejante abuso: pero es prudencia de los dos males elegir el menor, y como la experiencia nos enseña, y V.C. aunque tan poco sabe de Indios no ignora, que todos los Pueblos tenemos Indios casados por la Yglesia, que con buen zelo casaron los Padres, y a poco tiempo el marido ha dejado la propia mujer al Pueblo, y tomando la ajena, se han vuelto al monte, y lo mismo hace la mujer con su propio marido. No obstante, la práctica de los Misioneros siempre ha sido, y yo lo he aconsejado que los Padres Misioneros miren, y remiren con prudencia al natural de los Caribes Christianos, y si conocen que ha de vivir bien con su consorte que los casen por la Yglesia, como se ha practicado y practica a todos los Pueblos, y no como V.C. pretende, que a los dos días de haber llegado de compañero a este Pueblo de Murucuri, sin ciencia ni experiencia de estos Caribes, a todos los Caribes Christianos queria casar. Yo no extraño haya tan pocos Caribes casados por la Yglesia a ese Pueblo, pues siempre se han considerado poco seguros, y por obviar mayor mal, ha sido prudencia disimular el menor».

Convé, com ja he apuntat, posar esment en el sistema pedagògic proposat pel pare Jaume, d'una banda, i de l'altra, en les reaccions dels seus superiors que no negligien de fer-les-hi saber. L'esguard que hi

portem avui (tan sols avui?) fa aparèixer sens dubte la imatge d'una eixordadora ingenuïtat. Diu així d'una de les seves activitats educacionals (VIII-1773):

«...antes de día se tocava la campana, y venian (els nois indians) a la Yglesia donde se decian las Litanias, se leia la meditacion (...), asistian a la Misa con mucha compostura, y acabada, se tocava a Rezado a que concurría todo el Pueblo por espacio de hora y media o dos horas (...). Salia a la plaça donde distribuía la gente a los trabajos...».

Per tal de prosseguir amb el millor encert, una vegada els grans han marxat a la feina:

«...los muchachos continuavan en la Yglesia (...). Los distribuía en 4 clases. En la 1ª se les enseñava el Padre Nuestro, en la 2ª la Ave Maria, en la 3ª el Credo y en la 4ª los Mandamientos y tenía cada clase su llave que se dava al que hablava su lengua, y este la avia de dar a otro que la hablara, y así corria hasta la noche en que se castigava a los que las tenían con azotes, y no tenía licencia para llorar (...). En dos meses, no parecían Yndios...».

Si ara observem el devessall d'al·legats que el seu superior li transmeté, no deixarem d'esbrinar una altra vegada el rerafons d'incomprensió total. Tot això anava aïllant-lo i fent que el conjunt de la comunitat missionera se'n desentengués. El pare prefecte li diu:

«...encargo a V.C. se levante una hora antes de día para sus rezos, y al apuntar el día tocar al rezo de los Yndios, como está ordenado, y lo practican todos los misioneros a excepci3n de V.C. que se levanta día claro de donde se sigue que los Yndios quando salen del rezo es ya el sol alto, (...) pues bien sabe V.C. que tienen de pasar media hora de sabana, llena de arena que calienta el sol, los lastima los pies por ir descalzos...»

El problema de la llengua, que tingué evidentment ressons amb els mètodes pedagògics, fou un terreny privilegiat per trasbalsar tot aquest munt de desavinences. Desavinences que no feien sinó emmirallar unes controvèrsies sòcio-polítiques, de les quals els caputxins catalans eren

presoners de tèrbols i acomodaticis antecedents.⁸ Dins l'entrellat polític vigent, l'alternativa entre castellà, català o bé vernacular aviat s'enllestí. La primera fou sens dubte esborrada dels esperits catalanescos; la segona, abandonada –de cara enfora– ja que no feia sinó agreujar les relacions amb les autoritats colonials; i la vernacular sembla que fou la més lògica de guardar (d'aprendre).

Això, fins l'arribada dels Pares Moderns (1778):

«...por tiempos pasados poco se apuraban los P.P. Viejos a que supiesen la lengua española, que es lo principal; a más que a nosotros no solamente nos corre la obligación de adoctrinarlos, sino también de civilizarlos, y si uno no se aparta de lo que hacian los Viejos siempre seran lo mismo, o por mejor decir, siempre seran bestias».

Raó per la qual el pare Jaume esmenta la seva decisió, i diu:

«...me resolví de mudar de método en la enseñanza de los Yndios, y hice el principal esfuerzo en que aprendiesen la lengua española...».

Això féu que el prefecte li recordés:

«...solo le ruego, que el tiempo que gasta en escribir dificultades, que el más ignorante de la comunidad no ignora, se emplee en aprender la lengua Caribe, pues es de admirar que en tantos años de misionero de ninguna lengua sabe V.C...».

Fem avinent que en el conjunt missional hi mancà, nogensmenys, un criteri sostingut referent al problema de l'ensenyament de les llengües indígenes i de l'espanyola. Raó per la qual fou un espai avinent per inflamar controvèrsies.

Aquestes inquietuds del pare Jaume tenien un caire «quixotesch», percebudes –bé que amb lleugers matisos i variants– com a diferents de la resta dels seus germans caputxins. No pas perquè fos sol a delatar aitals problemes. D'altres expressaren a posta afers semblants i foren escoltats.

8. Els fets i les causes d'aquest tema han estat historiat i precisats. Mirem tanmateix d'esbrinar d'altres elements més o menys vinculats.

El pare Jaume tenia, hem de creure, l'art i la manera de guanyar-se la malvolença d'un bon nombre de pares, àdhuc de companys seus i, pitjor, dels indis mateixos. Retreu, estranyat, una de les crítiques, que era:

«...con que trato a los Yndios con demasiada severidad?».

Tots aquests canvis de mètodes educatius no prengueren pas volada. Creiem, fins i tot, que certa raó devia tenir i que qualques idees no deixaven d'ésser interessants. El tema espinós era ell, com a individualitat, tancant tota possible viabilitat a les propostes i solucions infèrries (llevat a la seva vellesa, com veurem més endavant).

En una carta adreçada al pare comissari general, el pare Marià li diu:

«Lo cierto es que todos los Yndios claman que no lo quieren a su Pueblo por su Presidente; los demás Misioneros reclaman por no tenerlo de companyero».

Ens cal maldar ara per establir un lligam de tots aquests conflictes –interns a la comunitat missional que ens ocupa– i fer per manera de treure'n el (un) sentit i comprendre millor l'arrelament de la dissensió.

En aquest treball ens hem limitat a donar notícia dels fets i documents –a voltes mínims– necessaris per comprendre el problema específic que ens interessa. No obstant això, pensem que són suficients per poder subratllar la nostra manera de veure-ho.

El «cas de consciència» del pare Jaume (i els Pares Moderns) ens és una il·lustració planera alhora que un testimoniatge fefaent d'un funcionament cabdal. Potser no és el menys digne de subratllar el fet que si la història, per escriure's, ha de donar-se suport en els homes, no obstant això, aquests per llur singularitat poden fer que l'escrit prengui un tomb o un altre. L'interès rau a conèixer què és ço que fa moure aquest, diem-ne, funcionament mental. Els fets històrics, perquè són fets humans, són també molt més complicats que allò que qualche vegada pensem.

Refermem un xic més el sentit d'aquestes manifestacions temporals de l'esperit humà. És prou conegut avui dia el fenomen de l'eclosió d'una organització afectiva donada com a resposta a un moment especialment crític, a un fet conjuntural històric; l'esperit humà, encapçalat per referències estables i mantenidores, roman en un tarannà més o menys normal.

La invitació –adés imposada– d'anar a missions a convertir l'infidel d'una banda, i de l'altra, el desig –la por (vulguis o no)– de la incògnita eren motius suficients per constituir un nucli afectiu pertorbador. La contrareacció a aquest estat de coses era aferrar-se ferm a les referències morals (o altres) de si mateix, única biga mestra de sosteniment.

I és ací on els fets es compliquen amb la formació consegüent «en creació» afectiva, que deixa aquest regust de problemes més disputats que discutits. La primera pregunta que se'ns presenta és el perquè d'una oposició als diferents parers que exclou tota capacitat de contradicció (l'oposició que no pot ésser còpsada sinó com a tancament del conflicte, quan la contradicció n'és l'obertura). L'enginy, que constreny una qualitat o altra dels processos consegüents, és el requeriment del nucli de la identitat per fets ambientals d'ordre històric i social –crisi d'identitat, de despersonalització.

El pas a les Índies esdevenia, doncs, per al missioner –això no sobta ningú– una prova de gran impacte afectiu, d'una banda, i de l'altra, un terreny adient al broll d'organitzacions defensives ferrenyes, a causa de personalitats fràgils, àdhuc mal estructurades. Aquest broll s'objectiva evidentment a través de les relacions humanes de cada dia. Els judicis emesos des de fora deixen sovint amagades les causes personals; dins d'aquest ventall s'hi troba la necessitat de constituir un greuge d'allò que sigui, per poc (i això és la seva força) que doni peu (amb tota lògica manifesta) a enganxar-s'hi. Mant paràgraf de la correspondència –a llegir a voltes entre línies– ens ho ensenya. I no oblidem que un dels efectes consegüents més punyents davant d'aquest estat d'esperit s'anomena «desesperança». Els arxius en són –ai las!– fefaents.

No ens vaga ni és el lloc adient d'intentar destriar aquesta operació complexa psicològica de l'humà davant d'allò inconegut. Deixem-ho per a una altra ocasió i limitem-nos al fet d'haver subratllat les bases d'un funcionament que ens és llegut de creure important per comprendre –diguem-ho una altra vegada: per donar sentit– a fets que afecten l'entorn (extra), però que de primer afecta l'individu mateix (intra). I això ve de lluny...

Per posar fi a aquesta curta història, afegeixo que, en el camp merament científic, hom no nega que d'un fet isolat no se'n pugui treure moltes conclusions de conjunt. Nogensmenys, l'aportació nostra pot esperar un bescanvi alhora que d'altres hipòtesis permetin un estudi comparatiu.

El que veiem d'antuvi és un entrellat d'anells que s'encadenen els uns amb els altres. I és ben ver que voler aïllar un sol d'aquests anells

—*a fortiori* el que ens pertoca— seria minvar l'interès de la hipòtesi i contrarestar-ne els possibles efectes. La *just-so story...* que relatem és l'anella més profunda i limitada en el temps, l'espai i la gent: quelques decennis del segle XVIII; una contrada situada entre l'Orinoco, Coroní i l'Oceà Atlàntic; uns missioners caputxins de la província catalanesca. Les altres anelles eren el Principat de Catalunya i, més amunt, la Corona de Castella, cadascú amb els seus propis problemes, lligats al conjunt de temps, espai i gent. Si invertim l'ordre d'aquest nuament, de l'emmarcament històric, polític i religiós de la Corona castellana, passem a l'emmotllat de l'àrea dels valors catalans, i d'aquest a l'ambient estrictament de la Guaiana consegüent. Vull dir amb això que el moviment transita en ambdós sentits, l'un suscitant l'altre. I no ens sobta aital resposta dels superiors barcelonins: ...*que allí* (a la Guaiana) *solo se controvertían bagatelas...*; més tost pren un valor revelador del tancament missional, i es redueix qualsevol possibilitat d'encaminament de la situació.

Per raó d'esdeveniments enutjosos en què el pare Jaume fou l'artífex, el govern colonial interferí en els afers interns de la comunitat missionera. No gens més tard, l'escletxa oberta esdevingué frau sense fondària i l'esbandida pública s'esberlà en tota la missió indiana. I això, ni els seus condeixebles més addictes no li perdonaren. És un capítol d'aquesta història de gran tristor i prenunci del proper i dramàtic fi.⁹

En conseqüència, el pare Jaume retornà al Principat. Era el 20 de juliol de 1782. Una vegada allí fou enviat al bell convent de Blanes i nomenat cronista de la província: la seva dèria d'escriptor trobà així un eixidor. Amb el pare Pere —màrtir de Ribes, un altre missioner de la Guaiana retirat— els imagnem ensems a dalt d'aquell promontori,¹⁰ fitant l'infinit del mar, bescanviant les darreres noves d'aquelles nostàlgiques i llunyanes terres. Heus ací que ben prest es desprèn de les cartes del pare Jaume un conegut i llunyà ressò: ara feia seves moltes idees que antany havia combatut al pare Bru, i deixava plasmat un sentiment difós d'una colpadora (un caputxí diria) caritat. Els anys endolceixen els plecs foscos de l'ànima...

En la pau de la seva cel·la, la vida del pare Jaume s'apagà tranquil·lament. Era el 13 de febrer de 1809. Tenia 75 anys.

9. És un tema espinós el de la ingerència del poder colonial en els afers interns de la Comunitat Caputxina. Els límits d'aquest treball no ens permeten de donar notícies dels fets ni documents adients.

10. Per tenir una descripció del convent de Blanes, vegeu un joiell de la narrativa catalana: *Les coses benignes*, d'en Joaquim Ruyra.

Si el Paradís existís, en la joia de la retrobada mirarem, en moments de lleure, d'esbrinar junts les foscors on la raó humana n'és presonera.

I si el Paradís no existís, els haurem recordats –aquests homes de Déu– ni que fos per uns instants, en l'acolliment càlid de les nostres memòries.

FERRAN PATUEL-PUIG

«Flèche d'eau», tardor 1992

Bibliografia

ARMAS DE CHITY, J.A. *Guayana: su tierra y su historia*. T.I. Corporación Venezolana de Guayana. Caracas, 1964.

ARMELLADA, Cesàreo de. *Por la Venezuela indígena de ayer i de hoy*. T.I.: siglos XVII y XVIII. Sociedad de Ciencias Naturales. Caracas, 1960.

BERNADES, Josep M. *Els catalans a les Índies (1493-1830)*. T.I. Col. Joan Orpi. Generalitat de Catalunya, 1992.

CARROCERA, Buenaventura de. *Los primeros Historiadores Capuchinos de Venezuela*. B.A.N.H. Caracas, 1964.

FÀBREGAS, Xavier. *Catalunya terres enllà*. Ed. Bruguera. Barcelona, 1967.

GLEIZES, Catherine. *Aspects des Missions Catholiques au Vénézuéla pendant de l'époque coloniale*. Fac. lettres. Paris, 1968.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos. *Cataluña en la carrera de Indias (1680-1756)*. Ed. Crítica. Barcelona 1981.

RIO NEGRO, Froilán de. *Misiones de los P.P. Capuchinos*. Ed. Gobierno Venezolano. Pontevedra, 1930.

RUIZ, Helena. *La búsqueda de El Dorado por Guyana*. Escuela Estudios Hispano-Americanos. Sevilla, 1959.

SALES, Núria. *Els caputxins Catalans del Caroní i el general Bolívar*. Ed. Dalmau. Barcelona, 1967.

VILA, M. A. *Els caputxins Catalans a Veneçuela*. Ed. Ariel. Barcelona, 1969.

UN PLAGI FAMILIAR: LES *CARTAS MEJICANAS*
DE BENET M. DE MOIXÓ I DE FRANCOLÍ O.S.B.

1. Coneixement del fet

El darrer arquebisbe colonial de Charcas, Benet M. de Moixó i de Francolí OSB, morí en el desterrament de Salta l'any 1816 sense haver pogut veure imprès el manuscrit de les seves *Cartas Mejicanas* que feia deu anys havia tramès personalment al totpoderós Godoy: l'edició encara tardà vint anys més a fer-se realitat. Fet i fet, per uns viaranys en els quals ara no puc entrar, però que foren un xic envitricollats i dels quals fins avui ningú no ha tret sencer l'entrellat, el 1837 l'obra aparegué a Gènova amb la portadella següent:

*Cartas / Mejicanas / escritas / por / D. Benito María de Moxó/
en 1805 / dadas a la luz a impulsos de Rumo. / P. Fr. Andrés
Herrero / Menor Observante / Prefecto Apostólico de las Misiones
de la América / Meridional y Comisario Colectador por la Sagra-
da / Congregación de Propaganda Fide Ec. Ec.*

[vinyeta] Génova / Tipografía Pellas / Plaza de Banchi,
[1837]), [5] ff. + 338 p.¹

Ben mirat, però, no seria pas ben exacte de dir que les *Cartas Mejicanas* (d'ara endavant: CM) no foren publicades fins l'any 1837. I és que pel mig hi hagué un episodi plagiari, que és el que voldria ajudar a esclarir amb aquest treball.

1. R. VARGAS UGARTE, *Don Benito María de Moixó y de Francolí, arzobispo de Charcas*, Buenos Aires, 1931, 69-70; (aquest treball ha estat reimprès dins el volum del mateix autor titulat *Tres figuras señeras del episcopado americano*. Lima, 1966, 65-163). Com que faré referència ara a una edició, ara a l'altra, cada vegada afegiré a l'inicial del títol l'any de què es tracti.

I cal començar palesant que el plagi ja fa anys i panys que fou denunciat; heus aquí només algunes de les anelles d'aquesta tradició bibliogràfica: és natural que, escrivint abans de l'edició genovesa, Torres i Amat no se n'adonés i acceptés que el material furtat era de l'autor del robatori;² en canvi, Rich, que ja la coneixia, fou potser el primer que en donà testimoniatge;³ així mateix, el príncep de la bibliografia boliviana se'n féu ressò, bo i acusant el nebot de la seva trapelleria;⁴ en una altra obra de referència boliviana, avui encara inèdita, trobem més detalls; ultra l'afirmació del fet (seguint Rich i Moreno), Rück retreu, a més, a Lluís de Moixó la ingratitud envers l'oncle que l'havia aixoplugat a La Plata i fa anar els fets d'aquesta manera: havent acompanyat l'oncle a l'exili de Salta (cosa que esdevé incompatible amb la versió segons la qual el nebot hauria anat a Xile l'any 1810 a prendre possessió de la fiscalia d'aquella audiència), en morir l'arquebisbe s'hauria emparat del seus papers, entre els quals hi havia una còpia de les CM.⁵

En aquest segle, el ja esmentat primer biògraf de Moixó, Vargas Ugarte, enregistrà simplement el fet plagiari, adduint només l'autoritat de Rich.⁶ Posteriorment, Furlong, també es limità a constatar del plagi.⁷

2. F. TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836, 436-437. En l'entrada dedicada a Lluís M. li atribueix la paternitat dels *Entretenimientos*; en la de Benet M. diu: «Dejó inéditos algunos escritos que quedaron en Charcas, y de que hace mención su sobrino el barón de Juras Reales, en la obra que acaba de publicar con el título de *Entretenimientos...*».

3. O. RICH, *Biblioteca americana nova*, Londres, 1835-1846, II, 332-333 (entrada corresponent als *Entretenimientos*).

4. G.R. MORENO, *Biblioteca Boliviana*, Santiago, 1879, 361-362, núm. 1406 (*Entretenimientos*).

5. E. O. RÜCK, *Diccionario biográfico eclesiástico del Alto Perú*, Bolívia, Arxiu Nacional de Bolívia (ANB) (Sucre), Col Rück, manuscrit 551, pàgs. 272-273.

6. R. VARGAS U., *Don Benito*, 1931, 70; 1966, 121. Cal dir que l'error (o errata) que s'esmunyí en ambdues edicions d'aquest treball cardinal en la bibliografia moixonenca, pel que fa a l'any d'edició dels *Entretenimientos* (Vargas hi posa 1838 en lloc de 1828) entortolliga la conologia de la tradició literària de les CM i enfosqueix l'acció usurpadora del nebot. I el que és encara més de lamentar, s'ha anat perpetuant entre els que han donat per bona la informació de Vargas, sense la consulta directa de les edicions.

7. G. FURLONG, *Nacimiento y desarrollo de la filosofía en el Río de la Plata, 1536-1810*, Buenos Aires, 1952, 458: «Cuando el aprovechado sobrino acabada de publicar esta obra [els *Entretenimientos*] en Barcelona en 1838 [sic], llegó a sus manos un ejemplar de la edición de Génova, de 1837, con el nombre de su verdadero amo.» Aquesta reconstrucció imaginària dels fets només fa visible que s'ha fiat de les dades bibliogràfiques de Vargas, que ja he corregit [vegeu nota 6]. Una altra obra que continua escampant el

En canvi, un repertori biogràfic català continua abonant que l'autor n'és el nebot.⁸ És més de doldre que la darrera síntesi biobibliogràfica de Moixó no deixi prou clares les coses en el punt que aquí ens interessa: l'obra de l'arquebisbe s'entitulava *Entretenimientos...*; l'única «anormalitat» de l'edició de 1828 consisteix en el fet de portar el nom del nebot i les edicions genoveses se'n diferencien només per la inclusió de les CM, com si aquestes no figuressin ja (sense entrar ara en els detalls que sobre aquest punt veurem més endavant) en els susdits *Entretenimientos*.⁹

Això és el que trobem en la historiografia del tema. En resum: des de l'endemà de la primera edició genovesa de les CM ha restat palesat el plagí perpetrat per Lluís M. de Moixó; i aquest retret no ha estat oblidat (tal volta, si de cas, un poc obscurit) per la bibliografia posterior; el que cal destacar, però, és que mai no ha estat assajat l'esclariment dels detalls de la malifeta del nebot a costa del seu oncle; per això em sembla escaient de fer-ho aquí fins on em sigui practicable.

II. El plagiari

Qui era l'autor del plagí? A fe que no és una personalitat de la qual hom disposi de gaire informació. Lluís Maria de Moixó i de Lopes Fuentes (1776?-1869?) era fill de Josep Antoni de Moixó i de Francolí (1751-1810), germà del nostre arquebisbe i fiscal de l'audiència xilena des de 1803 fins a la seva mort.¹⁰

Format i doctorat en canons a la Universitat de Cervera, sembla que Lluís acompanyà son pare, per tal com ja el trobem l'any 1804 com a advocat d'aquella audiència. Son oncle Benet M. féu l'entrada solemne a la seu metropolitana de Charcas el cap d'any de 1807 i tot porta a

contrasentit cronològic és la clàssica d'A. GERBI, *La disputa del Nuevo Mundo. Historia de una polémica, 1750-1900* [1955], Mèxic, 1960, 271 (defineix els *Entretenimientos* com una *contrabechura* de les CM).

8. *Diccionari biogràfic Albertí* (Barcelona, 1966-1970), III, 305.

9. E. ZARAGOZA Y PASCUAL, «Benedictinos españoles académicos de la Real de la Historia», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, CLXXXVII (1990) 48. Rellegint ara un article signat per mi, m'adono que tampoc no he estat prou explícit sobre aquest particular: veg. *Gran Enciclopèdia Catalana* (Barcelona, 1969-1980), X, 159.

10. J. T. MEDINA, *Biblioteca hispano-chilena* [1897-1899] Santiago, 1963,² III, 273-277.

pensar que ja abans d'arribar-hi (potser des de Lima estant, si no fou abans i tot) havia cridat Lluís per tal que li fes costat; de fet, molt poc després d'aquella data d'entrada ja és a La Plata: el 7 de febrer de 1807 incorporà el seu doctorat canònic a la Universitat local de Sant Francesc Xavier;¹¹ al cap de tres dies l'oncle li conferí la tonsura clerical.¹²

El 20 d'aquell mateix mes el nomenà provisor i vicari general de l'arquebisbat; el mes de maig el féu vice-patró assistent d'oposicions a canongies; el mes d'agost d'aquell mateix any 1807 discursejà al clergat de La Plata arran de l'ajut que calia aportar als ciutadans de Buenos Aires després de la invasió britànica; mort son pare, en fou successor en la fiscalia xilena l'any 1810.¹³ Ara bé, segons Moreno, «*su título de fiscal en Chile es puramente nominal*», afirmació de la qual no donà cap prova documental, llevat d'una altra simple afirmació: el nebot hauria acompanyat l'oncle al desterrament de Salta.¹⁴

Aquest encadenament dels fets lliga malament amb una altra dada procedent del mateix interessat: segons l'autor dels *Ensayos* i dels *Entretenimientos*, quan potser ni havia pres possessió del càrrec xilè (que podem situar l'any 1810), fou apres pels patriotes de Mendoza i confinat en un presidi de la ciutat de San Luis, a la mateixa província de Cuio; també per notícia autobiogràfica sabem que el seu captiveri durà sis anys (1810-1815?) i que sojornà en diversos indrets del Riu de la

11. *Libro en que se sientan los Grados de Bachiller, Licenciado y Doctor en Sagrada Theologia ó Sagrados Canones...*, Arxiu Societat Geogràfica «Sucre» (Sucre), ms. 110, f. 61v.

12. *Llibre d'ordes dels arquebisbes de La Plata San Alberto (1785-1804) i Moixó (1807-1815)*, ANB, Col. Rück, ms. 124, f. 156v. Això no impedí que més tard, però en data incerta, es maridés amb la criolla de Buenos Aires Maria Dolors d'Oromí i Lassala.

13. Aprofito les dades que consten en una llista impresa de mèrits i serveis de Lluís M., datada el 20 de gener de 1821, AHN/Madrid, Consells, 13.370/62. La peça oratòria fou impresa amb el títol *Discurso que en Junta General del Venerable Clero de la ciudad de la Plata, celebrada en 18 de agosto de 1807... pronunció el Dr. D. Provisor y Vicario General del Arzobispado...*, Buenos Aires, 1807, 8 pàgs; a la capital riuplatenca encara reaparegué dues vegades més entre 1807 i 1808, dins sengles volums de l'oncle arquebisbe; finalment, l'autor també l'enclogué a tall d'apèndix en els volums que portaven el seu nom i que tenien per títol *Ensayos de Moral, de Política y de Historia*, Madrid, 1821, 116-127 (obra de la qual hauré de parlar més endavant) i *Entretenimientos de un prisionero del Río de la Plata, por el Barón de Juras Reales, siendo fiscal de S.M. en el reino de Chile...*, Barcelona, J. Torner, 1828. El virrei del Riu de la Plata el recomanà per a una plaça togada de l'audiència de Charcas, Buenos Aires, 22-VIII-1809, Arxiu General de les Índies/Sevilla, Buenos Aires, 97.

14. G.R. MORENO, *Biblioteca Boliviana*, 362.

Plata.¹⁵ Són aquests anys que justifiquen l'autodefinició de «*prisionero*» dels *Entretenimientos* de 1828; i és en aquesta obra que sabem per ell mateix que si l'any 1815 començà quan encara romanien en el presidi, no s'acabà sense que li arribés l'ansiat alliberament.¹⁶

Aquest punt ferm de la seva biografia permetria de fer compatible la notícia de la seva captura amb la de la seva presència a Salta en el moment de la mort de l'oncle: en el cas que, en sortir de San Luis, hagués anat a reunir-se del bell nou amb l'arquebisbe, que a finals d'aquell mateix any 1815 arribà al desterrament de Salta. Cal recordar la notícia, ja esmentada, de Rück segons la qual l'arquebisbe hi morí acompanyat del nebot (notícia que potser treu de G.R. Moreno). Sabent o imaginant tot el que li tocà de passar des de la fugida de Xile (si és que hi arribà a anar l'any 1810), verament esdevé prou més creïble que fou llavors –i no el 1810, si és que llavors deixà Charcas per anar a Xile– que prengué una de les còpies de les CM i se l'emportà a Europa. La resta la veurem aviat. Abans, però, acabem de veure el tram final de la seva vida.

Desconec absolutament com anà la seva existència els anys immediatament posteriors i, per tant, quan retornà a Espanya, per bé que tot porta a pensar que ja hi era el 1821.¹⁷ Tampoc no puc aclarir quina fou la seva vida durant la dècada dels anys vint; hi ha qui el posa de carlí militant, fet que li hauria costat la confiscació temporal del patrimoni.¹⁸ Després de 1830, en canvi, sí que sabem que ocupà de bell nou càrrecs judicials a les audiències de Càceres (regent) i de Barcelona (oïdor).¹⁹

15. *Ensayos*, [1]; *Entretenimientos*, I, pàgina sense numerar (endreça al ministre F. T. Calomarde); més endavant dono els textos on trobem aquestes clariïcs.

16. «*Cuando yo me hallaba confinado en la ciudad de San Luis en 1815, sitio de dolorosa memoria porque en aquel mismo año y poco después de haber yo salido de aquel ominoso presidio...*», [Ll. M. DE MOIXÓ] BARON DE JURAS REALES, *Entretenimientos de un prisionero en las Provincias del Río de la Plata...*, Barcelona, 1828, II, 375.

17. Altrament seria difícil d'entendre com hauria pogut fer aparèixer aquell any i a Madrid el volum ja esmentat dels *Ensayos de Moral...*

18. G.R. MORENO, *Biblioteca Boliviana*, 362.

19. El temps present de la frase *es alcalde del crimen de la real audiencia de Cataluña* emprat per F. TORRES I AMAT, *Memorias*, 436-437, no permet pas de precisar la cronologia per tal com ens és desconegut el moment d'escriure-ho; i si l'hem d'interpretar per la data d'acabament de l'obra (1835), tampoc no afegeix res al que sabem d'una altra banda.

L'etapa darrera de la seva vida torna a enfosquir-se: mentre que hi ha qui diu que morí a Barcelona el 1843, d'altres perllonguen la seva existència trontollant i el fan finir a Bordeus l'any 1869, data sorprenentment tardana!²⁰

III. *El cos del delict*

L'esquema biogràfic de Lluís M. de Moixó ja ens ha fornir una colla d'elements fonamentals de cara a un encadenament del fets que permeti de situar la hipòtesi del plagi en un pla de certesa: anys d'íntima convivència i col·laboració a Charcas, possible acompanyament en els darrers mesos a Salta de l'oncle, viatge a Europa entre 1816 i 1820. Ara bé, la base incommovible de qualsevol prova de plagi literari no ha de limitar-se a la probabilitat que hom pugui derivar de circumstàncies més o menys fefaents, sinó que l'ha de fornir indefugiblement un acarament amb els textos; i és d'aquí que hem d'arrencar per tal d'evitar qualsevol laia d'imaginacions subjectives.

Abans, però, de seguir endavant cal introduir un nou element: fins ara tothom que ha acusat el nebot Moixó d'usurpació literària damunt el cabal de l'oncle arquebisbe només s'ha fixat en els dos volums dels *Entretenimientos* (1828); de fet, però, el nebot fou reincident en la seva malvestat i això ens obliga a comparar tres textos, i no solament dos; fem marxa enrere en el temps: la primera edició genovesa (1837) de les CM, els *Entretenimientos* (1828) i els *Ensayos de Moral* (1821).

Ara sí que podem donar tot el valor provatori al quadre sinòptic que segueix, amb els continguts usurpats de les CM i que ens permet de copsar visualment l'operació plagiària del nebot Moixó.

Parlar, ara, del plagi del nebot Moixó ja és més que una mera suposició. Si ens fixem un xic en el quadre sinòptic, veiem que la part pròpia seva és més aviat petita: si deixem de banda el *Discurso* de 1807 ja esmentat, només les dissertacions 4a-6a dels *Ensayos* i les 10-13a dels

20. *Gran Enciclopèdia Catalana* (Barcelona, 1969-1980), X, 159; V.O. CUTOLO, *Nuevo diccionario biográfico argentino* (Buenos Aires, 1968-1985) IV, 694. Veg. també R. MAGDALENO, *Catálogo XX del Archivo General de Simancas. Títulos de Indias* (Valladolid, 1954), 599; M.A. BURKHOLDER - D.S. CHANDLER, *Biographical dictionary of audiencia ministers in the Americas (1687-1821)* (Westport, 1982), 217-218.

<i>Quadre sinòptic</i>						
<i>Cartas Mejicanas</i> (1805)		<i>Ensayos</i> (1821)		<i>Entretenimientos</i> (1837)		
Lletra		Dissertació		Dissertació		
	<i>pàgs.</i> <i>edic.</i> 1837	<i>pàgs.</i> <i>edic.</i> 1857		<i>pàgs.</i>		<i>pàgs.</i>
I	1-5					
II	6-13					
III	14-22					
IV	23-33					
V	34-38					
VI	39-44					
VII	45-55	54-69				
VIII	56-62	70-77			5a	179-242
IX	63-75					
X	76-88	94-109				
XI	89-102	109-126			3a	71-160
XII	103-111	126-136				
XIII	112-127					
XIV	128-137					
XV	138-152	168-186			9a	II, 171-198
XVI	153-173	202-213			8a	II, 127-170
XVII	174-195				7a	II, 3-80
XVIII	196-220					
XIX	221-236	274-294			7a	II, 81-126
XX	237-253					
Sup. I	254-281					
Sup. II	282-290	349-359			6a	243-260
Sup. III	291-299	360-370	2a	26-40	4a	161-178
Sup. IV	300-314	371-388	1a	1-25	1a	9-36
Sup. V	315-322	389-410	3a	41-67	2a	37-70
			4a	68-93	10a	II, 199-228
			5a	94-104	11a	II, 229-242
			6a	105-115	12a	II, 243-256
					13a	II, 257-268
					14a	II, 269-290
					Notes	I, 261-334
					Notes	II, 291-391
			Disc.	116-127	Apènd.	[16 pàgs.]

Entretenimientos, a més de sengles blocs extensos d'«Ilustraciones y Notas» en cadascun dels dos volums dels *Entretenimientos*;²¹ això, és clar, parlant a l'engròs, puix que una confrontació més primfilada podria encara rescabalar si més no fragments d'aquesta part –aparentment filla de l'esforç del nebot– i que provenen també de les pàgines de les CM de l'oncle. Aquí, però, renuncio a aquesta darrera operació.²²

Pot tenir algun interès fixar-se en els materials que són originals del nebot. Vet-ho ací: dues disquisicions filosòfico-sociològiques²³ (sobre la condició de l'esclau: dissertacions 10a i 11a); tres de caire geogràfic²⁴ (sobre la denominació antiga de les illes Canàries; sobre el peix volador i sobre el sargàs: dissertacions 12-14a anomenades per ell

21. Només sabent com confeigí el nebot diverses d'aquestes notes un home pot capir en tot l'abast de joc d'encenalls la declaració del baró de Juras Reales sobre aquesta part de l'obra: *No por ostentar erudición he añadido muchas y a veces largas notas, que algunos tendrán por superfluas o menos necesarias...*; i acaba justificant aquestes digressions amb l'oci forçat dels anys d'empresonament riuplatenc, *Entretenimiento*, I, IV i VII (pròleg).

22. No em puc estar, malgrat tot, de destacar tres casos flagrants i d'extensió considerable: la nota A de la dissertació VII (pàgs. 291-303 del vol. II dels *Entretenimientos*) és un sorgit de textos extrets de les lletres I-II de CM, 1-14; la nota K de la mateixa dissertació (pàgs. 309-317 de l'esmentat volum), ho és de la lletra III de CM, 16-22; la nota B de la dissertació IX (pàgs. 354-363 del mateix II volum), ho és de la lletra XIV de CM, 128-138. I cal remarcar que es tracta precisament dels trossos de les CM que no tenien paral·lel al text dels *Entretenimientos*!

23. Aquestes dues dissertacions no figuren en les CM; llur ona temàtica, però, les fa molt afins al tremp ideològic i cultural de l'oncle: polemitzen amb Montesquieu, es mouen dins l'àmbit de la història romana, citen autors clàssics (Aristòtil, Plutarc, Sèneca, Ciceró, Epictet, sant Agustí...). Aneu a saber si l'arquebisbe les tenia entre els seus papers en morir, o bé les tenia destinades també al suplement de les CM i no hi entraren, o bé a les *Cartas Peruanas*, que sembla que mai ningú no ha vist!

24. En l'«Advertencia» diu que «para la descripción de lo que concierne a la historia natural, he seguido al Diccionario geográfico-histórico de América, después de haberme cerciorado por mi mismo de la verdad de sus noticias», *Entretenimientos*, [8]. Aquestes afirmacions presenten més d'un problema. De primer, a quins trossos del llibre es refereix? Em sembla segur que fa referència a les nombroses notes dedicades a informar el lector europeu sobre animals, plantes i fruits americans i no pas a les dissertacions sobre la denominació de les illes Canàries, sobre el peix volador i sobre el sargàs. Segonament, quina és l'obra al·ludida? Si volia dir el *Diccionario geográfico-histórico de las Indias occidentales o América...* (Madrid, 1786-1789) d'Antonio de Alcedo, es fa difícil de pensar que hi trobés aquells temes, per tal com Alcedo no conté entrades sobre «coses» com les esmentades, sinó únicament sobre llocs i accidents naturals concrets. He vist enregistrat un altre *Diccionario Geográfico Histórico de la América*, atribuït al mexicà José Mariano Beristáin de Sousa (Madrid, 1787), però sembla que ningú no n'ha vist un exemplar (no és als repertoris de J. T. Medina ni d'Aguilar Piñal) i, potser, la referència de Gutiérrez del

d'«*historia natural*»); i les glosses enquibides en les notes, que és on –no caldria dir-ho– Lluís M. ens dona els brins autobiogràfics.²⁵

Més en detall, també és important escatir quina fou la feina literària (o de tisoires) que el nebot dugué a terme entre la preparació dels *Ensayos* (1821) i la dels *Entretenimientos* (1828). Les tres novetats més importants de la segona obra respecte a la primera, tant pel que fa a l'obra de l'oncle com a la seva pròpia anterior, són aquestes:

- a) un saqueig molt més ampli de l'obra de l'oncle; en lloc de tres lletres, en transcriu no menys de deu (en sengles dissertacions reuneix cada vegada tres lletres de l'oncle) i quatre suplementis;
- b) per contra, l'afegitó propi (per bé que amb noves depredacions de l'oncle, com veurem més endavant) de les extenses *Ilustraciones y notas*; i
- c) les dissertacions sobre el peix volador i el sargàs (que són les 13a i 14a).

Finalment, vegem quins són els materials de les CM que *no atraueren* l'atenció o l'interès del nebot:

- a) a les polèmiques de l'oncle humanista i apologista hispanòfil, ens sems *historiogràfica* –sobre el dèficit del coneixement d'Amèrica a Europa, per manca d'informació dels cronistes antics o per la parcialitat d'historiadors moderns com són ara Robertson o De Pauw (trossos de les lletres I-VI)– i *filosòfica* –de les deformacions factuals o de criteri de «filòsofs» com Montesquieu, Raynal, Forster, Guthrie, els *encyclopèdistes*, Las Casas, etc. (lletres XIII-XIV, 1a part de la XVI);

Caño no és més que una confusió amb l'obra suara esmentada d'Alcedo. Fora d'aquests dos títols, no en trobo cap altre que s'ajusti al que diu Lluís M. de Moixó. Veg. H. CAPEL, *Los diccionarios geográficos de la ilustración española* (Barcelona, 1981).

25. La nota L de la dissertació X (que emplena les pàgs. 377-383 del vol. II dels *Entretenimientos*), per exemple, planteja una altra incògnita biogràfica: «*En uno de mis viajes a América vi desde lejos las costas de la antigua isla de Haití...*» Afirmació que repeteix en un altre text: «*En mis viajes a América y en la soledad de aquellos inmensos campos del Océano me ha divertido siempre muchísimo la repentina aparición de dos objetos que para mí eran como dos singularísimos fenómenos...*», *Entretenimientos*, II, 257 (inici de la dissertació XIII). És que hi anà més d'una vegada? Quan? I, si més no en una d'elles, és que hi anà pel Carib i Panamà? O bé tot es redueix a allò d'embollica que fa fort (si fos que aquestes dissertacions d'història natural són també de l'oncle)? No puc pas respondre, si no és que de l'oncle sí que sabem que anà a la Nova Espanya: en aquest cas, però, encara sorprèn el plural aplicat a la travessia atlàntica.

- b) una part de l'avaluació cristiana a la situació religiosa i l'esbós etnològic dels indis de la Nova Espanya (lletres XVIII i XX);
- c) tampoc s'aproprià el dictamen de l'arquebisbe sobre el pla d'estudis d'un dels col·legis majors de Mèxic (suplement I).

En resum, doncs, trobem que deixà de banda una bona part de deu de les vint lletres i un dels cinc suplements. Tot i que no podríem trobar-hi uns «criteris» gaire definits a l'hora d'agafar o de deixar el botí, potser sí que no l'atreien tant les qüestions de caire més aviat filosòfic i abstracte; insisteixo, però, que en el robatori no hi sé veure cap criteri de preferència/desinterès, si és que amb això hom vol dir aplicat amb coherència. Aquest fet, d'altra banda, torna les obres que són fruit del plagi força invàlides per a qui vulgui conèixer l'obra original de l'oncle; tan invàlides, gosaria dir, com si en fossin un refregit descurat.

IV. L'anatomia d'un plagi

La visió sinòptica del contingut d'allò que sortí amb el nom del nebot i d'allò que sortí amb el nom de l'oncle em sembla prou conclouent per sentenciar la qüestió del plagi. Hi ha, però, encara més proves... i ara autoacusatòries del mateix plagiari! Vegem-les sense pressa.

En la mena de pròleg amb el qual Lluís M. de Moixó obrí els *Ensayos*, ja el tenor de les primeres ratlles traïen (pel que diu i pel que calla) la seva indeguda apropiació dels materials que contenen i que són de l'oncle difunt:

«Tengo el honor de ofrecer al público estos ensayos literarios, que me sirvieron de útil entretenimiento no hace mucho tiempo, cuando estuve detenido y confinado por los disidentes de América, en varios puntos de las provincias del caudaloso río de la Plata. Testigo entonces de la desastrosa guerra, que sufren todavía aquellos países, mi espíritu y mi corazón padecían intensamente; y sólo esta ocupación me proporcionaba algunos intervalos de distracción y contento...».²⁶

Ni mig mot que deixi traspuar al lector el veritable origen del text que saqueja; el plagi esdevé, doncs, rat i consumat.

26. *Ensayos*, [1].

En canvi, quan set anys més tard el nebot Moixó torna a plagiar, i ara amb més deler, llavors sembla que l'honestedat l'hagués obligat, si més no, a suggerir al lector que el que dóna no és pas tot (o ben bé) d'ell; això sí, ho fa amb prou ambigüïtat perquè el lector no pugui treure'n l'entrellat. Vet-ho aquí. En l'endrega al ministre de Gràcia i Justícia del moment, Francisco Tadeo Calomarde (1773-1842, ministre des de 1824), diu:

«Seis años de prisión en América hubieran anonadado mi resistencia si en el ocio en que me hallaba no hubiese recurrido al único consuelo que me quedaba en el cultivo de las ciencias. La presente obrita ha sido el fruto de aquellas tareas; y cuando V. E. se ha dignado permitir que a su sombra respetable saliese al público con el título de ENTRETENIMIENTOS DE UN PRISIONERO ha querido V.E. dar otra prueba de que aquellos padecimientos míos no le habían sido indiferentes; sin duda porque este testimonio de tanto aprecio, al paso que sirviese de estímulo a los que se dedican a la amena y útil literatura, fuese también ocasión de esperanza y de satisfacción purísima para todos aquellos que tienen la honra de padecer un servicio de S. M.».²⁷

El segon text de l'obra de 1828 encara és més palesa de la manipulació que el nebot Moixó féu de la veritat; és a dir, ens acosta un xic més a aquesta sense, però, lliurar-nos-la; fa com si volgués posar les coses on pertocava de posar-les, però en el darrer moment tot resta en un gest frustrat:

«ADVERTENCIA

En agradecida memoria del difunto Arzobispo de Charcas, D. Benito María de Moxó, tío mío, debo hacer presente: que para algunas de estas disertaciones, y en especial la de la idolatría esceptuando sus notas, me ha servido mucho cierto manuscrito que me legó S.I. de varias cartas que sobre cosas de Méjico escribió aquel tan desgraciado como ilustre Prelado con el título de Cartas Mejicanas: colección que se habría ya dado a la prensa, a no estimarse oportuno hacerlo con unión de las que escribió también y tituló Cartas Peruanas, y quedaron entre otros papeles

27. *Entretenimientos...*, I, pàg. sense numerar.

suyos en Charcas, que se procuran con mucha diligencia. Algunas de las estampas que adornan la presente obrita son sacadas del muy abundante y rico museo que poseía dicho Señor, y debe de ecsistir aún en aquel Arzobispado, si no le ha destruido tal vez la guerra civil, si no le ha consumido y devorado la funesta tea de la discordia; de esta terrible y perniciosa hija de Júpiter, como dice Homero, cuyo solo empleo y ocupación es de hacer daño».²⁸

La malvestat del nebot contra el llegat literari de l'oncle sovint esdevé tan flagrant, que un home no pot deixar de plantejar-se l'enigma de si el nebot no se n'adonava o bé creia que el lector no seria capaç de descobrir la matúfia per ell mateix. És clar que mentre que l'obra de l'oncle romania inèdita, el nebot es trobava ben a cobert. El dia, però, que sortí de la impremta...

Vegem també uns pocs casos d'aquesta beneiteria.

- 1) «Los ídolos mejicanos que he visto en el museo del actual arzobispo de Charcas...» (*Entretenimientos*, II, 308).

Cal advertir que aquest text pertany a la nota J de la dissertació VII, palesament afegida pel plagiari; altrament no entendríem que l'oncle Moixó s'hagués d'acontentar amb la contemplació del ídols mexicans al seu museu, car bé prou que els havia vist directament a la Nova Espanya. Ara bé, el nebot no diu enlloc que la paternitat dels textos arrabassats a l'oncle i de les notes corresponen a dues persones diferents!

- 2) [Parlament fictici als hisendats de Tlaxcala]
(*Entretenimientos*, II, 327-328).

Aquesta altra nota (la que porta la lletra Z de la mateixa dissertació) és doblement denunciadora: en primer lloc, perquè figura també al text original de les CM (lletra XIX, 280-281); segonament, perquè la biografia del nebot, que no sabem que mai sojornés a la Nova Espanya, el fa absolutament inversemblant. Ell, però, tira al dret, com si res...

Però en altres indrets el nebot no s'està de retocar el text de l'oncle, el que publica com a propi esdevé una mena d'imatge estrafeta.

28. *Ibid.*, I, [8].

- 3) «Hace no más quince días que asistí a las [dances nacionales] que los moradores del pequeño y antiquísimo pueblo de Pachacamac dieron, según costumbre, a este Señor Virey para festejarle y felicitarle su próspera llegada a esta Corte. Las estuve observando con la mayor atención y curiosidad, y me acuerdo que me enternecí a poco rato, derramé algunas lágrimas...». (*Cartas Mejicanas* [1837], 311).

«Poco tiempo ha que asistí a ellas [dances nacionales] en el pequeño y antiquísimo pueblo de Atacama, situado en la cordillera de los Andes; las estuve observando con la mayor atención y curiosidad, y me acuerdo que a poco rato sentí me enternecí, derramé algunas lágrimas...» (*Entretenimientos*, II, 29).

Els retocs del plagiari són sovint tan lleugeríssims (no pas per això, però, menys significatius) que un home resta temptat de veure-hi el rastre d'un remordiment del plagiari, com si aquest necessités convèncer-se que amb aquestes pinzellades ja desfigurava el cos del delictes! Vet ací una mostra:

- 4) «En una de mis Cartas mejicanas rebatí esta opinión con razones evidentes... Dije entonces que *engreídos* nosotros *con la aparente riqueza de nuestro saber e ilustración*, mirábamos *a los salvajes como individuos de otra especie*, desdeñábamos de acercarnos, *para examinarlos con la debida atención; pero que con todo eso* teníamos *la ridícula vanidad de hablar en tono majistral y decisivo de sus costumbre...*» (*Cartas Mejicanas* [1857], 406-407).

«Engreídos algunos filósofos *con la aparente riqueza de su saber e ilustración*, miran *a los salvajes como individuos de otra especie*, desdeñándose *de acercarse a ellos para examinarlos con la debida atención* aunque *con todo eso tienen* la ridícula vanidad de hablar en tono magistral y decisivo de sus costumbres...» (*Entretenimientos*, I, 62-63).

En d'altres passatges, en canvi, el nebot deixa de banda qualsevol mena de precaució, i copia purament i simplement el text de l'oncle. Només n'aportaré una mostra, la qual té l'interès afegit de mostrar un exemple de les *Ilustraciones y notas* que, com ja he indicat, en principi cal pensar que són de la collita del nebot, però en les quals també trobem l'oncle; com que ambdues versions coincideixen de cap a peus, només cal donar-ne l'original:

5) «Yo no puedo olvidar el inmortal beneficio, hecho entonces por aquel Monarca a mi patria, la ciudad de Cervera, que tan fiel y rendida le había sido siempre. Felipe V, apenas logró un instante de sosiego, cuando puso en aquella ciudad los cimientos de la academia, que después se ha hecho tan famosa, y que ya en los primeros años logró comprender en la lista de sus catedráticos a varios literatos de primer orden. Pero volvamos a lo del principio, no sea que el tierno cariño y reconocimiento que profeso a aquella insigne universidad, en donde me he criado, y he pasado con extremo gusto la parte más considerable de mi juventud, me aparte insensiblemente del asunto que me he propuesto tratar en esta carta...».²⁹

Hi ha tota una corrua de petites modificacions que el sentit de la realitat imposà d'introduir al nebot, per tal com els paral·lels originals de l'oncle anaven massa íntimament lligats a la intransferible biografia d'aquest:

«Este doctísimo e infatigable italiano estuvo aquí mucho tiempo...» (*Cartas Mejicanas* [1837], 3).

«Este doctísimo... estuvo mucho tiempo en Méjico...» (*Entretenimientos*, II, 293).

Em sembla que no calen més proves: les martingales del nebot Lluís M. de Moixó han quedat massa paleses. Aquí no hem de jutjar les intencions que el portaren a captenir-se com es captingué; el que interessava era deixar al descobert la manipulació dels textos de l'oncle arque-

29. *Cartas Mejicanas* (1857), 158; el passatge paral·lel del nebot es troba a *Entretenimientos*, II, 356-357 (nota B). Els exemples es poden multiplicar a balquena: veg. p. ex. *Cartas Mejicanas* (1837), 18-19 i 21 i *Entretenimientos*, II, 313-314 i 317 (nota K).

bisbe sense una aparellada i satisfactòria explicació. I hi hem trobat una circumstància agreujant: el plagiador no sabé practicar l'alquímia amb destresa, i deixà a cada passa rastres acusadors de l'expoli consumat. Al capdavant, avui dia qui vulgui conèixer les CM de Benet M. de Moxió i de Francolí ha de recórrer a les edicions genoveses de 1837 i 1857. És a dir, que el plagi del nebot ni tan sols serví per salvar l'obra de l'oncle: d'una banda, la immediata edició de fra Herrero; de l'altra, els capgiraments del material, les retallades i àdhuc els esmicolaments del text original, tot plegat condemnà i continua condemnant els *Ensayos* i els *Entretenimientos* a la simple funció de documentar la malifeta maldestra del nebot.

Epíleg

Em sembla que no ha estat inútil la feina feta, per bé que un xic enfadosa. Ara resta prou més clar que el llegat literari del Baró de Juras Reales no li pertany en una bona mesura, sinó que el furtà a l'oncle difunt. D'això ja fa més de segle i mig. És potser allò que la justícia algun dia –ni que sigui tardà– arriba; també en els afers de la literatura cal fer endreça.

JOSEP M. BERNADES I ENDINYAC
Sucre (Bolívia), novembre 1992

ELS ESCOLAPIS A GUANABACOA (CUBA) DURANT L'ETAPA COLONIAL

Falta fer un treball que ofereixi una panoràmica general de la tasca que els escolapis han dut a terme a Cuba des de la fundació, el 1856, fins a la pèrdua dels col·legis amb la revolució castrista. Falten monografies que estudiïn fets particulars dels quals hom pugui després treure la visió general; els arxius de les cases cubanes, els de la vicaria i d'altres en què hi ha documentació no estan a la nostra disposició ara i aquí.

He cregut necessari limitar l'àmbit del meu treball: temporalment em limito a l'època colonial, és a dir, fins a 1898; arran de la independència, els escolapis sofriren una crisi d'adaptació a la nova situació i es trobaren mancats de l'home que podia haver fet la transició amb més facilitat: em refereixo al pare Pere Muntadas, que tenia bones relacions i amistats entre els independentistes;¹ el 4 d'abril de 1899 morí a Barcelona mentre estava passant uns mesos de repòs per tornar a la seva estimada Cuba. Una segona limitació ha estat l'anàlisi exclusiva del col·legi de Guanabacoa, tot i que he deixat el de Puerto Príncipe (després Camagüey), perquè em sembla que aquell resumeix gairebé la tasca pedagògica efectuada a l'illa; entre els escolapis de Catalunya sempre hi havia un col·legi que servia de pauta o model experimental per a la resta; Guanabacoa va ser-ho no solament per a Cuba, sinó també per al Principat.

Els estudis de caire general que fins ara s'han fet sobre el tema procedeixen, en primer lloc, del pare Modest Galofré que l'any 1948 elaborà el treball mecanografiat *Escuelas Pías de Guanabacoa: Notas históricas acerca de la fundación y desarrollo del Colegio de los Padres Escolapios de Guanabacoa en Cuba, durante sus noventa y un años de*

1. Joaquim ROY: *Catalunya a Cuba*. Barcelona: Barcino, 1988, pàgs. 132-137.

existencia (1948, 97+11 folis);² posteriorment el publicà imprès amb algunes petites modificacions amb el títol *Notas históricas de la Fundación de la Escuela Normal, Elemental y Superior y del Colegio de Guanabacoa* (L'Havana: Impresos Ramallo, 1951, 125 pàgs.). El pare Calasanz Bau publicà *Historia de las Escuelas Pías en Cuba durante el primer siglo de su establecimiento (1857-1957)* (L'Havana: Impremta Burgay y Cía., 1957, 429 pàgs.). El pare Galofré recull i transcriu molts documents dels quals m'he servit per fer aquest article, i a vegades hom perd el fil de la trama precisament per les llargues citacions textuais intercalades; l'obra del pare Bau aporta poca cosa sobre l'anterior i es limita manta vegada a seguir el pare Galofré.

Amb aquestes acotacions inicials començo, doncs, l'examen del desenvolupament que tingué el col·legi de Guanabacoa, i deixo aspectes que llargament ja han tractat els autors esmentats, com ara els llargs tràmits fundacionals, els remodelatges de l'edifici, etc.; he posat preferentment l'atenció en l'aspecte pedagògic i educatiu.

Objectius i acords

A finals de 1852, el pare Jacint Feliu,³ comissari general de l'Escola Pia d'Espanya, rebé una petició signada per la reina Isabel II per fundar dues cases escolàpies a l'illa de Cuba.

L'Escola Pia havia estat restaurada el 1845,⁴ després de deu anys de supressió; es trobava encara en règim d'interinitat organitzativa, amb una jerarquia fortament contestada per petits grups; però, sobretot, estava mancada de personal. A partir de 1845, s'obriren els noviciats i començaren a rebre pretendents; les primeres professions foren dos anys després i encara faltava la preparació intel·lectual i pedagògica, que el pare Feliu va procurar que fos adequada a les noves exigències culturals i legals en què l'Escola Pia es trobava a la Península.⁵ La res-

2. Es troba a l'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya (abreujat APEPC) 08-03, caixa 84, núm. 19.

3. Modest GALOFRÉ: *El R.P. Jacinto Feliu de la Virgen de los Ángeles, pedagogo, matemático y restaurador de las Escuelas Pías de España*. Tesina presentada a la Universitat de Barcelona, 1963, 61 pàgs. A APEPC: 08-02, caixa 32, núm. 33. També en *el Diccionario Enciclopédico Escolapio* (abreujat *DENES*), Vol. II, pàgs. 225-226.

4. Joan FLORENSA: *La restauración de las Escuelas Pías en España (1845-1864)*. ANALECTA CALASANCTIANA, XXX (1988), pàgs. 231-262.

5. Dionisio CUEVA: *El P. Jacinto Feliu en Zaragoza y su Plan de Estudios para Juniores Escolapios*. ANALECTA CALASANCTIANA, XXVII (1985) núm. 54, pàgs. 437-451.

posta del pare comissari general no fou una negativa, sinó un ajornament: «Quan tindrem personal, anirem a Cuba».

El govern del primer ministre Bravo Murillo donà suport a la petició reial; alguns historiadors ens el descriuen com l'últim representant del despotisme il·lustrat, influenciat pel cop d'estat de Napoleó III i per l'esperit megalòman i espectacular del monarca francès. Entre els projectes iniciats per Bravo Murillo, hi entrà l'anada dels escolapis a Cuba, amb la fundació de dues cases o col·legis a l'estil dels de la Península.

Un parèntesi progressista adormí el projecte, que no despertà fins que Narváez arribà novament al poder el 1856. L'augment de personal els darrers quatre anys permeté ara de satisfer la petició reiterada per la reialesa espanyola.

La dècada dels anys 1840-1850, Cuba visqué moments de resistència al règim colonial espanyol, que altres antigues possessions espanyoles a Amèrica ja havien bandejat. El govern de Bravo Murillo intentà fer una política d'apropament de l'illa cubana a Espanya. Dintre de Cuba anava creixent la idea d'incorporar-se als Estats Units del Nord, amb els quals tenia una economia complementària i el comerç i l'explotació d'esclaus. Espanya s'havia voluntàriament constituït en pont entre les terres colonials i Europa; la terra ferma del sud americà havia trencat el pont i anava directament a comerciar amb altres països. Semblava que Cuba iniciava el mateix camí. La monarquia espanyola i el seu govern intentaren, amb Bravo Murillo, eliminar els líders secessionistes, al mateix temps que fomentaren una cultura hispana; els escolapis foren un dels instruments d'aquesta política.

En l'esmentada Reial Cèdula de 24 de novembre de 1852 llegim:

«Deseando yo que participen de iguales ventajas todas las clases de la Isla, pero más especialmente la de artesanos y otras menos acomodadas de las grandes poblaciones ... se establezcan ... dos casas de Padres Escolapios, en cuyos colegios, además de la enseñanza primaria para las clases pobres, puedan las acomodadas recibir la esmerada y religiosa educación que dan en los de la Península...».⁶

Els intents secessionistes de Cuba posaren en evidència les diferències injustes que separaven l'illa de la Península i les autoritats de l'estat

6. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 21.

pregueren la resolució de posar-hi remei. El pare Josep Jofre, director, com veurem, de la Normal de Guanabacoa, en el discurs de fi de curs 1863-64, afirmava:

«Por eso, al concebir [la monarquía] la idea de asimilarla [Cuba] en todo a la madre patria, ha principiado la obra de tan conciliadora justicia proporcionándole idénticos medios de educación, a fin de que conserve los mismos hábitos, goce las mismas garantías y respire el mismo aire que ha de vivificar a dos países hijos de una misma madre e íntimamente unidos por los vínculos de la sangre y por los intereses de la vida».⁷

La Reial Cèdula i el pare Jofre coincideixen a destacar la desigualtat injusta entre Cuba i Espanya; els dos textos allunyats en el temps tenen i respiren un anhel comú.

Per què la monarquia es dirigeix a l'Escola Pia el 1852 i, tot i no obtenir resposta positiva immediata, espera fins a 1856, en què reitera la petició? Els historiadors escolapis han destacat com a resposta les bones relacions existents entre Isabel II i el pare Jacint Feliu, el qual, durant bona part de la seva vida ensenyà a l'Acadèmia Militar de Segòvia, i també l'interès del pare Antoni M. Claret, que, abans de marxar cap a Santiago de Cuba com a arquebisbe, volgué visitar alguns col·legis escolapis com el de Sant Antoni de Barcelona⁸ (el 1848 ja havia estat al de Mataró);⁹ la bona disposició del capità general de Cuba, José Gutiérrez de la Concha, també pot ésser destacada. Evidentment que aquests fets i aquestes persones influïren en l'anada dels escolapis a Cuba; de totes maneres, cal recordar que el 1852 tot just feia un any de l'aprovació del Concordat amb la Santa Seu (signat el 16 de març de 1851), pel qual es restauraven els ordes religiosos suprimits el 1835. La restauració no fou d'una manera clara, ja que hi havia al govern algunes reticències a reconèixer-los; el text de l'article 29 és confús, ambigu i controvertit. Els ordes expressament restaurats eren el de sant

7. P. 3.

8. Josep POCH: *Homenaje a San Antonio María Claret*, BOLETÍN «SAN ANTÓN», I (Barcelona, setembre 1953) núm. 9, pàgs. 8-10. – POCH: *Verdaguer y los PP. Escolapios de Cataluña*, ANALECTA CALASANCTIANA, I (1959), núm. 1, pàgs. 203-349.

9. Joan FLORENSA: *El retaule de Santa Anna de Manual Cusachs*, Mataró: Escola Pia, 1989. pàg. 107

Vicenç de Paül, el de sant Felip Neri i «un altre orde aprovat per la Santa Seu»;¹⁰ els dos primers no disposaven de personal per atendre dos col·legis a Cuba i, dels «altres», el govern preferia no parlar-ne; l'únic orde religiós restaurat feia uns anys i en el qual el govern tenia confiança era l'Escola Pia; a aquesta, doncs, s'adreçà la petició.

Sembla que el pare Feliu acceptà les fundacions cubanes no com una ampliació de l'Escola Pia, sinó amb la perspectiva de salvar l'orde en cas d'una nova supressió. Les lleis i els decrets de l'època Mendizábal havien sempre exclòs de supressió i respectat en llur existència i funcionament els col·legis o convents destinats expressament a les missions d'Àsia;¹¹ en l'article 29 del Concordat de 1851, es diu clarament que «*el Gobierno de S. M. que se propone mejorar oportunamente los colegios de misiones de Ultramar...*»; no es parla d'Àsia, sinó d'Ultramar, amb la qual cosa s'amplia la possible influència a Amèrica (hi restaven només Cuba i Puerto Rico en mans espanyoles). Per això el pare comissari general no ho veu com a part d'una província, sinó com a cosa conjunta i dependent del comissariat (sense que sapiguem de cap idea jurídica d'estructuració); a la província de Catalunya, a la qual s'incardinaren les dues cases cubanes el 1871, els novicis foren obligats, abans d'emetre la professió, a fer el jurament d'anar fins i tot a Ultramar si l'obediència ho determinava.¹² Finalment, el 1885 el pare vicari general Manuel Pérez establí els anomenats escolapis «generalicis», amb noviciat propi i separat del de les províncies, amb la finalitat de proveir de vocacions les cases americanes.¹³ Aquests trets, assenyalats només a corre-cuita, fan veure que la idea soterrada dels superiors d'acceptar les fundacions cubanes anava més enllà del que hom pot pensar a primer cop d'ull.

El 1856, el pare comissari general designà els pares Bernardo

10. Text del Concordat en *Historia de la Iglesia en España*, vol. V. Madrid: BAC. maior, 1979, pàgs. 719-730.

11. Manuel REVUELTA: *La exclaustración (1833-1840)*. Madrid: BAC., 1976, pàgs. 460-465.

12. He trobat dos formularis emprats el segle passat; l'un consta en el *Repertorio de las disposiciones más importantes sancionadas en Capítulos, Congregaciones y Circulares Generales de las Escuelas Pías de España desde la última edición de las Constituciones de la Orden en 1833*. Madrid: Imprenta de San Francisco de Sales, 1898, pàg. 145.

L'altre va adherir a una professió, està redactat en forma de diàleg i diu el següent: «*¿Está conforme en ir a donde la Obediencia le destinare, aun fuera de su Provincia y del Reino, a Ultramar, aun a fundaciones que intentaren los Superiores y por todo el tiempo que los mismos determinaren?*» - Sí, Padre.» (a APEPC:05-20, caixa 1, núm. 3).

13. Sobre els «generalicis» es publicà un número extraordinari d'ANALECTA CALA-SANCTIANA, (1986) núm. 55.

Collaso i Agustí Botey¹⁴ per a les fundacions. No repetiré aquí les seves biografies perquè ja n'existeixen algunes, encara que breus i incompletes; recordaré només que el primer havia nascut a l'Havana i es traslladà amb la família a Barcelona quan encara era un noi i estudià a l'Escola Pia de Sant Antoni d'aquesta ciutat. El pare Botey era mataroní, alumne de Santa Anna, i amb la supressió de 1835, ja escolapi, passà a Cuba, com altres escolapis, on fundà i dirigí un col·legi. Ambdós tenien experiència i relacions amb Cuba. Amb 44 i 41 anys respectivament, es trobaven en la plenitud de la vida i de forces.

El viatge s'inicià al port de Barcelona a bord del vaixell *Barcino*, a les 11 de la nit del dia 17 de novembre de 1856; el dia 18 arribaren a València, on s'entrevistaren amb el pare Feliu i reberen les credencials per a la fundació; tornaren a embarcar-se el 24 cap a Cadis, on entraren el 12 de desembre; en el vaixell *Velasco* salparen de terra peninsular; passaren el 17 de desembre per Tenerife i tocaren terra americana el 3 de gener de 1857 a Puerto Rico; finalment entraren al port de l'Havana el 10 de gener de 1857.

Inauguració

Els dos escolapis catalans arriben a l'Havana amb la il·lusió i l'encàrrec de preparar dues fundacions, l'una a l'Havana i l'altra a Puerto Príncipe. En el llarg camí marítim, devien fer els seus plans i projectes.

Des dels primers contactes amb el general Concha, observaren la divergència de criteri entre el capità general de l'Illa i la proposta de la Corona. No entro ara en detalls perquè altres historiadors ja hi han incidit en els seus escrits.¹⁵

La proposta del general Concha fou d'obrir una escola com les de la Península a Camagüey (tal com volia la monarquia), però, en comptes del col·legi de l'Havana, fer-ho a Guanabacoa i que fos una escola normal elemental; aquesta variació comportava un efecte multiplicador de la influència dels escolapis a Cuba.

Segons escriu el pare Collaso el 27 de març al pare comissari espanyol, el general feia la proposta:

14. Biografies i bibliografia en *DENES* II, pàgs. 164 i 105 respectivament.

15. BAU: *Historia...* pàgs. 113-150. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 21-81.

«...en vista de la ignorancia en que yacían la mayor parte de los habitantes en los pueblos de la Isla por el abandono en que se encontraba la enseñanza, y deseando poner pronto remedio a mal de tanta trascendencia, especialmente por lo que mira a las costumbres...»,¹⁶

De la Concha veia com a tasca imperiosa i extremadament urgent la regeneració de la societat cubana a fi de fer-la propícia a la monarquia espanyola i apartar-la de les idees secessionistes que comentàvem anteriorment.

La reacció dels escolapis, després de la primera sorpresa fou d'acceptació i per això el pare Collaso continua en l'esmentada carta al pare Feliu:

«Consideramos que este acuerdo era aceptable bajo todas las condiciones; pues a más de ofrecernos la ventaja de hacer mayor servicio a la Isla con una escuela normal bien desempeñada que con veinte Colegios, era un cargo sumamente honorífico para nuestra Corporación...».

La primera motivació per acceptar la normal és l'efecte multiplicador i introdueix un element que cal considerar: els mestres seglars o laics poden fer la mateixa tasca a l'escola que hi fa el religiós escolapi, sempre que hagin rebut l'adequada formació; la segona motivació és una demostració d'haver-se sentit afalagats amb la proposta del capità general. L'Escola Pia no es creia de la categoria dels altres ordes religiosos clàssics que havien mantingut càtedres en diverses universitats; els escolapis eren populars, sense aspiracions d'elevada cultura, tot i que a Mataró, per exemple, havien mantingut durant anys càtedra de filosofia o arts, com a curs propedèutic de la Universitat de Cervera.

El pare Feliu acceptà la rectificació que li arribà des de Cuba i immediatament intentà agrupar els religiosos que caldria enviar-hi per atendre aquell doble compromís.

Les dades fundacionals podem reduir-les al decret signat pel general Concha el 21 de setembre de 1857, que determinava la creació d'una escola normal elemental a càrrec dels pares escolapis a Guanabacoa, població molt propera a l'Havana. Sense haver encara arribat a la con-

16. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 29.

creció d'un conveni, el 19 de novembre del mateix 1857, per festejar l'onomàstica de la reina, tingué lloc l'acte inaugural de la Normal.¹⁷ El 15 de desembre se signà el conveni¹⁸ entre les parts implicades, és a dir, el general Concha, el bisbe de l'Havana i els dos escolapis Collaso i Botey (aquest per procurador, perquè es trobava a Camagüey gestionant-hi la fundació).

Crec que val la pena parar-nos breument abans de continuar la història per examinar alguns aspectes del conveni juntament amb el reglament¹⁹ aprovat pel general Concha el 4 d'octubre de 1857; ambdós documents ens donaran una panoràmica del que anava a posar-se en funcionament a Guanabacoa. Examinaré l'aspecte econòmic i l'acadèmic.

Economia

S'escollí per a l'escola l'antic convent de franciscans²⁰ de Guanabacoa; fou propietat dels escolapis, però el Govern s'obligà a condicionar-lo per a la nova finalitat sota l'orientació dels pares escolapis.

Els sous assignats per a cada religiós es distribuïen de la manera següent:

director	1.200	pesos anuals ²¹
professor	900	pesos anuals
sacerdot no professor	480	pesos anuals
germà operari	360	pesos anuals
conserge	400	pesos anuals

Cada persona només cobra per un concepte.

La construcció dels diversos gabinets de ciències, física, química, etc., com també el material i l'instrumental que calien per al funciona-

17. Acta de l'obertura a GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 46 i ss.

18. El conveni en GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 41-45.

19. Imprès a l'Havana: Imprenta del Gobierno y Capitanía General por S.M., 1857.

20. El P. Collaso descriu així la casa: «*San Francisco consta de Iglesia más que regular, y susceptible de grandes mejoras, edificio muy capaz a cuatro vientos, claustro interior como todos los de este país; tiene bajos y primer piso con buena buerta*». En BAU: *Historia...* pàg. 138.

21. Si el rector de la comunitat no fos al mateix temps el director, cobraria 600 pesos anuals (GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 42).

ment, anaven a càrrec del Govern de l'Illa, el qual també tenia cura de la formació d'una biblioteca.

Per al culte, el Govern destina 500 pesos anuals.

El Govern de Cuba disposava dels béns de regulars desamortitzats, cap dels quals no s'havia posat a la venda, sinó que romanien a disposició de l'autoritat local. Els rèdits que alguns d'aquests béns donaven foren destinats a sufragar les despeses i el manteniment de la Normal dels escolapis de Guanabacoa.

Tots els alumnes havien de ser interns. Els municipis, segons una relació que es féu, escollien un determinat nombre de possibles candidats, que havien de cursar la carrera de mestre subvencionats pel respecte al ajuntament; l'alumne, en compensació, s'obligava a servir durant almenys tres anys l'escola pública del municipi que l'hagués subvencionat. La quota mensual per intern era de 20 pesos, que es lliuraven als escolapis.

El sistema econòmic pactat entre el Govern i l'Escola Pia coincideix amb el tradicional que coneixem d'altres poblacions del Principat de Catalunya i que fins aquell moment s'havia comprovat com a prou eficient: l'escola –o ensenyament– era gratuïta per als alumnes, i els escolapis cobraven directament dels municipis (aquí, en part, de l'Estat).

Aspecte acadèmic

En el conveni s'indica que l'ensenyament s'havia de fer segons el pla d'estudis i els programes vigents a la Península, però en el *Reglamento* s'especifica que s'havia de seguir el programa de 4 d'octubre de 1849. Els escolapis havien perdut des de 1845 l'autonomia de programació de què havien gaudit en segles anteriors.

Les assignatures que calia ensenyar eren les següents:

- religió i moral;
- lectura i escriptura;
- gramàtica castellana, nocions de retòrica, poètica i literatura espanyola;
- aritmètica amb el sistema legal de pesos, mesures i monedes;
- nocions de geometria aplicable als usos comuns de la vida i a les arts industrials;
- principis de geografia i una ressenya de la història d'Espanya i de l'Illa de Cuba;
- nocions d'agricultura;

- mètodes d'ensenyament;
- idees elementals de física, química i història natural.

El rector, amb el director, era qui tenia la facultat de distribuir les assignatures en cursos i assignar-les a cada professor, com també confeccionar l'horari i el calendari escolar.

Les matèries del primer curs de funcionament i de carrera crec que foren les següents, segons els exàmens de les matèries de què donen compte: religió i moral, lectura i escriptura, gramàtica, geografia, història, agricultura, mètodes d'ensenyament; ignorem el contingut concret de cada matèria i la distribució en cursos; recordem, però, que l'ensenyament dels escolapis era cíclic i, per tant, la majoria de matèries es feien cada curs. El fet d'ajornar la construcció dels laboratoris fins a una altra data, fa pensar que les ciències naturals, la física i la química no s'iniciaren el 1857, sinó més tard.

Durant els preparatius, havia arribat el contingent de religiosos que anaven a fer-se càrrec de les aules que el pare Collaso havia tramitat. El 3 de novembre de 1857 arribaven al port de l'Havana catorze religiosos (nou sacerdots i cinc germans operaris) per a les dues cases: la de Guanabacoa i la de Camagüey. El quadre de professors de la Normal quedà confeccionat per al curs inicial de la manera següent:

- Pare Collaso, rector de la comunitat i director de la Normal;
- Pare Josep Jofre, vice-director, pedagogia;
- Pare Manuel Espinosa, lectura i escriptura;
- Pare Ramon Querol, moral i religió, dibuix i història natural;
- Pare Francesc Clerch, aritmètica i química;
- Pare Blas Gómez, gramàtica castellana;
- Pare Faustino Míguez, agricultura, geografia i història.

Aquest quadre que ens dona el pare Bau²² sembla més la distribució de totes les assignatures de la carrera que la del primer any.

El nou personal arribat no era pas tot ell català; el pare Feliu, com indicava abans, volgué que les noves fundacions americanes fossin compartides per les quatre províncies espanyoles i, si bé els superiors sempre havien d'ésser catalans, la resta del professorat es distribuïa entre totes les províncies; Catalunya portà el major pes en el nombre de religiosos enviats a l'Illa i en el temps que hi sojornaren. Del professorat de la Normal eren catalans els pares Collaso, Jofre i Clerch; Espinosa i Gómez eren aragonesos; Míguez, castellà, i Querol, valencià. D'entre

22. *Historia...* pàg. 148.

aquest professorat, destacà amb el temps la personalitat i la vàlua intel·lectual dels pares Jofre i Clerch.²³

Els alumnes de primer curs foren 13 i els seus orígens geogràfics eren: Guanabacoa, 1; Santiago, 2; Trinidad, 1; Güines, 1; Villaclara, 2; Puerto Príncipe, 2; S. Spíritus, 2; Cadis, 1; l'Havana, 1.²⁴

Les classes començaren el 20 de novembre de 1857 i acabaren el 20 de desembre de 1858; l'any escolar coincidí amb el natural.

L'escola pràctica

Al costat d'una normal no hi pot mancar una escola pràctica o annexa on els alumnes de la primera efectuïn les pràctiques i s'habituin a l'escola.

El *Reglamento* de 1857, en els articles 2 i 3, ho dona com un fet; primer afirma que oferirà un «*modelo, tipo común a que deberán en adelante arreglarse las demás elementales...*» i en el següent la declara escola pública elemental de Guanabacoa. El programa de l'escola pràctica calia ajustar-lo a l'aprovat pel Govern de la Península el 4 de desembre de 1948 (art. 12 del *Reglamento*).

Tot i ser només elemental estava dividida en dues seccions de les quals s'encarregaren el primer curs (1858) els pares Antoni Perpinyà,²⁵ català (de la 2a o dels grans), i Luciano Solís, castellà, (de la 1a o dels petits); l'any següent foren substituïts respectivament pels pares Jaume Saurí,²⁶ català, i Antonio Romero, aragonès.

L'horari de classes era continuat, amb un curt esbarjo; de 9 a 11 del matí i de la 1 a 1/4 de 4 de la tarda; en total 4 hores i 1/4, a més d'estudis i altres activitats no lectives pròpiament dites.²⁷

L'escola era gratuïta per als alumnes; el sou dels professors el pagava el Govern de l'Illa, com el de la resta de personal; les despeses dels alumnes anaven a càrrec de l'Ajuntament de Guanabacoa. Per a

23. DENES II, pàgs. 306 i 161 respectivament.

24. BAU: *Historia...* pàg. 148.

25. Tomàs VIÑAS: *Index Bibliographicus Scriptorum Scholarum Piarum*, vol. I, Roma: Typographia Vaticana, 1908, pàg. 50. La necrologia a *Catalogus Religiosorum Scholarum Piarum... qui pie in Domino obierunt anno 1912*, Madrid, 1913, pàgs. 15-17.

26. Necrologia en *Catalogus... anno 1899*, Madrid, 1900, núm. 11.

27. L'horari era normal, com podem veure, i no entenem per què BAU en *Historia...* pàg. 149, afirma que «*nos desconcierta*».

l'any 1858, primer del funcionament, l'Ajuntament lliurà 100 pesos per a despeses generals; només se'n gastaren uns 12; el romanent quedà per a l'any següent. El 24 d'agost de 1860, el director de l'Escola Pia s'adreçà a l'Ajuntament demanant més assignació perquè l'augment d'alumnes havia esgotat el pressupost de l'any i el romanent anterior; això ens indica que l'alumnat del primer curs fou migrat, ja que se'ls subministraven llibres, paper, plomes, tinta, pissarra amb pissarrí, etc.²⁸

El 1863 l'escola es convertí en superior,²⁹ com les altres de l'Illa, i amb la supressió de la Normal deixà d'ésser pràctica per esdevenir simplement de primària.

Els canvis de 1863

El 1861 havia començat la coneguda Guerra de Secessió als Estats Units de l'Amèrica del Nord; l'economia de l'Illa sentí la sotragada, ja que en bona part depenia de la gran nació del nord. Per als espanyols, que pensaven més que res en Madrid, aquella guerra podia ajudar a enfortir les connexions entre l'Illa i la Península.

D'entre els diversos aspectes que l'any 1863 afectà els escolapis, podem enumerar en primer lloc la qüestió econòmica. En efecte, a Cuba la desamortització tingué lloc el 1841, però els béns no es posaren a la venda, sinó que romangueren a disposició del Govern de l'Illa i ja hem vist que servien, entre altres coses, per pagar el manteniment de la Normal de Guanabacoa. Hisenda espanyola de la Península, que mai no gaudí de fluïdesa monetària, s'apoderà d'aquests béns de regulars durant el primer semestre de 1863. L'agost d'aquest any el Govern de l'Illa proposà modificar el sistema i les quanties de la subvenció que donava als escolapis; els sous proposats foren els següents:

rector	1.200	pesos anuals
vice-rector o director	1.000	pesos anuals
professor	900	pesos anuals
altres sacerdots	400	pesos anuals

28. El nombre d'alumnes que dona BAU: *Historia...* pàg. 149 no és pas exacte; segons el P. Jofre en el discurs de final de curs de 1864, al principi (per tant, el 1857) eren només 30 alumnes, i el 1864 arribaren a 200 a l'elemental, més 40 a la superior.

29. Decret del Govern de l'Illa de 13 febrer de 1863. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 52.

germans operaris	360	pesos anuals
ajudants de física	600	pesos anuals
conserge	400	pesos anuals

La proposta va a la baixa respecte als que regien anteriorment, tot i que ara es tracta d'una normal superior. A més, el nombre de professors ha de limitar-se a set, la qual cosa implica una disminució respecte al nombre que hi havia.³⁰

Les assignatures que s'ensenyen per cursos en la Normal Superior són les següents: *primer curs*: dibuix lineal i figuratiu, aritmètica, religió i moral, gramàtica, geografia, història, agricultura i cal·ligrafia; *segon curs*: pedagogia pràctica, dibuix, gramàtica, càlcul i tenidoria de llibres, història natural (amb física i química) i història d'Espanya (amb 8 lliçons sobre Cuba).³¹

Fins a 1863, els cursos acadèmics havien coincidit amb l'any natural, però a partir de l'estiu d'aquest any el centre s'adapta a la forma tradicional europea: de setembre a juliol.³²

Al final del curs 1863-1864, el pare Collaso, rector, dona una visió panoràmica de la situació de l'escola, que val la pena resumir: la Normal té 39 alumnes entre els 19 i els 25 anys, distribuïts en 3 cursos (2 d'elementals i 1 de superior), un menys que a la Península. A més dels exàmens públics oficials que tenen lloc al final de curs, l'escola en fa uns altres no oficials cada trimestre, dels quals s'envien les qualificacions als ajuntaments respectius; l'horari comprèn 7 hores de classe diàries, 5 de preparació i 1 amb actes de pietat (els dies festius són 2 hores); la Normal de Guanabacoa afegeix a les assignatures obligatòries, segons els plans oficials, el llatí, la lògica, la geografia i la història de Cuba; en els cursos que ja van funcionant, s'han donat 44 títols.³³

També aquest any 1863 es crea a l'Havana el primer institut de segon ensenyament de l'Illa; la càtedra de doctrina cristiana i d'història sagrada es confia al pare Josep Jofre, director de la Normal Superior.³⁴

A partir d'aquest moment, sembla que comencen a sorgir dificultats i traves per al funcionament de la Normal. Irregularitats en el cobra-

30. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 52-55.

31. BAU: *Historia...* pàg. 159.

32. BAU: *Historia...* pàgs. 158-159.

33. *Discurso pronunciado por el P. Rector del Colegio de PP. Escolapios de Guanabacoa*, L'Havana: Imprenta del Tiempo, 1860, pàg. 5.

34. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 56-58.

ment dels sous, denúncies de no adaptar-se exactament als plans que regien (les assignatures que hi havien afegit),³⁵ oposició que trobaven els alumnes que sortien amb títol per ocupar plaça davant dels que tenien guanyades les oposicions anteriors,³⁶ etc.

A aquestes dificultats, cal afegir-hi el temporal que l'octubre de 1863 causà fortes destrosses a l'edifici³⁷ i l'ambient que es va respirant tant a la Península com a l'Illa i que desemboca en la revolució de 1868.

Tancament de la Normal

El setembre de 1868, la Normal Superior dels pares escolapis de Guanabacoa no obrí les portes; era una decisió provisional, que esdevingué definitiva.

El fet és clar, però no ho són les causes que obligaren el pare Josep Jofre, que n'era rector i director, a prendre aquesta decisió. El pare Bau³⁸ assenyalà com a causa la precària situació econòmica dels ajuntaments, que durant tot el curs 1867-68 s'anaren endeutant i deixaren els escolapis sense els recursos necessaris per alimentar els normalistes; la «penúria extrema» de l'Illa de què parla l'esmentat autor no sembla tanta, ja que els mateixos escolapis el setembre de 1868 poden obrir i omplir un internat al lloc anteriorment ocupat pels normalistes. El pare Galofré³⁹ atribueix la clausura de la Normal a la guerra civil, que, si bé començà el 10 d'octubre amb el *Grito de Yara*, de totes maneres la situació ja es veia venir d'abans i, segons sembla, les zones rurals (llocs de procedència dels normalistes) eren les més afectades a la separació d'Espanya;⁴⁰ això explica que els ajuntaments desviessin els fons a altres activitats i, en canvi, de les ciutats grans poguessin anar a Guanabacoa interns per a estudis secundaris. Ambdós autors atribueixen la decisió al pare Jofre; però, llegint els discursos d'anys posteriors, trobem la següent afirmació del pare Pere Muntadas, persona ben informada dels fets:

35. La Dirección General havia ordenat (27 juliol 1867) substituir llatí i lògica per indústria i comerç, i catecisme i història sagrada; el gener de 1868 reiteració de l'ordre de no alterar assignatures. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 64-65.

36. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 62-64.

37. Es projectà alçar un edifici gran per a internat de normalistes, però la guerra de 1868 ho impedí. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 62.

38. BAU: *Historia...* pàgs. 164-165.

39. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 66.

40. BAU: *Historia...* pàg. 209.

«Erase por los años 1868; motivos, que no es de este momento recordar.... hicieron que hasta mejores y más felices días nuestro colegio suspendiera *por orden superior* las funciones, que con carácter de Escuela Normal de esta Isla ejerciera y para cuyo especial objeto había sido expresamente fundado por un Gobierno paternal, deseoso de la mejora y más sólida educación de la niñez y de un pedazo de tierra...». ⁴¹

He subratllat *por orden superior* perquè crec que introdueix un nou element: no és, segons el pare Muntadas, una decisió personal del pare Jofre, sinó que és una ordre superior; aquest superior que dóna l'ordre no era cap autoritat civil de l'Illa, perquè es mostraren sorpresos en asseblar-se del fet consumat i instaren perquè es reobris; l'ordre venia de la Península i, concretament, del pare vicari general de l'Escola Pia, el pare Ramon Valle, que n'era l'únic superior escolapi. ⁴² Atenent-nos a les dades fins ara publicades, sabem que el pare Jofre comunicà al Govern de Cuba el tancament de la Normal el 5 de novembre de 1868; ⁴³ fins aquell moment només hi havia dilació en començar el curs. Recordem que un decret datat a Madrid el 12 d'octubre de 1868 suprimí els ordes religiosos sense excepció, la qual cosa implicava també el dels escolapis; el pare vicari recorregué contra el decret i obtingué la resolució favorable que l'Escola Pia continués la seva tasca. ⁴⁴

Podia, doncs, molt probablement haver coincidit la penúria econòmica de la Normal cubana (els ajuntaments no paguen puntualment), amb la situació ambigua de la política espanyola, que fa decantar la postura del pare vicari cap al tancament de la Normal per continuar com a centre públic segons es desprèn fins i tot de la resolució favorable a l'Escola Pia de 14 de novembre de 1868. No crec de cap manera que el tancament de la Normal fos una decisió personal del pare Jofre, perquè tampoc era ell qui l'havia oberta, sinó que havia estat el superior espanyol.

Com a balanç de la tasca que els escolapis feren a la Normal recordem que es donaren 109 títols elementals i 24 de superiors; aquests

41. *Academia Calasancia. Sesión extraordinaria...* L'Havana: El Iris, 1885, pàg. 11.

42. *DENES II*, pàgs. 191-192.

43. GALOFRE: *Notas...* pàg. 66.

44. Claudio VILÀ: *Calasanz Calasanovas*, Salamanca, 1970. pàgs. 247-249.

133⁴⁵ mestres sortits dels escolapis exerciren el magisteri per l'Illa i foren el fruit multiplicat del grup d'escolapis de Guanabacoa.

«*El maestro, agente educativo*»

Una de les raons que el pare Collaso esgrimia al pare Feliu per a l'acceptació d'una escola normal a Cuba en l'esmentada carta, era l'*efecte multiplicador*, és a dir, la possibilitat d'arribar abans i en més nombre a la formació dels infants. Aquest fet comportava una adequació o adaptació de la que podem anomenar «mentalitat tradicional»; els escolapis, religiosos, no eren els únics que transmetien l'ensenyament directament als infants, sinó que hi havia uns agents intermedis. Aquests escolapis, doncs, no sembla pas que entenguin que l'Església sigui l'única que té dret a ensenyar; la Normal era de l'Estat, i les escoles on els futurs mestres farien l'ensenyament eren també estatals o municipals.

Per això em sembla d'interès analitzar alguns textos, en els quals trobem exposades algunes idees sobre el particular; em serviré, amb preferència, dels discursos de final de curs que conservem impresos. L'escolapi que més clarament i amb més insistència exposa aquestes idees és el pare Josep Jofre; ell pronuncià el discurs de final de curs els anys 1860, 1861, 1862, 1863, 1867, 1868;⁴⁶ els altres anys correspongueren: el de 1864 al pare Collaso, el de 1865 al pare Domingo García i el de 1866 al pare Francesc Clerch.

La pintura que ens deixen els escolapis de la situació de la infància i joventut de l'Illa, podem resumir-la en el següent paràgraf del pare Collaso en un memorial escrit el 1866 sobre la possibilitat o conveniència d'obrir una segona normal a Cuba; escriu el pare Collaso:

«Conocida lo defectuosa que es en este país la educación que generalmente reciben los jóvenes en el seno de las familias porque se les permite toda clase de licencias impropias de su edad, se hace de todo punto indispensable, que aquellos que quieran dedicarse a la causa del magisterio, durante sus estudios permanezcan en el Colegio en clase de alumnos internos».⁴⁷

45. GALOFRÉ: *Notas...* pàgs. 114-116.

46. Els quatre primers, impresos a l'Havana per Imprenta El Tiempo; els de 1867 i 1868, per Imprenta de la Viuda de Soler e Hijos.

47. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 60.

El pare Jofre, en els seus sis discursos, es dirigeix sempre als pares dels futurs mestres, i els insta a la bona educació de llurs fills; el director de la Normal creu indispensable formar els pares i es val dels fills; aquesta doctrina no és nova a l'Escola Pia, sinó que ja el fundador sant Josep de Calassanç escriví en les Constitucions, el 1622, que la reforma de la societat depèn de l'educació que hom doni als infants⁴⁸ i que s'arriba als pares a través dels fills.⁴⁹ Els escolapis de Guanabacoa demanen, a més, la col·laboració dels pares a fi d'obtenir entre tots una millor formació dels futurs mestres de les noves generacions.

En el discurs de 1867, el pare Jofre situa el mestre de la següent manera dintre de la societat:

«El Estado, cuyo cargo es tan providencial en la sociedad, como el del padre en la familia, es según san Pablo, ministro de Dios para el bien del pueblo, «minister Dei in bonum», y por consiguiente tiene grandes derechos y grandes deberes. Circunscribiéndonos, como es justo, al terreno de la educación, creemos que tienen el derecho y el deber de prevenir y evitar los males indicados, de comunicar a cuantos han de intervenir en la educación la libertad y el movimiento que les pertenece, sin permitir que la libertad y el movimiento de unos entorpezca o se sobreponga a la libertad y al movimiento de otros, de procurar que no se distraigan a otros fines los fondos destinados a la educación, y se satisfagan con la debida exactitud y puntualidad las asignaciones consignadas a los maestros y a las escuelas, de estimular a la generalidad de las familias a asistir a los exámenes y a gozar con él el espectáculo, en donde los niños y los maestros exponen el fruto de sus trabajos; en una palabra, tienen el derecho y el deber de cubrir con la égida de su autoridad y animar con el soplo de su vida el cuerpo moral que trabaja en la educación».⁵⁰

48. Núm. 2 de *Constituciones S. Josephi Calasancii*, Salamanca, 1979.

49. Núm. 213 en id. nota anterior. Sobre el pensament de Calassanç al respecte, veure György SANTHA: *San José de Calasanz: obra pedagógica*, Madrid: BAC., 1984, 2a ed., pàgs. 359-362. – El lema de M. Paula Montal, fundadora de les Escolàpies, llegat com a herència oral a les seves religioses, era: «*Quiero salvar a las familias enseñando a las niñas el santo temor de Dios*». Aquest pensament cau plenament en la línia calassànico-escolàpia que la M. Paula podia haver après del P. Agustí Casanovas. A mitjan segle XIX crec que aquest pensament amb formulacions similars entra en els projectes de molts eclesiàstics preocupats pel trasbalsament social que hom viu.

50. P. 7. A continuació lamenta que a vegades l'estat pretengui «*absorber en su actividad todas las de los demás*».

Tot el discurs és un desenvolupament dels punts aquí sintetitzats; quan en el primer punt diu que l'estat ha de *«prevenir y evitar los males indicados»*, es refereix a les innovacions pedagògiques sense un mínim de garantia i a les escoles laiques; fixem-nos que l'escolapi demana a l'estat que creï espais de llibertat per al mestre i per a l'escola, que aquests no s'hagin de preocupar d'altres qüestions, com l'econòmica, i que l'estat fomenti la participació dels pares en l'escola, que aquí es concreta en l'assistència als actes de final de curs.

El pare Jofre insisteix que la tasca d'educació recau en els pares i que, quan aquests ja no poden respondre a les necessitats que comporten els nivells de coneixement i d'especialització, és aleshores quan l'estat ha de intervenir-hi i aportar els mitjans que l'escola ofereix; el director de la Normal expressa en una frase els lligams entre estat, mestre i família:

«la familia sin el magisterio no basta por sí sola para educar... y, si no educa, muere».⁵¹

La missió de l'Església en aquest conjunt és garantir la veritat de les doctrines que s'ensenyin; la moral i la doctrina cristianes són les úniques que *«pueden salvarle [al món] de la crisi por la que está pasando en la actualidad»*.⁵² El mestre, insisteix el pare Jofre, és un enviat de l'Església per formar els nois i joves a l'escola.

Podem dir que el mestre és, segons aquestes exposicions del director de la Normal de Guanabacoa, el centre geomètric d'un triangle, els vèrtexs del qual serien els pares, l'estat i l'Església; d'ells rep el mestre el dret i la possibilitat d'educar els infants.⁵³

Aquesta concepció del sistema educatiu s'emmarcava en la tradició escolàpia;⁵³ a Catalunya (sense excloure altres llocs) els escolapis no havien obert o fundat col·legis pel seu compte, sinó que sempre ho havien fet a petició de municipis amb els quals contractaren les condicions econòmiques, d'espais, pedagògiques, acadèmiques, etc.; els exàmens públics de final de curs (amb variacions els últims anys) portaven

51. *Discurso...* 1863, pàg. 8.

52. *Discurso...* 1860, pàg. 6.

53. El *Discurso* de 1860 és tot ell una exposició d'aquesta perspectiva. Hom pot veure que aquest pensament del P. Jofré venia de sant Calassanç en SANTHA: *San José de Calasanz...* pàgs. 370-374 sobre la relació amb autoritats civils i en pàgs. 374-380 sobre les relacions amb autoritats eclesiàstiques.

ja una tradició més que secular, amb una assistència de pares i admiradors o curiosos molt notable; com a religiosos, podien sense discussió considerar-se enviats per l'Església.

Aquesta concepció es trencà el 1868 amb la revolució que té lloc a la Península; l'estat s'anà desentenent de l'ensenyament dels religiosos (i, en particular, dels escolapis); naixeran altres institucions amb voluntat educadora (com les escoles anarquistes); s'anaren aprofundint la diferència i la divergència entre escola pública i escola privada. El triangle s'havia trencat.

L'Escola Pia, en replantejar-se en aquests moments la qüestió, es decantà cap als pares, que eren l'element essencial de l'educació i en ells trobaren suport i demanda d'escola religiosa escolàpia.

Col·legi a Guanabacoa

El setembre de 1868 no començà el curs a la Normal Superior de Guanabacoa; l'escola pràctica continuà com a escola pública amb l'única diferència d'haver deixat d'ésser annexa a la Normal; no creiem que en cap moment la població de Guanabacoa quedés sense escola per als seus infants.

Durant el curs 1868-1869 sembla que només hi hagué a Guanabacoa l'escola pràctica de primària; durant el curs, es planificà el futur dels escolapis i es tornà al reial decret de 1852 en el qual es demanava als escolapis que obrissin a Cuba dos col·legis; per voluntat del general Concha, només se n'obrí el 1857 el de Puerto Príncipe i l'altre se substituï per la Normal.

El curs 1869-1870 s'amplià l'ensenyament primari amb una aula d'aritmètica, i així començava el futur ensenyament del comerç; el 1870-1871 s'iniciaren les classes de segon ensenyament o de batxillerat.⁵⁴ Tant la primària com la secundària s'establiren segons les lleis espanyoles i de l'Illa.

Guanabacoa no tenia alumnat per a uns ensenyaments tan amplis i per això calgué, des del primer moment, pensar en una ampliació de l'espai geogràfic de reclutament d'alumnes, és a dir, un internat.

L'ànima de la transformació fou el pare Josep Jofre; ja el 1867 havia rebut l'oferta d'una persona anònima que li oferí la quantitat de 25.000

54. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 81.

pesos per edificar un seminari o internat segons el decret de 1852; el Govern de l'Illa no s'oposà a la proposta que li formulà el pare Jofre i, a partir de 1868, el rector de Guanabacoa posà mans a l'obra per aixecar l'ampliació de l'edifici (altres autors ja ho han descrit detalladament i m'estalvien la repetició); els recursos financers previstos no foren suficients i calgué recórrer a aportacions de membres de la colònia espanyola de l'Havana, d'antics alumnes i amics personals del pare Jofre, a una tómbola i al cobrament de les quantitats que devien els ajuntaments de les pensions dels normalistes.

Els interns provenien, els primers anys, de la colònia espanyola de l'Havana; el curs 1871-1872 hi havia uns 200 interns.⁵⁵

Les circumstàncies havien canviat considerablement des de l'arribada a Cuba el 1857; potser alguns dels escolapis que havien anat a l'Illa per ensenyar a la Normal, ara es veien defraudats. A Espanya també havia canviat el pare comissari general; el pare Jacint Feliu el substituï el castellà pare Ramón Valle, i aquest, l'aragonès José Balaguer, com a vicari general; sense que sapiguem ben bé les causes, en la Congregació General celebrada a Saragossa, acordaren l'adscripció de les cases de Cuba a la província de Catalunya; un ofici del pare Balaguer signat el 19 d'agost de 1871 ho comunicà al provincial de Catalunya, pare Bernardo Collaso, el qual el 24 del mateix mes ho anunciava a tots els religiosos.⁵⁶ És cert que el nombre de religiosos de Catalunya havia augmentat des de la restauració, però també s'havien obert dues cases (Olot i Reus, a més de la de Terrassa, que es tancà aviat); les altres províncies també havien augmentat, i encara més, el nombre de religiosos; aquesta, doncs, no era pas la raó de l'adscripció a Catalunya. Crec que els escolapis catalans sintonitzaren més amb l'esperit del papa Pius IX, que s'interessà per la formació cristiana dels països d'Amèrica i fundà a Roma un seminari per a vocacions llatinoamericanes.⁵⁷ Catalunya manifestà així un esperit missioner concordant amb l'espiritualitat de l'època. L'estiu de 1872, una expedició de 15 religiosos catalans arribà a Cuba per substituir els de les altres tres províncies que es repatriaren.

55. BAU: *Historia...* pàgs. 222-224.

56. BAU: *Id.* pàgs. 220-221.

57. La província de Castella tenia 245 religiosos, mentre que la de Catalunya en tenia 243 (*Escuelas Pías: ser e historia*, Salamanca: Publicaciones Calasancias, 1978, pàg. 286); la qüestió no era, doncs, de nombre com a vegades hom ha afirmat.

L'agricultura com a assignatura

Indicava que els programes de primària i de secundària eren els vigents a la Península amb les particularitats de l'Illa. No aniré, doncs, a detallar-ho ni a explicar-ho perquè seria redundància. Notaré únicament algunes peculiaritats dels escolapis que mereixen ésser esmentades.

En el curs 1879-1880, s'introdueix l'assignatura de l'*agricultura* en les classes de 7è i de 8è curs, és a dir, els dos últims anys de primària.⁵⁸ També a la Península s'ensenyava agricultura. Però als escolapis de Guanabacoa trobem que l'any següent publiquen un llibret de 146 pàgines titulat *Apuntes de Agricultura*, del qual tenim un exemplar a l'Arxiu de la Província. Els coneixements que els escolapis tenien de la matèria no era merament teòrica, sinó que tenim notícia, poc concreta però certa, que a Barcelona l'Estat espanyol els encomanà tenir cura d'un jardí botànic, semblant al de Madrid, que estava situat a Gràcia; sospitem que algun dels escolapis que arribà a Cuba es formà al jardí gracienc i per això s'atreví a redactar l'esmentat llibre escolar.⁵⁹

La *Memoria* del curs 1880-1881 adverteix que «*adoptamos como asignatura las lecciones sobre objetos*»; l'autor no està gaire convençut de la conveniència i l'eficàcia d'aquestes «*lecciones sobre objetos*», ja que creu que se li vol donar una excessiva importància; introduïa els coneixements en els primers cursos de primària, en perjudici de l'aprenentatge bàsic de llegir, escriure i comptar; la tradició escolàpia s'havia distingit pel treball en aquests aspectes bàsics i ara es veien obligats a sacrificar-los per altres coneixements.

Sabem que l'any 1880 comença la pràctica dels esports a Guanabacoa. Aquest any es construí una piscina per a la pràctica de la natació dels alumnes; l'any següent, un «picadero» per a l'escola d'equitació; aquest mateix any, hi havia un gimnàs, «*el más espléndido y más completo de América*», com diu el seu professor, el cirurgià dentista Luis

58. En indicar els cursos, em refereixo sempre a les memòries corresponents a l'any indicat, les quals contenen el discurs de distribució de premis, llista d'alumnes premiats, normes del col·legi, programació, etc.

59. El 6 de desembre de 1853 el P. Feliu, comissari general, accepta que alguns escolapis estudiïn agricultura al Jardín Botánico de Madrid amb el catedràtic D. Pascual Asensio; demana, però, que el mateix es faci en els jardins de Barcelona, València i Saragossa. El 20 de març de 1855 s'havia ja fet un curs a Madrid amb assistència d'escolapis. RABAZA: *Historia de las Escuelas Pías en España*, vol. IV, pàgs. 350-352.

Agüero.⁶⁰ Veiem que l'esport es relaciona amb la salut, i per això al capdavant del gimnàs hi ha un especialista.

El col·legi tenia una àmplia biblioteca escolar a disposició dels alumnes interns o externs, de la qual no tenim catàlegs, però sabem que cada curs augmentava, sia amb compres sia per donacions de diverses persones.

El comerç, un nivell de secundària

Els escolapis catalans tenien una llarga tradició d'ensenyament de l'aritmètica mercantil. Sabem del pare Josep Calassanç Bages⁶¹ i posteriorment del pare Francesc Ferrer,⁶² el qual publicà una col·lecció de llibres a principis del segle XIX per a l'ensenyament d'aquestes matèries; especialment reeditada fou la *Colección de problemas...* des de 1816. Quan el 1869 els escolapis de Guanabacoa emprenen la tasca de reestructurar els ensenyaments partint de les lleis estatals, afegixen a la primària vigent l'aritmètica superior.⁶³ Així, en el curs 1877-1878, trobem les assignatures següents com a primer ensenyament superior o «mercantil»: *1r any*: gramàtica castellana, aritmètica superior, indústria i comerç, cosmografia i geografia mercantil, religió i moral; *2n curs*: càlcul mercantil, tenidoria de llibres, retòrica i poètica, llengua anglesa o francesa. No hi ha alumnes dels cursos 3r i 4t i per això manca la relació d'assignatures. L'any 1879-1880 trobem les matèries de *3r curs* que són: comptabilitat mercantil, economia política, codi de comerç, tenidoria de llibres, llengua anglesa. No sembla que s'arribés a fer el 4t.

En aquest temps s'ha aconseguit posar les matèries al dia i per això cal un nou llibre escolar; el pare Joan Miracle publica el 1877 un *Compendio de Cálculo Mercantil*,⁶⁴ no n'he vist cap exemplar i em limito a donar-ne la descripció que en fa el pare Pantalón Galdeano, bon coneixedor de la matèria:

60. BAU: *Historia...* pàg. 251.

61. PICANYOL: *Sesenta años de fecunda labor cultural y pedagógica de los escolapios de Cataluña 1776-1836*, Sabadell, 1966, pàg. 89.

62. DENES II, pàg. 228.

63. GALOFRÉ: *Notas...* pàg. 81.

64. DENES II, pàg. 375.

«Además de las materias de la aritmética mercantil del padre Ferrer, contenía las reglas de comisión de corretaje, censos, compra y venta de acciones y monedas de oro, de azúcar, café, mieles, tabaco (que son los principales artículos de exportación de la Isla), artículos de importación, coste y gasto de mercancías, cuentas y facturas, descuentos y prórrogas de documentos mercantiles, anualidades, imposiciones, vencimiento común, cuentas corrientes con interés y documentos y operaciones de cambio».⁶⁵

Aquest pla va modificar-se el curs 1880-1881; el pare Clerch, com a rector del col·legi, decideix donar al comerç una categoria equiparada al batxillerat, i reestructura les matèries i n'augmenta l'aspecte pràctic i funcional. Val la pena de repetir aquest pla,⁶⁶ que s'anà ampliant fins al curs 1884-1885, en què quedà definitivament establert en tots els cursos.

Primer curs: aritmètica i àlgebra fins a les equacions de segon grau inclusivament; gramàtica; geografia; francès; religió.

Segon curs: aritmètica mercantil, geometria i trigonometria; història i geografia agrícola, industrial i mercantil; estadística comercial; francès.

Tercer curs: tenidoria de llibres; dret mercantil; economia política; documents i correspondència; taquigrafia; anglès; religió.

Quart curs: física i química; pràctica mercantil; filosofia moral; anglès.

Una de les novetats més a destacar d'aquest programa de fa més de cent anys, crec que és la *práctica mercantil* de l'últim curs; en el programa de 1884-1885 s'especifica el següent:

«Sintetizar en una casa, oficina, sociedad, etc. cuanto en los cursos anteriores se ha enseñado sobre contabilidad. Exponer las operaciones y principales negocios a que puede dedicarse un comerciante, y la marcha y procedimientos de que puede valerse. Ejercicios complicados de Cálculo y Teneduría de libros».

Aquesta matèria és el precedent de la posterior *oficina mercantil* o *escriptori* que s'establí en col·legis com Sant Antoni, Sarrià, etc., de

65. *Ensayo de una organización, plan y directorio de enseñanza comercial para los colegios de las Escuelas Pías*. Barcelona: Imprenta Elzeviriana, 1919, pàg. 13.

66. A més de trobar-se en les memòries dels anys esmentats, també es troba en l'obra de la nota anterior.

Catalunya.⁶⁷ Aquesta pràctica feia que els alumnes sortits dels escolapis trobessin immediata col·locació i esdevinguessin aviat experts en llurs tasques laborals.

Guanabacoa representa, observa el pare Galdeano,⁶⁸ qui prengué la torxa de l'ensenyament del comerç, destinat a alumnes que no pensaven seguir estudis universitaris, sinó que havien de guanyar-se aviat la vida. Mataró fou qui, els primers anys de la província de Catalunya, establí l'aula d'aritmètica i orientà els estudis mercantils; Sant Antoni continuà en el segle XIX aquesta línia; els fets ocorreguts des de 1835 amb la supressió i la posterior acomodació a les lleis de l'estat, desviaren l'atenció cap a altres camps. Guanabacoa pren la torxa el 1869, la posa al dia i llega posteriorment al Principat una nova base d'estudis comercials que tornaran a florir a Catalunya a principis del segle XX. Constatem aquí aquesta relació entre Catalunya i Cuba, amb enriquiment i benefici mutu per a l'ensenyament.

Paral·lelament a l'establiment dels estudis comercials, s'intentà un tercer nivell secundari anomenat *professional*, que s'orientava a l'ensenyament de l'agrimensura i de la topografia; també en aquesta matèria els escolapis tenien certa tradició, puix sabem que ja en el segle XVIII s'iniciaren estudis d'agrimensura a Mataró. Seguint les memòries escolars de Guanabacoa, comprovem que desapareixen aviat els programes d'aquestes matèries, igual que va passar –sembla– a la capital del Maresme.⁶⁹

El pare Joan Miracle intentà fundar un col·legi escolapi a la zona de Panamà (aleshores territori de l'Estat de Colòmbia) entre 1889 i 1897; entre els plans d'estudi que hi introduí, n'hi ha un de comerç i un altre d'agrimensura.⁷⁰ Veiem, doncs, una constant escolàpia perllongada al llarg de més d'un segle: la reforma de la societat vingué per la formació en aquestes matèries com a base de riquesa, transformar l'agricultura tècnicament (fisiocràcia) i millorar els sistemes i procediments comercials.

67. FLORENSA: *L'ensenyament del comerç als escolapis (1902-1909)*, en SETENES JORNADES D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ ALS PAÏSOS CATALANS, Perpinyà, 1985, pàgs. 155-164.

68. Id. nota 65.

69. FLORENSA: *El retaule de Santa Anna...* pàg. 68. Josefa GRANERO: *L'ensenyament de les matèries experimentals al col·legi de Sta. Anna de Mataró, segle XVIII*, treball mecanografiat a APEPC: 08-20, caixa 1, núm. 19.

70. FLORENSA: *Escolapios en Panamà (1889-1903)*, en ANALECTA CALASANCTIANA, XXVIII (1986), núm. 55, pàgs. 245-248.

Autofinançament

Els col·legis del Principat, a partir especialment de la revolució de 1868, van anar quedant sense les aportacions dels municipis que els pagaven com a escoles pròpies i públiques; restà alguna cosa, però el segon ensenyament es desvinculà totalment dels municipis i els escolapis buscaren la manera de finançar-lo; el sistema consistí a establir activitats com classes d'adorn, permanències, etc., que es cobraven, així es podia mantenir l'ensenyament gratuït; pagaven els qui perllongaven l'estada al col·legi, que eren coneguts com els *recomanats*.⁷¹

A Cuba arribaren les coses i els problemes amb uns anys de retard. També aquest problema tardà a plantejar-se a l'illa. El pare Pere Muntadas, rector de Guanabacoa de 1887 a 1899, establí els *recomanats* o *encomendados* al col·legi el curs de 1895-1896, és a dir, l'any en què comença la guerra separatista amb el *Grito de Baire* el 24 de febrer de 1895. El pare Muntadas, que coneixia molt bé tota la problemàtica cubana, prengué aquesta mesura amb previsió profètica de la futura independència i subsegüent desvinculació d'Espanya; l'ensenyament que estava subvencionat per l'erari espanyol lògicament perdria aquest suport i si no s'estava previngut, provocaria el tancament del col·legi per manca d'alumnat i finançament.

Els *encomendados* eren al col·legi de 7 del matí a 7 de la tarda i abonaven mensualment la quantitat de 5,30 pesos d'or; de les 11 a les 12 podien sortir per dinar, però si volien fer-ho al col·legi pagaven 15,90 pesos mensuals. Les classes de música, pintura i gimnàstica s'abonaven a part. L'horari tradicional de classe era obligatori per a tots i gratuït.⁷²

Directrius educatives dels escolapis

Cuba vivia la Guerra de los Diez Años de 1868 a 1878. Un dels elements que obligaren probablement a tancar la Normal dels escolapis fou aquesta guerra fratricida. No podia quedar al marge en els discursos de fi de curs: era el que tothom vivia des de perspectives diferents i oposades.

71. VILÀ: *Escuelas Pías de Mataró: su historial pedagógico*, Salamanca, 1972, pàgs. 498-502.

72. *Memoria...* curs 1894-95, pàg. 95.

El 1870 el pare Jofre, en l'obertura de curs tinguda el primer d'octubre, parla de la situació de guerra en to conciliador; contradiu l'axioma comunament admès que

«los preparativos de guerra son el sostén de la paz», fora de casos excepcionals; «en el estado normal de un pueblo, ¿no es preferible a los preparativos de guerra, el preparativo de una buena educación?». ⁷³

Recomana respecte als dos bàndols:

«En el mismo círculo cabe el respeto de los padres, de la patria y de todos nuestros semejantes en naturaleza y destino, Señores, donde cabe Dios, cabe todo; donde Dios no ensancha los espacios, allí la estrechez, la angustia, el caos». ⁷⁴

Compara la pàtria a una família on han de tenir cabuda tots, ni que siguin diferents. ⁷⁵ El futur s'ha d'encaminar amb respecte i amor; l'educació ha d'ensenyar i formar les noves generacions amb aquestes dues premisses.

El pare Francesc Clerch féu el discurs anyal de 1877 a 1880 i de 1882 a 1886; basa l'educació en la família, com havia dit el pare Jofre en l'etapa de la Normal; no fa esment ni dels drets de l'estat a l'educació ni de l'aportació que aquest pot i deu aportar; és la prova evident del canvi que s'ha donat en l'Estat espanyol després de la revolució de 1868 i que ja esmentava anteriorment. Els aspectes en què el pare Clerch insisteix són la necessitat de l'escola religiosa davant de l'escola laica, ⁷⁶ però amb la condició que la religiosa estigui a l'altura cultural que demanen els temps; ⁷⁷ postula un regeneracionisme gràcies a una educació i una formació adequades, tant religiosa com intel·lectual; el pare Clerch tenia una bona formació intel·lectual i per això no té por de la ciència; ⁷⁸ contraposa els llores guanyats en la guerra i els aconseguits al col·legi amb el treball diari durant el curs; el pare Clerch lloa els segons com a

73. P. 4.

74. P. 5.

75. P. 6-7.

76. És el tema del discurs de 1885.

77. Tema desenvolupat en el discurs de 1882.

78. Tema tractat en quasi tots els discursos i, en concret, en el de 1880.

«premio más precioso a nuestros ojos, y más ambicionado por nuestro corazón que todos los tesoros del mundo».⁷⁹

Coneixem un informe que redactà el Nunci Pontifici a Cuba, Mons. Antonio Vico datat l'any 1890:

«La diócesis de la Habana se encuentra en tristes condiciones y la moral y el sentimiento religioso brilla por su ausencia. Causas:... 4ª) la falta de familia. En efecto, los españoles que van allá no tienen familia, porque van sólo por pocos años y sin ningún otro objetivo que el lucro».⁸⁰

Aquest text coincideix amb els insinuacions dels escolapis. Diu el pare Muntadas referint-se a la guerra:

«La enseñanza es la gran palanca que mueve el mundo moral a las evoluciones regeneradoras».⁸¹

«El acto que estamos realizando nos ha de hacer olvidar completamente la situación aflictiva en que nos hallamos; ostenten los triunfos de Minerva su altísima superioridad sobre los horrores de Marte, y yo resuene dentro de este augusto recinto de las ciencias y de las letras más aplausos que los que se tributan a cuanto prepare el porvenir halagüeño a las futuras generaciones».⁸²

Un altre aspecte de què fa esment el pare Muntadas és el de la qüestió social o el problema obrer; el 1886 deia:

«Todos estamos conformes en que la cuestión social es pavorosa e imponente... ¿dónde está el remedio? En la enseñanza religiosa».⁸³

No és gaire explícit, però ja podem veure que s'encamina cap a la

79. Discurs de 1877, pàgs. 3-4.

80. Vicente CÁRCEL ORTÍ: *León XIII*, pàg. 336.

81. Discurs de 1891, pàg. 8.

82. Discurs de 1896, pàgs. 5-6. Cal remarcar aquí, com en tots els discursos d'escolapis catalans comentats, que mai no trobem la paraula «Espanya», sinó que sempre s'hi fa referència amb «Patria», és a dir, de forma ambigua que permet altres interpretacions.

83. Discurs de 1896, pàg. 12.

línia del pensament social de l'Església catòlica segons els moviments centroeuropeus i que el pare Eduard Llanas explica des de l'Acadèmia Calassància de Barcelona.⁸⁴ El pare Muntadas coneixia a fons tots el aspectes de la vida cubana com poques persones; de segur que, amb les seves poques i velades al·lusions, intentava influir sobre aquest greu problema que afectava l'estructura social de l'Illa.

Obra extraescolar

Per tenir una idea cabdal de la tasca dels escolapis a Cuba, no podem limitar-nos a l'obra escolar; moltes hores i energies exigia l'educació dels alumnes, però l'escolapi trobava temps per ampliar les activitats a altres camps amb què completar la tasca educativa.

El culte a l'església de Guanabacoa, heretada amb el convent dels franciscans, es restaura des de l'arribada dels escolapis i es desenvolupa tal com havien fet als col·legis del Principat; aquest culte era punt de trobada amb molta gent de la població que acudia als escolapis demanant ajuda espiritual per a ells o sobretot per als seus familiars malalts o moribunds; els escolapis sempre tenien un moment per estar al costat dels malalts en els moments importants.

El pare Joaquim Parera passà poc temps a Guanabacoa, però hi deixà un rastre lluminós de santedat: era home de Déu, senzill, humil, donat.⁸⁵ Ressaltar la santedat del pare Parera no minva gens la profunditat de la resta d'escolapis que brillaren amb personalitat distinta i pròpia a Guanabacoa; religiosos amb una destacada espiritualitat com la dels pares Jofre,⁸⁶ Clerch,⁸⁷ Llanas,⁸⁸ Muntadas,⁸⁹ Miracle,⁹⁰ Calonge,⁹¹ i un llarg etcètera, són proves de la categoria d'aquells pioners escolapis.

84. FLORENSA: *L'Acadèmia Calassància del P. Llanas*, treball inèdit. – FLORENSA: *Empremta educativa de l'Acadèmia Calassància des de 1888*, III JORNADES D'HISTÒRIA DE L'EDUCACIÓ ALS PAÏSOS CATALANS, Girona, 1979, pàgs. 97-100.

85. FLORENSA: *Restauración de la Provincia de Cataluña*, ANALECTA CALASANC-TIANA, XXX (1988) núm. 59, pàg. 243.

86. Id. nota anterior pàgs. 244-247. En APEPC es conserven meditacions i prèdiques: 08-03, caixa 30, núm. 10 i 11.

87. Necrologia en *Catalogus... 1900*, pàgs. 9-16. Ricard SIMÓ I BACH: *100 sabadellencs en els nostres carrers*, pàgs. 131-133. PICANYOL: *Escolapis sabadellencs amb carrers dedicats...* SABADELLUM, IV (juliol 1963) núm. 2, pàgs. 43-46.

88. *Catalogus... 1904*, 1-5. DENES II, pàgs. 345-346.

89. DENES II, pàg. 391.

90. DENES II, pàg. 375.

91. DENES II, pàg. 125.

Voldria destacar algunes de les organitzacions que es crearen per impulsar la fe dels cubans; no ens hi podem entretenir gaire, serà suficient una pinzellada.⁹²

Sembla que el 1879 es fundà l'*Asociación de Madres Católicas de la Isla de Cuba*;⁹³ hi treballaren molt els pares Joan Calonge i Pere Muntadas; publicà un *Boletín* entre els anys 1887 i 1888; el seu objectiu principal era la formació de mares veritablement catòliques per contrarestar la situació familiar que ja hem comprovat que lamentaven els escolapis en els discursos.

A l'església de Guanabacoa radicaren dues associacions: la de la *Virgen de las Escuelas Pías* i la de les *Conferencias de San Vicente de Paul*. Durant el rectorat del pare Parera s'hi afegí la *Cofradía y Venerable Orden Tercera de Nuestra Señora del Carmen*.

El 1870 arriba a Cuba el pare Pau Marquès⁹⁴ i immediatament propaga la devoció a «Nuestra Señora del Sagrado Corazón», la qual s'escampa ràpidament, i l'any següent funda una confraria a l'església de Guanabacoa.⁹⁵ Altres escolapis estengueren aquesta devoció per l'illa, i el pare Muntadas publica una novena; Guanabacoa va ser el centre d'aquesta devoció i de les confraries de l'Illa i de tot el Carib.⁹⁶

El 1881 el bisbe de l'Havana, a petició del pare provincial Josep Jofre, aprovà la *Tercera Orden Religiosa de las Escuelas Pías* (o la VOT) que s'estengué després a Panamà; l'objectiu, a més del perfeccionament personal, era la formació de catequistes preparats religiosament i intel·lectual.⁹⁷

El 1873 el pare Eduard Llanas, que havia arribat a Cuba l'any anterior amb la gran expedició de catalans per substituir els d'altres províncies, funda l'*Academia Calasancia de Guanabacoa*.⁹⁸ Aquesta acadèmia, que després tingué una rèplica a Sant Antoni de Barcelona, tenia com a objectiu agrupar els alumnes dels últims cursos de batxi-

92. *Reglamento provisional de la Asociación de Madres Católicas*, l'Havana: Imprenta El Iris, 1879, 12 pàg.

93. BAU: *Historia...* pàgs. 235-236.

94. *Catalogus...* 1918, pàgs. 36-37.

95. PERE MUNTADAS: *Piadosa novena a Nuestra Señora del Sagrado Corazón*, 4a ed., l'Havana, 1928, pàg. 11.

96. *Novena del Acordaos a Nuestra Señora del Sagrado Corazón*, l'Havana, 1957, pàg. 4.

97. *Constituciones de la Tercera Orden Religiosa de las Escuelas Pías*, Panamà: Imprenta Florentino Mora, 1893. *Tercera Orden Religiosa de las Escuelas Pías*, Panamà: Imprenta de Pacifico Vega, 1896. En totes dues obres hi ha els documents d'aprovació.

98. Existeixen memòries i actes de sessions impreses de 1879 a 1895.

l·lerat per ampliar llur formació científic-literària, especialment en la declamació; volia formar homes cristians amb cultura i capacitat d'expressió i preparats per afrontar i contradir qualsevol opositor; les activitats que desenvolupen consisteixen en reunions en les quals cada membre exposa algun tema de caire literari, religiós, científic, històric, etc.; segueix un debat; dues vegades l'any, aquestes sessions eren públiques i eren convidats familiars, autoritats, etc. Als deu anys de la fundació, es podia afirmar recordant els primers acadèmics: «*Hoy son dignísimos sacerdotes, eminentes facultativos, esclarecidos letrados, nobles y valerosos militares u honrados hijos del trabajo, modelos de probidad y sensatez*».⁹⁹ Continuaren l'obra del pare Llanas, els pares Pius Galtés i Pere Muntadas.

Entre les múltiples activitats del pare Muntadas (algunes ja exposades) cal referir-nos a les relacions amb la Societat de Beneficència dels Naturals de Catalunya: el 1886 formà part de la comissió per a l'erecció de l'ermita a la Mare de Déu de Montserrat a l'Havana;¹⁰⁰ organitzà les festes de la beatificació de l'escolapi Pompili M. Pirrotti (novembre 1890),¹⁰¹ durant els quals adquirí anomenada el pare Pau Gené per les seves composicions musicals.¹⁰²

Conclusió

No hem esgotat pas el tema; podríem continuar examinant les tasques d'investigació i científiques, els escrits, etc., però ens passàrem del que pot ser un article.

Per posar punt final al que portem dit, resumirem les etapes en què aquest període pot sistematitzar-se. Una primera etapa va marcada pel pare Collaso, que posa la primera pedra i dona l'empenta inicial; com a gran col·laborador, hi té el pare Jofre, que continuarà després la direcció de la Normal i els primers anys del col·legi de batxillerat. L'etapa

99. *Memoria de 1883-84*, pàg. 8.

100. Pere MUNTADAS: *Informe de la Comisión Exploradora sobre los puntos, que ha visitado con objeto de erigir una ermita a la Virgen de Montserrat*, l'Havana: Imprenta la Primera de Papel, 1886.

101. Pere MUNTADAS: *Relación de las solemnes fiestas celebradas en el colegio de las Escuelas Pías de Guanabacoa en honor del Beato Pompilio María Pirrotti los días 20, 21, 22 y 23 de Noviembre de 1890*, l'Havana: Imprenta Los Niños Huérfanos, 1890.

102. DENES II, pàg. 256.

del pare Francesc Clerch es caracteritza per la transformació dels estudis comercials, que esdevenen una secundària juntament amb l'experiment de l'agrimensura. El pare Muntadas prepara el moment de la independència, i aconseguix les bases per a un autofinançament del centre, a més de participar en múltiples activitats dintre i fora del col·legi.

L'ensenyament és una sembra; ha de passar temps per collir-ne els fruits; no tota la terra en què ha caigut la llavor rep igual les paraules del mestre. Uns sembren, altres seguen. Déu intervé en el cor dels homes. Els escolapis s'esmarçaren a fer obra d'Església a Cuba.

JOAN FLORENSA I PARÉS, SCH. P.

PRESENCIA DE ESCOLAPIOS CATALANES EN AMÉRICA EN LOS SIGLOS XIX Y XX

Nacieron las Escuelas Pías en Roma en 1599. Como su nombre indica, su misión es la enseñanza, no en los altos niveles sino en los dos fundamentales: la escuela primaria y el bachillerato. La nota peculiar de la Orden es su dedicación exclusiva al servicio de la escuela elemental y media siendo así la primera corporación religiosa en la Iglesia entregada a la enseñanza popular y gratuita de los humildes hijos de pueblo. La obra creció rápidamente por Europa, en vida del fundador José de Calasanz. ¿Pensó éste en América? No hay duda, su lema era: «el mundo es grande, la mies es mucha y los obreros pocos». Pero no pudo llevar sus religiosos a América, al fallarle la primera fundación en Cataluña, Guissona, al estallar la *Guerra dels Segadors*.

Por cierto, a los 30 años de su muerte, en 1678, desde México se pedía ya fundación escolapia en Nueva España, por no se logró hasta el siglo XX. Y ello a base de escolapios catalanes. Vamos a ocuparnos de éstos.

LOS ESCOLAPIOS EN CATALUÑA

Fallido el intento de Guissona, el establecimiento de la Escuela Pía en tierras catalanas no cuajó hasta 1683, año en que se abrió el colegio de Moià en la provincia de Barcelona. Se abrieron sucesivamente los de Oliana (1690), Balaguer (1700), Puigcerdà (1728), Igualada (1732) y Mataró (1733). Fundaciones de brevísima duración fueron las de Castellbò y Lleida. Abundaron las peticiones de fundación, que se estrellaban contra el llamado decreto de millones. Sólo pudo conseguirse la de Solsona (1757).

Pasando al siglo XIX, para nuestro estudio debemos distinguir claramente tres períodos muy concretos:

- 1er. período (1804-1839): supresión de corporaciones religiosas.
- 2º. período (1844-1864): restauración de la Escuela Pía.
- 3er. período (1864-1904): florecimiento de la Escuela Pía en Cataluña.

SIGLO XIX

1er. período: 1804-1839

En él los colegios escolapios de Cataluña tuvieron que cerrarse a causa de la guerra del francés y de los decretos gubernamentales de 1808 que, alegando la reforma de las corporaciones religiosas, suprimían una tercera parte de ellas; y el más radical, emanado de José Bonaparte en 1809, disolvía las demás. Como efecto se produjo una primera evasión de escolapios catalanes. El retorno de Fernando VII a Madrid permitió la reapertura de los colegios escolapios y aun nuevas fundaciones: Barcelona (1815), Sabadell (1818) y Calella (1819). Pero ante las algaradas y matanzas de frailes en los años treinta se originó una nueva oleada de escolapios catalanes al extranjero¹ pasando algunas expediciones a las Américas, de modo que sabemos de algunos trabajando en la isla de Puerto Rico, de otros en Montevideo y de tres grupos en la isla de Cuba. Hablemos de cada uno de ellos.

Liceo San Juan de Puerto Rico

En 1834 llegó un grupito de escolapios catalanes a la Isla. Los capitaneaba el padre Fulgencio Anglà. Abrieron ya en 1835 su Liceo frente

1. Ofrecemos aquí los nombres de los escolapios catalanes exclaustros en aquellos años: sólo de unos pocos conocemos las andanzas y figuran en este trabajo. De los otros (en su mayoría) carecemos de noticias. Acaso algún investigador pueda hallar referencias en un próximo futuro. Por ello consignamos aquí sus nombres; a saber: Francisco Albareda, Antonio Pujol, Gaspar Marisch, Simón Rubís. Ignacio Florenza, Juan Casanovas, Lorenzo Mir, José Gumbert, Lorenzo Valls, Isidro Prat, Ildefonso Corsellas, Fernando Camprubí, Manuel Buch, Mariano Ferrer, Ramón Crivilles, José Cardellach, Francisco Margarit, José Padró, Antonio Rodó, Joaquín Riba, Pedro Giral, Ángel Singla, Francisco Puigdelliers, Juan Puigvert, Calasanz Canellas, Fulgencio Anglà, Hermenegildo Coll de Valldemia, Casimiro Rosés, Gaspar Gomas, Agustí Botey, Pelegrín Ferrer, Fernando Cabañas, Rafael Casanovas, Melchor Trullás, Sebastián Llobateras, Ramón Cuspinera, Carlos Ferrer, Tomás Farell, Pablo Molins, Gregorio Sala, Pedro Damián Montaña.

a la plaza de las Armas del Viejo San Juan. Los exámenes públicos, que celebraron al finalizar el 2º curso (1836-37), aseguraron el éxito de la fundación. Ésta dependía del obispado. Por orden del mismo en 1845 se trasladó el colegio, con el mismo nombre, a la ciudad de Mayagüez, posiblemente por la importancia de dicha ciudad llamada «la Sultana del Oeste» de Puerto Rico. Siguió de director el padre Anglà. Pero una parte del profesorado siguió en San Juan abriendo un centro educativo que llamaron «Museo de la Juventud». Cuando se hizo con este centro don Ramón Costans, que anteriormente enseñaba matemáticas en el Liceo San Juan, le troncó el nombre por el de «Liceo de la Concepción».

Desconocemos detalles de años sucesivos, pero consta que el establecimiento funcionó lleno de vida por lo menos hasta 1884, en que amplió su misión abriendo como filial un Liceo Femenino para señoritas, modalidad que imitaron otros Liceos como el de Arecibo, Ponce, Guayana, San Germán y otros.

Liceo Calasancio de Montevideo (1836-1875)

En una segunda oleada llegaron a Uruguay escolapios catalanes como Sebastián Llobateras, Antonio Masramón, Pedro Giralt y Ángel Singla. Poco después reforzaron el grupo el padre Joaquín Riba, el clérigo Cabañes, Marcelino Noriega y José Rabentós.

El grupo fue bien acogido por José Gestal y por Miguel Antonio Vilardebó, ambos de origen catalán. No faltaron obstáculos. Redactaron un memorial al presidente de la República general Oribe, que aun se conserva, presentando sus proyectos de fundación, bases pedagógicas, etc. El gobierno tomó la institución bajo su protectorado y la aprobó oficialmente el 27 de mayo de 1836. El Liceo llevó el nombre de «Colegio de los Apóstoles Felipe y Santiago» y abrió sus aulas el 1 de agosto del mismo año. Completaron el profesorado los señores Francisco de la Mata, Damián Seguí y Joaquín Pedralbes.

Se atuvieron en todo a las bases establecidas en el memorial: se aceptaron los textos corrientes en la Escuela Pía de España. Se montó internado modélico. En 1837 se abrió cátedra de Filosofía que se cursaba en dos años. En 1842 se abrió aula gratuita de taquigrafía para niños pobres. El colegio marchó viento en popa y el prestigio de los escolapios catalanes les mereció no pocas distinciones. Se sabe con certeza que el padre Giralt desempeñó la cátedra de latinidad en la Universidad, fue inspector de la enseñanza estatal, miembro de la Comisión Nacional de Bibliotecas, etc. A su vez, el padre Singla destacó por su dedicación

pastoral y llegó a ser párroco de una iglesia. El padre Masramón no le iba a la zaga. El padre Riba dirigió algún tiempo el Liceo Calasancio; después entró de Fiscal en la curia diocesana y de director de la escuela estatal.

Al asentarse la política en España algunos, como el padre Masramón, retornaron a la Península. El Liceo perduró, por lo menos, hasta 1875. Su fama y sus ex alumnos facilitaron posteriormente el asentamiento de las Escuelas Pías en la república Argentina.

Liceo Calasancio de Puerto Príncipe, Cuba (1836-1851)

De los catalanes emigrados en los años treinta destacan los nombres de Hermenegildo Coll de Valldemía, Pelegrín Ferrer y Ramón Cuspinera. El primero logró pronto la cátedra de Filosofía en la Universidad de La Habana y creó el «Liceo Calasancio» para 2ª enseñanza en Puerto Príncipe, la actual Camagüey. Mucho se debió al interés y protección de fray José de la Cruz Espí, llamado «el padre Valencia». El Liceo se abrió el 3 de febrero de 1836. Fueron famosos sus ejercicios escolares de fin de curso, o «Academias», de las que se conservan impresas algunas. Además de las asignaturas propias de los programas oficiales, se podía optar por asignaturas libres como el dibujo, música vocal por el método Gomis, o instrumental (piano, flauta) y baile. Contó con alumnos que dieron lustre al Liceo en años posteriores por los cargos que ostentaron en la sociedad civil y eclesiástica. Uno de los colaboradores fue el escolapio catalán Ramón Crivillés. Coll de Valldemía gozaba de fama de orador sagrado. Cuando vio pacificada la situación española, regresó a Cataluña y abrió en Mataró, para los hijos de la nobleza, el «Colegio de Cataluña» que hoy subsiste, con otro carácter, en manos de los religiosos de La Salle.

En La Habana

En 1837 llegaban a La Habana los escolapios catalanes Agustín Botey y Manuel Albareda. El primero, natural de Mataró, había llegado con Casimiro Rosés quien, como Botey, aún no era sacerdote. Ambos recibieron en Cuba las sagradas órdenes y se dedicaron a la enseñanza con *modus vivendi*, sin que sepamos en qué escuela o liceo. Regresaron después a España y pretendieron abrir escuela elemental en Mataró; certificaron que ambos pretendientes habían practicado la enseñanza con gran prestigio en La Habana. Acaso habían enseñado en alguno

de los colegios a que dio origen en La Habana el cierre del colegio llamado «Academia Calasancia», creado años antes por el escolapio castellano padre Ramón Otero.

Escuela de Bayamo, Cuba (1838-1852)

La fundó el escolapio catalán padre Gaspar Comas de los Reyes o padre Gaspar de la Asunción, nombre con que corrientemente se le cita. Debido a las leyes anticlericales se fugó de España sin haber podido ordenarse sacerdote. Llegado a Cuba y ya ordenado presbítero, abrió escuela en la citada población: la regentó hasta 1852 en que regresó a España. Uno de sus alumnos fue en 1902 el primer presidente de Cuba y aseguró la permanencia de los escolapios en la Isla.

Téngase en cuenta que esta proliferación de colegios o liceos escolapios eran más bien un modo de ganarse la vida los exclaustros: carecían sus aulas de la gratuidad y universalidad características del quehacer escolapio. Pero su talante docente y su metodología eran los propios de las Escuelas Pías. El prestigio que lograron divulgó la fama de la instrucción y educación de la corporación y prepararon el terreno para la posterior difusión de ella en las repúblicas americanas, como vamos a ver.

2º período: Restauración (1845-64)

La restauración de la Orden de las Escuelas Pías se debió principalmente al diputado catalán Carlos Llauder, ex alumno del colegio escolapio de Mataró. Fecha: 4 de enero de 1845.

Por el concordato de 1851 se autorizaba el restablecimiento de algunas corporaciones religiosas. El arzobispo, padre Antonio Mª Claret, pidió para Cuba dos colegios de escolapios. Se atendió a ello con las Reales Cédulas del 26 de noviembre de 1852.

El Gobierno encargó de ello al escolapio catalán, padre Jacinto Feliu, que era el comisario general de las Escuelas Pías en España. Feliu no se dio prisa: veía lo arduo de la empresa y la escasez de personal religioso. Por fin, ante la insistencia del gobierno, envió a Cuba a estudiar el asunto sobre el terreno al padre Agustín Botey, que ya conocemos, y al escolapio catalán, aunque nació en Cuba, padre Bernardo Collaso. Traían amplios poderes para contratar con el obispo Antonio M^a. Claret y el capitán general de la Isla José Gutiérrez de la Concha, ex

alumno del colegio escolapio de Villacarriedo. Llegaron a La Habana el 10 de enero de 1857.

Tras las negociaciones de rigor y separándose el capitán general de las órdenes de la Reina, se convino en la apertura de colegio en Puerto Príncipe (1858), Escuela Normal para formación de maestros isleños y un colegio: los dos últimos centros en Guanabacoa. El padre Feliu proveyó de personal a estas fundaciones tomando religiosos de las provincias escolapias de Cataluña, Aragón, Castilla y Valencia. Así hasta 1871, en que se confiaron dichas fundaciones en exclusiva a los catalanes, que habían sido los más numerosos y eficaces desde el origen.

La Escuela Normal (1857-1868)

Fue voluntad del capitán general don José Gutiérrez de la Concha: sólo creando maestros isleños podría avanzar la cultura en la isla. Se ubicó en Guanabacoa, que contaba unos 200.000 habitantes. Se le añadió una Escuela de Prácticas en enero de 1858 con dos secciones y un total de 250 niños gratuitos a quienes se regalaba el material escolar. Los normalistas eran becarios: cada ayuntamiento debía cubrir los gastos de dos, que pasarían luego a enseñar en sus respectivos municipios. Funcionó diez años expediendo títulos de Magisterio Elemental y superior. Años después fueron reconocidos, sin más, por el gobierno yanqui. Hubo de cerrarse la Normal, porque los ayuntamientos no pagaban las pensiones.

Trabajaron como profesores en ella los escolapios catalanes José Jofre, Francisco Clerch, Joaquin Biosca, Antonio Perpiñà, Jaime Saurí, José Plans, Ignacio Sors, Domingo Fita, Miguel Boada y José Vila. La Normal funcionó con tal perfección que el Gobierno español intentó convertirla en la Normal Central de las Islas y en levantar una para maestras que se encargaría de las MM. Escolapias, de fundación catalana. Sus directores fueron el padre Bernardo Collaso y el padre José Jofre.

Colegio de Puerto Príncipe o Camagüey

Se abrió de conformidad con la voluntad de Su Majestad Isabel II en Puerto Príncipe que recordaba aún la buena enseñanza impartida por Coll de Valldemía y sus colegas escolapios catalanes. Con enseñanza elemental y media. El alumnado fue numeroso. Hubo que levantar colegio de planta. Desde 1871 dependió exclusivamente de catalanes hasta

que Fidel Castro se incautó de él en 1961. Su primer rector fue el padre Agustín Botey.

Colegio de Guanabacoa (1868-1961)

Lo erigió el padre José Jofre al cerrar la Normal. Con enseñanza primaria y media. Con alumnos internos y externos. Éstos eran gratuitos y pasaban de 200. Disfrutó de hábiles directores y logró gran solera en la Isla. Como el de Camagüey, quedó en manos exclusivas de catalanes a partir de 1871 hasta que cayó en las manos de Fidel Castro. Casi cada año publicó su memoria escolar.

3er período (1865-1904)

Auge de la Escuela Pía Catalana

Se recogen los frutos de los esfuerzos realizados en el período anterior sobre todo por el catalán Jacinto Feliu, quien, en su calidad de comisario apostólico, impuso sus planes de estudios pletóricos de estudios científicos y su esfuerzo no menor en la formación religiosa de los futuros maestros escolapios. La tranquilidad política permitió realizar las fundaciones de Vilanova i la Geltrú, Tàrraga, Morella, Barcelona (Colegio Calasancio), Palma de Mallorca, Valls, Sarrià, Castellar del Vallès y colegio Balmes de Barcelona.

En este período surgió el problema de la creación de las «Escuelas Pías Americanas» en la mente del catalán padre Calasanz Casanovas, general de la Orden, residente en Roma. En ocasión del Concilio Vaticano I se vio asediado de peticiones de fundación escolapia por numerosos obispos. En documento oficial a Mons. Dimeoni, prelado de la Congregación de Propaganda Fide (14-VII-1871), hacía constar el padre Casanovas que más de treinta obispos le habían pedido fundación de colegios. La caída de Roma le impidió llevar adelante su idea de un noviciado internacional en la ciudad eterna.

Por lo mismo echó mano de tres escolapios castellanos que se ofrecieron voluntarios para abrir colegios en Argentina con la idea de formar religiosos americanos que llevasen adelante las fundaciones que se hicieran. El caudillo, padre Ramón Cabeza, creó en Buenos Aires un colegio en la calle Tacuarí (1870-72) y levantó en el barrio de San Martín de dicha capital el colegio llamado de San José de Calasanz, con capacidad para mil internos, con enseñanza primaria y secundaria,

escuela de artes y oficios, y aun sólo con una Escuela Normal de maestros. Por diversos motivos fracasó el plan de marzo de 1882. En junio del siguiente año falleció dicho padre Cabeza. Su colega, el padre Fermín Molina, abrió un colegio en Tucumán (Argentina) que se cerró en 1889. Durante estas experiencias fracasadas surgieron numerosas peticiones de fundación, algunas de las cuales se satisficieron poco después.

Al no poder fundar un noviciado internacional generalicio, recomendó el padre Casanovas se hiciera en España para disponer de personal, independiente de toda provincia escolapia, y poder mandarlo a América principalmente. Realizó este plan el Rmo. Padre Manuel Pérez, vicario general de las Escuelas Pías de España, abriendo *noviciados generalicios* en las Casas Centrales de Estudios, esto es, en el Real Monasterio de Santa María de Irache (Navarra) y en el antiguo monasterio de San Pedro de Cardena (Burgos). Se inició la empresa de 1885. En 1894 disponía ya la Generalidad o Vicaría Escolapia de España de 194 religiosos dispuestos a fundar fuera de la Península (36 sacerdotes, 76 clérigos, 48 hermanos legos, 10 novicios clérigos y 24 novicios legos).

Surgieron como colegios generalicios en América los siguientes: en Chile Yumbel, con colegio-seminario (1886-1889); en Concepción, con seminario diocesano (1886-1890) y colegio propio (1890-1939); en Copiapó (1888-1902); en Santiago, con la Casa de Huérfanos.

En Argentina: Buenos Aires desde 1892 y Córdoba desde 1894; ambos subsisten llenos de vigor.

En Colombia: Panamá en manos exclusivas de catalanes y debió cerrarse al independizarse Panamá.

En Puerto Rico: Santurce (1895-1899).

Para estos colegios (en espera de la llegada de los *generalicios* de las Casas Centrales) echó mano el vicario general de religiosos de las provincias escolapias: de Cataluña se puede asegurar que solo tomó personal para *superiores* de esas fundaciones, lo que imitaron sus sucesores. Lo demuestran los nombres siguientes: el padre Félix Sors fue vicario provincial y fundador de las casas de Chile y Sudamérica; el padre Esteban Terrades, rector de Copiapó y luego puntal de la casa de Panamá, pasando después a Cuba; el padre Antonio Mirats, rector que fue y fundador del colegio de Buenos Aires y vicario provincial de Argentina y Chile (1897-1899); el padre Juan Miracles que abrió y dirigió en Panamá el colegio de Veracruz, el Colombiano y el Balboa; el padre Leandro Cuixart, rector sucesivamente de los colegios de

Concepción, Copiapó y Buenos Aires, ayudando después a la restauración de la provincia escolapia de Polonia; el padre Juan Culléll, segundo rector de Buenos Aires, cuya iglesia inició; el padre Esteban Calonge, primer rector de Santurce; y finalmente se recuerda al padre Isidor Marsal, primer rector del Colegio Santo Tomás de Córdoba.

Los escolapios catalanes, pues, resultaron indispensables un tiempo para implantar las Escuelas Pías en América del Sur.

SIGLO XX

Volvamos a Cuba

Siguen trabajando los escolapios catalanes después de sortear muchas dificultades durante la guerra de liberación de Cuba. En los sesenta primeros años del siglo se abren en la Isla el colegio de San Rafael en La Habana, Pinar del Río, Cárdenas, El Cerro (La Habana), La Víbora (La Habana) y la Casa de Formación en Guanabacoa. Sólo ésta escapó de la incautación de todos los colegios existentes en 1961 por Fidel Castro.

Al cumplirse el centenario de las primeras fundaciones en la Isla (1857-1957), habían trabajado en Cuba 372 escolapios catalanes (sin contar los de otras provincias); de ellos 64 fallecieron en la Isla.

La vitalidad de los escolapios catalanes convirtió a la perla de las Antillas en la base de expansión de la Escuela Pía catalana en México y California de Estados Unidos.

México

Fracasados los intentos de fundación en México capital (1678, 1893) y en Oaxaca (1893), sólo en 1913 se abrió casa en Puebla de los Angeles por el padre Juan Figueras, quien falleció en 1916. Tres años después era agregada esta fundación a Cuba: se cerró en 1935. Cuando en 1951 se logró la fundación definitiva, la expansión escolapia en la república fue obra de los catalanes de Cuba. Se abrió el Colegio Carlos Pereyra en Puebla de los Ángeles, el de Chiautempan, Parroquia de El Progreso en el D. F. y Oaxaca. En 1964 el Carlos Pereyra ocupa un edificio nuevo al sur de la ciudad y se transformó en colegio mixto superando los 1.500 alumnos. Posteriormente aceptó una parroquia y en

Las Granjas se estrenó una escolita y poco después se crearon los «Hogares Calasanz», financiados por el SENEC (Secretariado de Experiencias Nuevas y Educación Comunitaria). Todo atendido por religiosos catalanes y hoy con algunos nativos. Obras suyas son en Apizaco el Instituto Fray Pedro de Gante, en Maconí la escuela parroquial, en Oaxaca el Instituto Carlos Gracida, en Santa Ana de Chiautempan el Instituto José Mª Morelos, en Veracruz el colegio Cristóbal Colón, la universidad de igual nombre, la Escuela Calasanz y los Hogares Providencia para niños callejeros. Estos servicios culturales o docentes se completan con cinco parroquias, grupos apostólicos, folklóricos, scouts, etc. según las necesidades y gustos de los diversos lugares.

California (EE.UU)

De Cuba partieron en 1945 los escolapios catalanes pioneros de las fundaciones en California. Mientras se formaban religiosos catalanes en diversas universidades y sacaban títulos para la docencia, se prestaron servicios auxiliares en diversas parroquias. Logrados los títulos académicos, se aceptó la docencia en diversos High Schools como en Playa del Rey (1961), Nuestra Señora de los Ángeles (1969), etc. todos ellos en Los Ángeles. Nunca se aceptó la dirección y gobierno de semejantes escuelas, a pesar de la reiterada voluntad de las jerarquías diocesanas. Hoy se regentan allí tres parroquias con sus escuelas respectivas.

América 2000

El propósito general que hoy rige las Escuelas Pías, el padre Josep M. Balcells, es catalán y se ha trocado en el impulsor decidido de la encarnación de la Orden en América (*Documento de Cuenca*, Ecuador, 1990) en forma acomodada a las imperiosas necesidades de los diversos países y siguiendo las líneas de acción aprobadas en el último capítulo general celebrado en Ariccia (Roma) en julio de 1991. Es decir, se ha planificado la obra fundacional hasta ahora dirigida a tenor de las peticiones recibidas de los interesados. La escasez de personal obliga a organizarse y aprovechar adecuadamente las fuerzas disponibles. El tema es atender a la formación de las juventudes y de la infancia, con referencia, de los pobres.

Queda con esto expuesta la presencia de los escolapios catalanes en las tierras americanas; quien desee ver la calidad de los mismos

acuda a nuestro estudio aparecido en el nº 67 de «Analecta Calasantiana» (1992) donde hay una bibliografía literariocientífica de los mismos. En el mismo volumen puede consultarse un *Regesta* de los documentos existentes en nuestros archivos de Roma y Salamanca sobre la expansión de las Escuelas Pías en las Américas. Por ello hemos prescindido de referencias archivísticas en este trabajo de mera síntesis.

Bibliografía

BAU, CALASANZ; *Historia de las Escuelas Pías en Cataluña*, Barcelona 1951.

BAU, CALASANZ; *Historia de las Escuelas Pías en Cuba*, La Habana, 1957.

BAU, CALASANZ; *Diccionario enciclopédico escolapio* (DENES). Vol. I. *Presencia de las Escuelas Pías*. Vol. II. *Biografías de escolapios*. Salamanca, 1990 y 1983, respectivamente.

CALVO GIL, ALFREDO; *Historia de las Escuelas Pías en Chile*. 5 vols. Santiago de Chile, 1986 (inédito). Es revisión y ampliación de la obra de igual título del padre Fermín Maeztu.

CLAVERO, ÁNGEL; *Historia de las Escuelas Pías en Sudamérica*. 4 vols. (inédito).

GALOFRÉ, MODESTO; *Notas históricas de la fundación de la Escuela Normal Elemental y Superior y del colegio de Guanabacoa* (extracto de tesis doctoral). La Habana, 1975.

PEDEMONTE, B., *300 anys d'Escola Pia a Catalunya*. Montserrat, 1984.

RABAZA, CALASANZ; *Historia de las Escuelas Pías en España*. Vol. IV, Valencia, 1918.

SERRAIMA, ENRIQUE; *México escolapio, 1913-1976*. (Inédito).

Varios; *Escuelas Pías: ser e historia*. Salamanca, 1978.

VILA PALA, C.; *Escuelas Pías Americanas: en Calasanz Casanovas*, Salamanca 1970, págs. 355-445

VILA PALA, C.; *Escolapios en California*. Salamanca, 1975.

VILA PALA, C.; *Santa Lucía: misión y parroquia*. Salamanca, 1987.

VILA PALA, C.; *Archivo de la Vicaría General de las Escuelas Pías de España en Salamanca: guía y catálogo*. «Analecta Calasantiana», vol. 64, págs. 477-541; 1990.

VILA PALA, C.; *Asentamiento de las Escuelas Pías en América, s. XIX: Regesta. Bibliografía*. «Analecta Calasantiana», vol. 67 (1992) págs. 10-400. En el vol. 68 aparecerán los *Regesta de las Escuelas Pías Americanas* del Archivo General de Roma.

EL PROJECTE DEL PARE CASTELLVÍ D'UN CENTRE CATALÀ DE RECERQUES AMERICANISTES

Entre els estudiosos de temes americanistes, la figura de Marcel·lí de Castellví és a bastament coneguda, sobretot per la projecció internacional que assolí des del CILEAC (*Centro de Investigaciones Lingüísticas y Etnográficas de la Amazonia Colombiana*) que ell mateix fundà a Sibundoy l'any 1933, amb l'objectiu explícit d'aproximar-se, exhaustivament i científicament, a les cultures de l'Amazònia colombiana a través del mètode panètnico-antropològic¹ que li valgué el reconeixement d'americanistes tan prestigiosos com Paul Rivet, entre d'altres.

La finalitat d'aquesta breu nota, però, no és donar una semblança de Marcel·lí de Castellví,² ni resseguir les benemèrites tasques del CILEAC,³

1. El P. Castellví presentà aquest mètode panètnico-antropològic als congressos de Filosofia d'Amsterdam i Barcelona. Vg.: *Philosophie de la Méthode Panscientifique Indigéniste (ou Pananthropologique)* a «Proceedings of the X th. International Congress of Philosophy» (Amsterdam, 11-18 August 1948). Vol I, Amsterdam 1948, pàgs. 1022-1023, i també Vg. *Actas del Congreso Internacional de Filosofía de Barcelona*. CISIC, Madrid 1949, vol. II, pàgs. 692-698. Una exposició detallada del mètode panètnico-antropològic la trobem en aquest treball de MARCEL·LÍ DE CASTELLVÍ, *Filosofía del novísimo método panantropológico* a «Estudios Franciscanos» 52 (Barcelona, 1951), pàgs. 242-248 i, finalment, hom pot llegir l'avaluació que en fa GUSTAVO HUERTAS, *Fray Marcelino de Castellví y su método panantropológico* a «Amazonia Colombiana Americanista» IV (Sibundoy 1953) pàgs. 99-107.

2. Ja hi ha qui ha tingut cura de donar-nos la semblança de Marcel·lí de Castellví. Ho feia arran de la seva mort en la miscel·lània d'homenatge HELENA MARTIN DELFOUR, *Breve ensayo biográfico del P. Castellví* a «Amazonia Colombiana Americanista» VII (Bogotà, 1979) pàgs. 13-19. Vg., també, la recent semblança escrita per GUILLERMO RUIZ-LARA, *Castellví. El sabio y el hombre*. Academia Colombiana de Historia Eclesiástica, Medellín 1986; o fins en l'obra de WALTER BÜHLMANN, *Feuer auf Erden. Lebensbilder von acht Kapuzinermissionaren*. Zürich, 1958, pàgs. 162-181: «Auf des Hözen der Wissenschaft P. Marcelino Canyes von Castellví».

3. Sobre el CILEAC, vg. a *Analecta Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum*, vol.

ans d'una manera molt modesta, tan sols donar notícia i oferir alguns textos inèdits, de l'*Institut Americano-català de Cultura* (IACC) que havia projectat el pare Castellví i que, malauradament, no pogué dur a terme. Aquest vessant de la personalitat del pare Castellví, desconegut fins ara, el converteix, d'alguna manera, en una mena de precursor de la institucionalització de la projecció cultural de Catalunya a Amèrica; si més no, això és el que sembla que es desprèn de la lectura dels documents inèdits que oferim més avall.

L'any 1931, una volta graduat en teologia per la Universitat Gregoriana de Roma, arribava Marcel·lí de Castellví a la vall de Sibundoy (Colòmbia), a refer la seva precària salut i ensem col·laborar com a missioner en el Vicariat Apostòlic del Caquetà. Tanmateix el jove caputxí anava a l'Amazònia colombiana marcat per un fort esperit científic que havia adquirit, no tant a Roma com entre els caputxins catalans que, en aquells anys, eren modèlics en la projecció cultural i espiritual de la Catalunya d'abans de la Guerra Civil.⁴ Això doncs, conduí el pare Castellví a estudiar científicament, des de l'admiració i el respecte, el nou context sòcio-cultural que li tocava de viure. Amb la fundació del CILEAC, dos anys després, s'hi llençà de ple i, a no trigar, veié l'esmentat centre consolidat i reconegut internacionalment. Mentrestant, i coincidint amb l'arribada massiva a Amèrica d'un seguit de figures del món cultural català, Marcel·lí de Castellví anà configurant la idea de crear a Bogotá un centre català de recerques americanistes que, en carta del 24 de gener de 1945, presentà al pròcer català Sr. Francesc Cambó, lla-

64 (Roma, 1948) pàgs. 155-156 «De Instituto pro investigatione linguarum morumque populorum indigenarum in Missione de Caquetá erecto. (CILEAC)». Arran dels 50 anys del Centre, Vg. a «Revista de las Misiones», LVIII (Bogotà, 1983) pàgs. 251-253: «Bodas de Oro del CILEAC. Centro de Investigaciones lingüísticas de la Amazonia Colombiana» i, també, la revista que el Centre començà a publicar el 1940: «Amazonia Colombiana Americanista. Publicación semestral de materiales y estudios de la americanística», núm. 1 Sibundoy 1940 / núm. 50. Bogotà, 1979.

4. La puixança cultural dels caputxins catalans de primers de segle ha estat descrita a diversos llocs. Vg., per exemple: GEORGES DWELSHAUVERS, *La Catalogne et le problème catalan*, Paris 1926, cap. 4, «La vie religieuse», pàgs. 218-228. Un text ja clàssic és el de JOSEP M. DE SAGARRA, *Memòries*, Barcelona, 1954, pàg. 347; i un estudi d'aquests anys: BASILI DE RUBI, *Expansió cultural del franciscanisme a Catalunya* a «Estudios Franciscanos» 86 (9185) pàgs. 603-660. El professor Lluís Calvo, darrerament, ha posat de relleu les connexions de Marcel·lí de Castellví amb la metodologia i els plantejaments psicodemogràfics del Sr. Carreras i Artau; vg. a propòsit d'això L. CALVO CALVO, *L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. y la Antropología Catalana*, CSIC, Barcelona, 1991, pàgs. 211-225.

vors exiliat a Buenos Aires, sol·licitant-ne el mecenatge. Malauradament, les migrades possibilitats econòmiques de Francesc Cambó no pogueren donar el suport que el pare Castellví sol·licitava per al seu projectat *Institut Americano-català de Cultura*, i així quedà estroncada una preciosa iniciativa de col·laboració cultural catalano-americana, que hauria estat paradigmàtica.

Editem, seguidament, l'esbós del projecte del ja esmentat IACC (*Intitut Americano-Català de Cultura*), que ha romàs inèdit entre els escrits personals i papers del pare Castellví, conservats a l'arxiu de CILEAC a Bogotá, fins l'estiu de 1989, en què foren traslladats a l'Arxiu Provincial del Caputxins de Catalunya, a Sarrià. Amb la seva publicació volem posar de relleu la valuosa intuïció de Marcel·lí de Castellví, la qual ens dóna a conèixer una faceta desconeguda de la vida i les activitats d'aquest il·lustre caputxí que volgué promoure l'estudi d'Amèrica, coordinant els esforços d'una colla d'intel·lectuals catalans que, com a conseqüència del règim repressor del general Franco, hagueren d'exiliar-se a Amèrica.⁵ Editem, també, la còpia de la carta que Marcel·lí de Castellví adreçà a Francesc Cambó invocant la protecció econòmica pel

5. Marcel·lí de Castellví recull en un full les següents personalitats catalanes, amb les quals volia comptar a l'hora de configurar l'IACC: ANTONI TRIAS PUJOL, metge cirurgià que, amb August Pi Sunyer, organitzà la Facultat de Medicina a la Universitat Autònoma. L'any 1939 s'exilià a Colòmbia i fou professor de cirurgia a Bogotá. Amic dels caputxins catalans, l'any 1947 apadrinà a Mons. Plàcid Crous de Calella en la seva consagració episcopal, a la catedral de Bogotá. JOAN SOLER PLA, especialista en botànica mèdica. Jordi Vallès, pediatre. JOSEP M. ESPAÑA (i Sirat), polític conseller de Governació de la Generalitat que, en esclatar la revolta, se significà per donar passaports a persones perseguides per incontrolats i extremistes. S'exilià a Colòmbia, on morí a Bogotá el 1953. PERE COMAS I CALVET, jurista, conseller de la Generalitat de Justícia i Dret, especialista en lleis municipals. Exiliat el 1939, emigrà a Colòmbia i després passà a Panamà, on morí el 1969. JOSEP BERENGUER, diputat a Corts, director general de Duanes a l'època de Jaume Carner. JOSEP M. OTS (i Capdequí), valencià, jurista i americanista. Exiliat a Colòmbia, fou catedràtic a la Universitat de Bogotá. JOAN DE GARGANTA I FABREGAT, el 1938 fou cap dels serveis correccionals de la Generalitat de Catalunya i afavorí els intents de restablir el culte catòlic. El 1939 s'exilià a Colòmbia i fou professor d'història de la cultura a la Universitat d'Antioquia, on morí, a Medellín, el 1973. MIQUEL DE GARGANTA (i Fàbrega), col·laborador de Pompeu Fabra en la part botànica del *Diccionari General de la Llengua Catalana*, el 1939 s'exilià a Colòmbia on exercí docència universitària, descobrí noves espècies i escriví monografies. El 1967 retornà al seu Olot nadiu. MIQUEL FORNAGUERA I RAMON, historiador. MIQUEL FORNAGUERA I PINEDA, fill de l'anterior, sociòleg. PAU VILA (i Dinarés), pedagog i geògraf. El 1939 s'exilià a Colòmbia on féu de professor a l'Escola Normal Superior de Bogotá i, el 1945, publicà la *Nueva Geografía de Colombia*. El 1946 es traslladà a Caracas i publicà la

centre català de recerques americanistes que projectava, i la resposta de Cambó manifestant la impossibilitat de poder assumir la iniciativa. Ambdós documents se serveixen, també, a l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya.

Amb l'edició anotada d'aquests textos, fins avui inèdits, que procedeixen de l'arxiu del CILEAC a Bogotá, s'integraven, l'estiu de 1989, a l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya, no solament hem reve-

monumental *Geografia de Venezuela*. El 1961 retornà a Catalunya on morí, a Barcelona, el 1980. MARC AURELI VILA (i Comaposada), fill de Pau Vila, geògraf i polític, soci fundador de la «Societat Catalana de Geografia» i col·laborador de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya. El 1939 hagué d'exiliar-se a Colòmbia on residí fins el 1943. Després passà a Caracas, on fou catedràtic de geografia a la Universitat Central de Venezuela. Entre altres obres escriví, el 1969, *Els caputxins catalans a Venezuela*. JOSEP CUATRECASAS (i Arumí), botànic. Fou director de l'Institut Botànic de Madrid. Exiliat a Colòmbia el 1939, fou professor de l'Institut Botànic de la Universitat Nacional de Bogotá. A Cali fou cap de la Comissió Botànica de la vall del Cauca i féu distintes exploracions. Publicà obres de botànica colombiana, on descriu noves espècies. El 1947 passà a residir als Estats Units per tenir cura, com a conservador, del «Field Museum of Natural History» de Chicago. JOSEP ROYO GÓMEZ, geòleg valencià. FRANCESC DE SALES AGUILÓ, bon amic de Marcel·lí de Castellví. Mallorquí exiliat a Colòmbia on féu docència en el «Colegio Nacional» de Chiquinquirá, i després, fou professor de biologia a la Facultat de Medicina de la Universitat Nacional, a Bogotá. IGNASI VIDAL I GITART, professor de ciències naturals, fundador de l'Escola d'Agricultura de Cali. ANTONI GARCIA BANUS, versat en ciències químiques. JOSEP RIBALTA, químic. JOSEP M. RECASENS i la seva esposa MARIA ROSA MALLOL, etnòlegs. PERE GRASES (i González), amic d'infantesa dels germans Canyes. Escriptor i historiador. Fou secretari particular de Carles Pi Sunyer. Després de la Guerra Civil hagué d'exiliar-se a Caracas on, el 1946, fou professor fundador de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Central de Venezuela. El 1948 fou nomenat secretari de la Comissió Editora de les obres completes de l'humanista i poeta veneçolà, Andrés Bello. Orientador i promotor dels estudis americanistes, les seves obres s'apleguen en 16 volums, amb el títol d'*Obras de Pedro Grasas*. JOSEP VANDELLÓS (i Solà), sociòleg especialista en estadística. El 1930 creà a Barcelona la primera escola de ciències econòmiques i de 1932 a 1933 dirigí el «Diario Mercantil», després fou cap del servei central d'Estadística de la Generalitat de Catalunya. Exiliat a Venezuela, fou director de l'estadística estatal i organitzà la preparació del cens i serveis estadístics del govern, i començà a publicar l'«Anuario Estadístico». Després treballà en la creació del «Banco Central de Venezuela» i fou soci fundador del Centre Català de Caracas. Després d'una breu estada a Puerto Rico, passà als Estats Units on féu de professor a la «Columbia University», fins la seva mort, ocorreguda el 1950. AUGUST PI SUNYER, metge fisiòleg. Fou fundador de la Societat Catalana de Biologia, el 1912, i dirigí els 16 volums de la col·lecció «Treballs de la Societat de Biologia» (1913-1938). Exiliat a Venezuela el 1939, hi reorganitzà l'ensenyament de la fisiologia, on fundà l'Institut de Medicina Experimental, a la Universitat Central de Venezuela. També conreà la literatura, i fou assidu col·laborador en els revistes catalanes de l'exili. JOAN GOIS (i Soler), musicòleg. En col·laboració amb el seu germà Xavier, publicà el *Cançoner*

lat una faceta inèdita del qui fou fundador del CILEAC, Marcel·lí de Castellví, ans també hem pogut presentar un reexit programa de projecció cultural de Catalunya a Amèrica, que es configurarà a la dècada dels anys quaranta, per iniciativa d'un eclesiàstic de casa nostra.

VALENTÍ SERRA DE MANRESA
Arxiu Provincial dels
Caputxins de Sarrià (Barcelona)

popular català. Exiliat a Veneçuela el 1939, treballà amb Josep Vandellòs a la Direcció General d'Estadística. Creà la Coral Catalana de Caracas. JOSEP CARDONA (Fèlix Cardona i Puig), enginyer, explorador dels límits colombo-venecolans, i explorador botànic al servei del ministeri d'Agricultura de Veneçuela. JOSEP M. CAPDEVILA (i Balanzó), escriptor i filòsof, amic dels caputxins catalans, col·laborà en la revista de filosofia *Criterion*. Participà en la fundació de la Societat Catalana de Filosofia i, el 1929, fundà el diari catòlic «El Matí». Exiliat a Colòmbia el 1939, fou professor de literatura a la Universitat de Popayán, i després a Cali. El 1965 retornà a Catalunya, on morí a Banyoles el 1972. RAMON VINYES (i Cluet), dramaturg. El 1913 marxà capta Barranquilla (Colòmbia) on fundà la revista «Voces» que recollia obres originals d'autors catalans, espanyols i americans. Retornat a Catalunya el 1920, acabada la guerra hagué d'exiliar-se a Colòmbia, on fou rebut amb tots els honors. Dedicat a la literatura, el 1945, guanyà els Jocs Florals de Bogotá. Incidí en la formació literària de Gabriel García Márquez. Retornat a Catalunya, morí a Barcelona el 1952. MIQUEL JOSEP (i Mayol), impressor i cineasta. Era fill de l'impressor de Granollers Jaume Josep. Instal·là a Bogotá l'Editorial Centro. En aquesta llista de possibles col·laboradors de l'IACC, que el pare Castellví projectava, hi figura el seu propi nom com a director del CILEAC, i els dels caputxins Romuald de Palma, per a la musicologia indígena, i Xavier (Borrell) de Barcelona, per a les recerques lingüístiques. Finalment, sota l'encapçalament de *Catalanòfils amics de Catalunya*, recull les següents personalitats del món cultural colombià: EDUARD SANTOS, ANTONIO GÓMEZ RESTREPO, JOSÉ M. RESTREPO MILLAN, EDUARDO GUZMÁN, NICOLÁS BAYONA POSADA, els pares VARGAS TAMAYO, i ORTEGA i finalment, l'amic i col·laborador de Marcel·lí de Castellví, professor MANUEL-JOSÉ CASAS MANRIQUE, amb el qual col·labora en l'estudi de la llengua kamsà. Aquesta llista de noms és escrita en llaipsis al revers del document núm. I: *Projecte d'un Institut Americano-català de Cultura (IACC)*, vg. nota núm. 6

I

Projecte d'un Institut Americano-català de Cultura (IACC)

Projecte de Comissió Catalana de recerques sicodemològiques i americanistes de Colòmbia. (Seu a Bogotà i a Sibundoy).⁶

- Prof. Josep M. Recasens i Sra. M. Rosa Mallol de Recasens.
- Prof. Pau Vila.
- Prof. Miquel Fornaguera i Pineda.
- Pare Marcel·lí de Castellví.
- Francesc de Sales Aguiló, secretari de conjunt.

Impremta: «Editorial Centro» (Car. 5, 9-52 Bogotà), de Miquel Josep Mayol.

Secció cinematogràfica, documental i artística: Josep Salvador Castelló. (Suplement de «Catalunya»).

Secció de Literatura-Història-Psicologia: Josep M. Capdevila, F. de S. Aguiló, Ramon Vinyes, Miquel Josep Mayol, Miquel Fornaguera i Ramon, Miquel Fornaguera Pineda, sociòleg, i Joan de Garganta.

Secció Aplicades: Botànica, Agricultura, Ciències Naturals: Dr. Josep Cuatrecasas, Dr. Miquel de Garganta, Dr. Joan Solé i Pla, Dr. F. de S. Aguiló, Dr. Ignasi Vidal i Guitart.

Secció de Ciències Aplicades i Naturals: Dr. Antoni Trias Pujol (cirurgia), Guillem Ferré (farmacologia i puericultura), Salvador Castelló (autor d'avicultura), Germà Ametller (de la Societat Colombiana de Psiquiatria).

Seccions: Veneçuela: Pere Grases (filòleg), Josep Vandellòs (estadística), August Pi i Sunyer (metge) Joan Gols (musicòleg), Marc Aureli Vila (advocat, «delinqüència infantil»), Jose Fèlix Cardona (enginyer, explorador dels límits colombo-veneçolans).

Mèxic (Enllestir llistes de Mèxic, etc.).

\$ 5.000 anuals per a recerques i impremta.

6. Esborrany redactat per Marcel·lí de Castellví. Procedent de l'Arxiu del CILEAC (Bogotà), actualment conservat a l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Sarrià. (APCC, VIII-B).

II

Ref.: *Oferta d'un Centre de Recerques Americanistes d'escola catalanesca per a col·laborar en la nostra expansió cultural dins de la hispanitat camboiana.*⁷

(Sibundoy) 24 gener 1945

Sr. Francesc Cambó
Comunitat Catalana de l'Argentina
A/ c. de l'antropòleg Julià B. Càceres Freyre
Callao, 676
Buenos Aires

Eminent i admirat compatrici:

(...) Si per cas encaixa en el vostre programa de mecenatges, o bé per altra banda us interessés, em permeto oferir-vos la col·laboració d'un centre de recerques americanistes de primera mà, que d'acord amb d'altres societats i acadèmies nacionals i internacionals, ací vaig fundar i dirigeixo des de més d'un decenni ençà⁸ i que (ara), sota vostres auspicis –i al menys en alguna secció com la de Psicologia Col·lectiva, Geografia, Lingüística i Dialectologia– podria projectar a les Amèriques aquelles disciplines de la nostra cultura en què Catalunya és reconeguda expressament pels més autoritzats especialistes (...) com és el cas de la «Geografia Lingüística» amb l'*Atlas Lingüístic* del Dr. Grier i, en part, el de la «Psicologia Col·lectiva» amb obres del Dr. Tomàs Carreras Artau, considerades en aquest aspecte com el de l'escola millor d'Hispano-Amèrica.

Com a presentació inicial –la restant, personal («curriculum vitae») i del Centre CILEAC, us la trameto en altres fulls–, us manifesto que sóc el germà menor

7. Id. Text conservat a l'Arxiu Provincial dels Caputxins. (APCC, VIII-B).

8. Vol dir el CILEAC (Centro de Investigaciones Científicas i Etnográficas de la Amazonia Colombiana), fundat per Marcel·lí de Castellví el 1933, amb seu a Sibundoy.

del vostre admirador i beneficiat del mecenatge vostre de la «Fundació Bíblica Catalana», el malaguanyat pare Marc de Castellví, a. c. s.⁹ Ja us haurà arribat la notícia de que solament el seu esperit roman entre nosaltres, puix el que és el cos, des del 27 de febrer de 1942, no compta sinó entre les despulles de tants altres valors de la nostra cultura, soterrades adés en la darrera revolució, adés a conseqüència d'aquesta, com en el cas del dit germà meu, mort d'un càncer al cervell produït, segurament, per les tragèdies aleshores sofertes o contemplades.¹⁰

Si no vaig ben errat d'osques i segons vaig veure en la sèrie d'interessantíssims articles vostres estampas, an de l'Alçament Espanyol, pel diari conservador de la capital colombiana «El Siglo», i en d'altres obres vostres, crec haver prou copsat el vostre genuí pensament sobre la Hispanitat —que per distingir-la de les més o menys bordenques, bé em permetreu anomenar-la, adjectivada, «camboniana»— amb regionalismes com precisament en temps dels Reis Catòlics i de les millors èpoques espanyoles i amb el respecte i convivència entre les minories i fets diferencials que, és clar, que tard o d'hora, en una Unió Hispànica, acabaran per imposar-se segons el nou ordre cristià del nostre Sant Pare, l'internacionalista Pius XII, que tothom per defugir, adés el fracàs, adés gairebé l'heretgia, haurà d'admetre.

Preveient, doncs, que les idees cambonianes sobre regionalisme i minories esdevindran, almenys en l'essencial, trionfadores i belles realitats, entre d'altres raons pel fet d'ésser ajustades al seny perenne i en part a l'ideari etern del cristianisme, crec que, malgrat no comptar arreu amb la millor atmosfera, ni escaure's òptimes les presents avinenteses hispàniques, pot ésser tanmateix ben

9. *Marc de Castellví* (1901-1942), eminent biblista. A la mort del P. Miquel d'Esplugues, Francesc Cambó li confià la direcció de la Fundació Bíblica Catalana. Juntament amb el seu germà Marcel·lí, aconseguí fugir de la persecució religiosa i, fent nacionalitat colombiana, es feren repatriar a dit país, on arribaren el mes d'octubre de 1936; allí prestaren els seus serveis pastorals a la mateixa missió on hi havia el seu germà Marcel·lí de Castellví. Acabada la guerra civil, el 1940, el P. Marc retornà a Barcelona i Marcel·lí Canyes restà a la missió, on arribà a ser el primer prefecte apostòlic de Letícia (Amazones) i, a la mort de Marcel·lí de Castellví, tingué cura del CILEAC, que traslladà a Bogotá. L'altre germà caputxí de la família Canyes, fou fra Marçal de Vilafranca, que per la seva condició religiosa, fou assassinat el mes d'agost de 1936.

10. Efectivament, el P. Marc de Castellví, anota amb dolor en el seu diari aquesta trista experiència: «Dill. 20-VII-36. Un dia decisiu. La darrera missa en el Convent de Sarrià. Se sentia massa tiroteig als encontorns del convent per restar tranquil. Què fem? Cauen les darreres barbes, entre les quals la meua ... Eren les 10 del matí. Tot Sarrià al carrer. Olor de petroli arreu ... grups de revolucionaris que cada un inspeccionava pel seu compte el convent ... uns decidiren reservar la casa per utilitat pública, altres pel contrari eren partidaris de l'incendi. Aquests prevalgueren ... a poca distància vaig contemplar l'incendi del nostre niu adorat, *amb els ulls eixuts, però amb el cor esquincat. Amb aquest incendi es tornaren cendres totes les meves il·lusions* ... (APCC, B-10-19).

convenient proposar al vostre previsiu mecenatge d'alt abast un Centre com aquest de recerques científiques americanistes, possible base d'un futur Institut català-americà d'Americolgia, o bé Americanística.

Aquest Centre CILEAC depèn del nostre Orde Caputxí i de la mateixa Província catalana del seu difunt amic pare Esplugues. Quant a finances, ja podeu alcular que per ser les moltes despeses que suposa la producció de cultura, sense rendiment econòmic, no pot fer, sinó a penes, la viu viu.

Va inclòs un projecte de pressupost, pel cas que us interessés esmerçar-hi algun subsidi ocasional o periòdic, o més intens fins al punt en que, demanada la col·laboració d'altres catalans de Colòmbia, com en Pau Vila per la Geografia i en Miquel Fornaguera per algunes qüestions americanistes, etc. a més d'alguns colombians, s'arribés a organitzar, si més no, una «Secció Cambó de Psicologia Col·lectiva i Geografia Lingüística».

D'altres Seccions d'aquest Centre –mostra de convivència científica– seran, d'acord amb les propostes rebudes:

1. *Secció Colombiana de Lingüística indígena*, a compte de contractes especials amb l'Institut «Caro y cuervo» del Ministeri d'Educació de Colòmbia.

2. *Secció nordamericana d'Etnologia i Ciències Etnonaturals*, de subvenció nordamericana oferta per l'Institut Rockefeller, que estan gestionant alguns amics de la Secretaria d'Estat de Washington, junt amb el meu germà segon, Manuel Canyes, cap de l'Oficina Jurídica de la Unió Panamericana.

3. *Secció espanyola de Folklore i Història*, segons l'auxili a què ens va invitar, mitjançant l'antropòleg nacional de Madrid Josep Pérez de Barradas, la «Junta de Relaciones Culturales».

Respecte al pressupost que ens permetem proposar-vos, podria ésser que us semblés preferible subvencionar alguna publicació o revista com «Amazonia», o una de les seves seccions en lloc de pagar alguns jornals de secretaris; si a més preferíssiu que fèssim sortir una doble edició: una en castellà amb textos, comentaris i estudis; i una altra en català amb la doctrina, conclusions i d'altres estudis, aleshores, convindria que la Missió ordenés el retorn ací Sibundoy de la impremta que tenim arrendada a Pasto, per que així podríem corregir més d'aprop les proves d'impremta, i fer una edició més presentable. (...) En qüestió de comunicacions ací a Sibundoy, capital eclesiàstica de tota l'Amazònia colombiana –de la regió destinada a convertir-se en la futura Mediterrània de Sudamèrica– hi ha oficina telegràfica i postal, on reben qualsevol radiograma retransmès. Però pel correu aeri cal recórrer a Pasto, a la veïna capital, a tres hores en automòbil (...)

En cas que la nostra proposta no us fos de gens interès, perdoneu el lleure que us haguem pogut fer perdre, en mèrit de la nostra intenció patriòtica i cultural.

Amb la més atenta i cordial salutació i amb el fervorós anhel de la més esplèndida reeixida en els vostres alts afers sóc vostre en Crist i en Catalunya,

Fra *Marcel·lí de Castellví*, O.F.M. Cap.

Annex

Projecte d'un pressupost mínim per a una fundació (Secció independent del Centre [CILEAC] de recerques de psicologia col·lectiva i Geografia Lingüística, sotmès a la consideració i possible mecenatge del Sr. Cambó

1. *De personal de la Secció:*

1. Cap de Secció amb preparació tècnica especialitzada en els temes respectius.
Sou mensual d'uns 200,00 \$ l'any	2.400,00 \$
2. Secretari redactor auxiliar de les recerques amb prou preparació tècnica, coneixedor dels principals idiomes moderns, encarregat de la correspondència seccional i dels intercanvis tan essencials, tractant-se de ciències comparatives com les de la Secció:
sou d'uns 120,00 \$ mensual, l'any	1.440,00 \$
3. Mekanògraf de prou preparació cultural:
sou mensual d'uns 65,00 \$ l'any	780,00 \$

2. *Editorial*

Revista o secció de revista especialitzada de textos o materials i alguns estudis comparatius de les ciències respectives i de les auxiliars. Publicació trimestral, de 300 pàgines anuals a 2,50 \$ c/pàg. incloses totes les despeses a Pasto, però sense tantes garanties de presentació

	750,00 \$
--	-----------

En cas d'instal·lació de la impremta a Sibundoy, però amb més garanties de presentació

	1.020,00 \$
--	-------------

Nota: En les susdites sumes mínimes no hi van incloses les despeses d'integració de recerques com la compra de llibres no assolibles per intercanvi i la formació del Museu Folklòric, discoteca, fototeca (de fotografies i films). Sumaria anualment en nombres rodons uns sis mil

	6.000,00 \$
--	-------------

III

Buenos Aires, 18 - III - 1945

Rvnt. Fra Marcel·lí de Castellví, OFM Cap.
 Sibundoy
 (Via Pasto. Putumayo. Colòmbia, S. A.)

Distingit compatrici:

La seva carta de 24 de gener de 1945, m'ha donat dues satisfaccions molt grans: la primera, establir comunicació amb un germà del meu benivoludíssim pare Marc (a. C. s.) la mort del qual, després de terrible malaltia, va causar-me una pena que sento encara. A n'ell havia confiat jo, al morir el pare Miquel d'Esplugues, la direcció de la Fundació Bíblica Catalana i va enmalaltir quan més enfeinat estava en la preparació dels dos darrers volums.¹¹ La segona ve a donar-me-la el fet de veure que un compatrici caalà, en plena joventut, ha sabut fer-se una forta personalitat i ha sabut preparar-se per a poder dirigir grans empreses culturals: és vostè un català que honra Catalunya i un compatrici que honra la seva ordre. Vulgui rebre la meva felicitació més cordial!

És tan admirable la tasca que V. realitza i tant simpàtica l'obra per a la qual demana el meu concurs, que el meu impuls primer ha estat telegrafiar-li l'acceptació del seu convit.

Després he pensat amb la minva considerable de la meva fortuna, que ha coincidit amb un augment important de les meves despeses, car a les que se-

11. Marc de Castellví, el 2 de setembre de 1941, escrivia a Francesc Cambó, i li comunicava les tasques de la F.B.C.: «El *Jeremies* i l'*Ezequiel* estan en mans del Censor eclesiàstic. Amb el temps que corren de post-guerra, tot això va amb empentes i rodolons, puix el volum s'ha retardat molt. Entre altres coses perquè l'autor de l'*Ezequiel* (Josep Trepà) no ha volgut posar fil a l'agulla fins i tant que ha vist una seguretat per part de la censura civil». En aquesta mateixa carta el P. Marc ja manifestava la gravetat de la seva salut: «no puc contar-li gaire glòries de la meua salut, pux estic hospitalitzat ... Pertocant a la Bíblia, tot anirà endavant...». La seva mort, però, ocorreguda el 27 de febrer de 1942 retardà l'aparició del volum IX de la F.B.C., que no aparegué fins l'any 1946.

guixo tenint a Barcelona –igual que si jo hi visqués– s'hi sumen ara les que tinc a l'Argentina on no hi ha obra benèfica, cultural o religiosa que no demani el meu concurs. I ha recordat la meua resolució erma de no escampar més els meus mecenates, car prous feines tindrè amb mantenir els que pesen sobre meu, que esdevindran molt feixucs ara que ja se m'ha autoritzat a Espanya de reprendre, en català, la tasca de la Fundació Bernat Metge,¹² la Fundació Bíblica, i estic esperant que es normalitzi la situació de França per a donar gran embranzida a la Fundació que tinc a la Sorbona.

A Catalunya, sobretot, hi hauria molt a fer i jo sé que hauré de carregar amb la part més pesada. Ja pot pensa que a n'ella vull consagrar la meua atenció i els meus cabals.

És per tot això que, contrariant el meu primer impuls em veig obligat a dir-li que no puc estendre els meus mecenatges a l'obra admirable que vostè està realitzant. Si en els capgirells que ha de donar el món, al acabar la guerra, millorés la meua situació de fortuna, cregui que tindria una satisfacció vivíssima en poguer-li donar una sorpresa.

He tingut una viva satisfacció en fer la seva coneixença i li envio el testimoni de la més viva simpatia.

F. Cambó

12. Sobre la represa de les tasques de la Fundació «Bernat Metge», ja l'11 d'agost de 1939, Joan Estelrich escrivia, des de París, al P. Marc «Em plau de comunicar-vos que hem reprès les tasques de la F.B.M. i de la Fundació Bíblica». (APCC, B-10-19).

FRAY TOMÁS CASTELLAR, O.P.

Este breve estudio lleva consigo el deseo de recoger los trazos fundamentales sobre la figura del catalán fray Tomás Castellar, O.P., que entre los siglos XVI y XVII, realizó una espléndida labor misionera en México y Filipinas. Siete años en América y casi veinte en el Extremo Oriente dieron pie para que desarrollase una actividad polifacética que no pasó desapercibida a sus contemporáneos. Evangelizador de la mejor tradición cristiana, hombre de estudio, herencia de la formación dominicana, religioso ejemplar a ojos vistas, fue además un hombre de mucho valor, que se unió a los primeros movimientos que atravesaron el misterio que envolvía las Indias orientales. No poseemos una documentación abundante que permita reconstruir su biografía en toda su amplitud. Aquellos tiempos no daban para tanto. A pesar de todo, disponemos de una serie de elementos de juicio, que nos permiten dibujar las líneas fundamentales de su figura, y hacernos una imagen objetiva, que merece ser conocida.

No se conocen estudios monográficos sobre él, pero son numerosas las alusiones que podemos hallar acerca de su vida y acción misionera, que compensan la falta de bibliografía. Y con las Actas de los Capítulos se puede redondear lo que la historia ha escamoteado.

Su incorporación a la obra misionera de la Orden de Santo Domingo en las Indias occidentales y orientales tiene que inscribirse en el marco trazado por el Maestro de la Orden, fray Tomás de Vio, el Cayatano, con la orden dada al superior mayor de la provincia de España, fechada el 30 de octubre de 1508, para que enviase misioneros selectos para la conversión de los indios de las islas y tierra firme del mar Océano. Una real orden, fechada el 2 de agosto de 1518, y firmada en Zaragoza, daba la autorización necesaria para pasar a Indias a todos los dominicos que tuviesen licencia de su provincial. Y mandaba a los oficiales de la Casa de Contratación que pagasen los gastos que ocasionasen. Era el entusiasmo que entre los predicadores de Santo

Domingo se había extendido, siendo muchos los que solicitaban incorporarse a las filas de los que predicaban a Cristo en el Nuevo Mundo. Entre ellos, fray Tomás Castellar, uno de los primeros dominicos catalanes que se unió a la empresa evangelizadora.

ELEMENTOS BIOGRÁFICOS

Salvando unos pocos datos insertos en la carta que se conserva de fray Tomás,¹ hay que construir el esbozo biográfico a través de historiadores de la provincia dominicana de Aragón, historiadores dominicos de México, escritores de la provincia del Rosario y las Actas de los Capítulos Provinciales de dicha provincia dominicana.² No constituye un bloque documental completo, pero entre unos y otros podemos perfilar una idea bastante clara de su figura histórica.

1. La carta de fray Tomás Castellar al padre maestro fray Vicente Justiniano Antist, del Convento de Predicadores de Valencia, escrita el 29 de mayo de 1598, desde el Convento de Santo Domingo de Manila, según ejemplar en la Biblioteca Universitaria de Barcelona (Ms. 1008, fol. 121), ha sido publicada íntegra por el padre Adolfo Robles en *La Provincia Dominicana de Aragón y la evangelización del Nuevo Mundo* (Valencia, Instituto Histórico de la Provincia de Aragón, 1991), págs. 221-224.

2. DIAGO, Francisco, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores* (Barcelona, Comellas, 1599), pág. 272 b. GÓMEZ V. T. - ROBLES, A., *Religiosos misioneros de la Provincia dominicana de Aragón (siglos XVI-XIX)*, publicado en «La Provincia...», págs. 51-199. GELABERT, Miguel, *Dominicos de la Provincia de Aragón en América. Hasta fines del siglo XIX*, publicado en «Unánimes» (Boletín familiar de la Provincia de Aragón, O. P.), año VII, diciembre de 1966. Suplemento del número 72, págs. 451-498. COLLELL, Alberto, *Escritores dominicos del Principado de Cataluña* (Barcelona, 1965), págs. 78-79. QUETIF, I. - ECHARD, I., *Scriptores Ordinis Praedicatorum recensiti*, dos tomos. Tomo II (París, 1721), pág. 201. DÁVILA PADILLA, Agustín, *Historia de la fundación y discurso de la Provincia de Santiago de México, de la Orden de Predicadores* (Madrid, Pedro Madrigal, 1596), pág. 815. FRANCO, Alonso, *Segunda parte de la Historia de la Provincia de México, Orden de Predicadores en la Nueva España* (México, Imprenta del Museo Nacional, 1900), págs. 435-436. OCIO, Hilario J., *Compendio de la reseña biográfica de los religiosos de la Provincia del Santísimo Rosario de Filipinas* (Manila, Real Colegio de Santo Tomás, 1895), pág. 23. ADUARTE, Diego, *Historia de la Provincia del Santo Rosario de la Orden de Predicadores en Filipinas, Japón y China* (dos tomos, Madrid, C.S.I.C., 1962-63). FERNÁNDEZ, Pablo, *Dominicos donde nace el sol* (Barcelona, 1958). Es necesaria la consulta de las *Acta Capitulum Provinciale Provinciae Sanctissimo Rosarii Philippinarum* (Manila, 1874 y sgs.). En especial, las Actas desde 1592 al 1608. Entre los catalanes, recordemos por su autoridad: TORRES AMAT, Félix, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna*

En lo que todos coinciden es que era oriundo de Cataluña, y natural de Puigcerdà. Unos, empero, lo hacen hijo del Convento de Predicadores de Puigcerdà, su ciudad natal, mientras que otros lo presentan como hijo del Convento de Santa Catalina, de Barcelona. De todos modos, en su carta se muestra especialmente adicto a Predicadores de Valencia y a la escuela espiritual de Luis Bertrán: «aunque no ha escrito, no por eso me he olvidado de la obligación que tengo a V.P. y a ese santo Convento de Predicadores de Valencia, y a toda esa provincia».³ De Valencia salió para misiones.

La primera fecha que podemos aportar con exactitud es la del 8 de junio de 1582, en que emprende rumbo hacia Nueva España. Es su compañero de viaje fray Juan Bautista Gacet, valenciano, hijo de Predicadores de Valencia, entonces maestro de novicios, y siendo discípulo de San Luis Bertrán. Cuando los dos misioneros fueron a despedirse del Santo, entonces ya en el final de su vida, les dijo con evidente nostalgia: «¡Quien se hallare en disposición de hacer esa jornada!»⁴ San Luis había sido misionero en Indias y lo llevaba muy dentro de su corazón, pues había tenido que dejarlo por imperativo de su conciencia personal.

La flota se hizo a la mar en la fecha mencionada, en la que iban treinta y dos religiosos, divididos en diversas naves. Fray Tomás Castellar iba en la nave de Rodrigo Rico, según registra Vargas.⁵ No consta que hubiese percance alguno durante la travesía, por lo que damos por hecho que transcurridos los meses que suponía atravesar el Atlántico llegaron a Veracruz, desde donde emprendieron a pie el trayecto hasta la ciudad de México, capital del virreinato, donde se incorporaron todos a la vida y actividad conventuales.

En Nueva España estuvo unos siete años, como confiesa él mismo. El padre Ocio precisa que «fue ministro doctrinero en la provincia de Santiago de Méjico, en la cual desempeñó todos los cargos de la Orden, en particular el de lector de Teología».⁶ Franco, insistiendo en que «se

literatura de Cataluña (Barcelona, J. Verdaguer, 1836), pág. 169. BERNADES, Josep M., *Els catalans a les Índies (1493-1830)* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991), tomo II, pág. 48.

3. Cuarta edición mencionada, pág. 222.

4. ADUARTE..., op. cit., pág. 503.

5. VARGAS, José Mª O. P., *Misioneros españoles que pasaron a América en el Siglo XVI* (Quito-Ecuador, Instituto de Historia Eclesiástica Ecuatoriana, 1980), pág. 107.

6. OCIO..., op. cit., pág. 23.

ocupó en los ejercicios propios del fraile predicador», da el detalle de que fue lector en el Colegio de San Luis de La Puebla.⁷ En la Nueva España desarrolló fray Tomás sus dotes de escritor como veremos más abajo. No obstante, en un momento dado de su estancia en México, pidió para incorporarse a la provincia misionera del Santo Rosario, dándonos él mismo la razón. «Después que estuve siete años en la provincia de México, me determiné de pasar a estas Islas Filipinas, movido de la fama de Religión que en ella se guardaba, habiendo sido fundada esta provincia no había más que dos años».⁸ Fray Damián Balaguer cita a Castellar entre los frailes de Aragón que están en aquellas tierras. «De Cataluña el padre fray Tomás Castellar, que fue el primero de nuestra provincia que pasó a esta tierra».⁹ Posiblemente fuera si no el primer catalán, sí el primer misionero o de los primeros que pasaron a Filipinas, donde quedó definitivamente. A partir del 1609 se puede seguir el curso de fray Tomás gracias a las Actas de los Capítulos Provinciales de la provincia recién creada, para exclusiva dedicación a misiones.

La idea de fray Tomás Castellar a Filipinas fue fruto de una santa inquietud misionera y dominicana, y tiene que vincularse al movimiento de apoyo y colaboración en el envío de misioneros dominicos a aquellas islas. Cuando el dominico fray Diego de Salazar fue preconizado primer obispo de Manila, llevó consigo desde España a dieciocho religiosos. La expedición fue desgraciada, pues casi todos murieron de peste durante la travesía, y sólo el obispo y fray Cristóbal de Salvatierra llegaron a Manila. La reacción no fue de desaliento, sino todo lo contrario. Ha escrito el padre Neira: «No obstante el aparatoso fracaso de la tentativa de llevar religiosos dominicos a Filipinas, el obispo Salazar logra interesar a los religiosos de la provincia dominicana de Santiago de México en el proyecto de fundar una *nueva Provincia de la Orden para las misiones de Oriente*. El padre Juan Crisóstomo, andaluz de Aracena, es elegido para gestionar ante las cortes de Madrid y Roma

7. FRANCO..., op. cit., pág. 435.

8. *Carta del P. Thomás de Castellar al P. Maestro fray Vicente Justiniano Antist, morador en el convento de Predicadores de Valencia, desde Manila en 1598* (Citamos la edición de «La Provincia...», pág. 222).

9. *Carta que el padre Fray Damián Balaguer de la Orden de Predicadores escribió en la Ciudad de Manila a su hermano el Maestro fray Andrés Balaguer, morador en el Convento de Predicadores de Valencia* (Citamos la edición de «La Provincia...», pág. 226).

dicha fundación». ¹⁰ Muchas dificultades tuvo que sortear el gestor, pero en 1586 se fundaba la provincia del Rosario, que a menudo se llamó de Filipinas. El heroico espíritu de estricta observancia religiosa y su apertura a una actividad misionera dura y muy necesitada de ayuda, fue lo que influyó en fray Tomás a ofrecerse para colaborador de la misma.

Avanzado el 1588, inaugurado ya el Convento de Santo Domingo de Manila y celebrado el primer Capítulo Provincial, se incorporó fray Tomás Castellar a la nueva provincia. Los primeros años los pasó en Manila, donde desde los primeros meses ya se distinguió por su ejemplaridad religiosa. La primera etapa de su vida en Filipinas se centró en la necesidad de aclimatarse al trópico, conocer el mundo en el que iba a tener que trabajar, el problema de las lenguas y en general la problemática misionera que se le presentaba. En el Capítulo Provincial siguiente, en 1592, actuó ya en calidad de definidor. Lo que arguye haberse granjeado ya fama de varón conspicuo. En este capítulo fue sacado de Manila, y destinado a Binalatongán, fundada en 1587, y adscrita a la vicaría de Pangasinan.

Estaba la provincia comprometida en la dura empresa evangelizadora del valle del Cagayan, cuyas tres provincias, Pangasinan, Cagayan y la de Yloca integraban la diócesis de Nueva Segovia, al frente de la cual estaba el obispo fray Miguel Benavides, también dominico. Tratábase de una zona formada por diversas regiones, flanqueada a menudo por ingentes montañas, pobladas por razas muy celosas de su independencia. Formaba un conglomerado de razas y dialectos, agravados por la diversidad de climas. Entre la pasividad de sus moradores y la falta de ejemplaridad de los españoles habían hecho fracasar todos los intentos de evangelización, acabando los misioneros por abandonar la empresa. En 1594, el gobernador pidió al provincial del Rosario que enviase misioneros a la zona para reemprender la acción evangelizadora. Fueron elegidos los padres fray Diego de Soria, al que nombraron vicario, y fray Tomás Castellar, que Ocio presenta como «varón de grande ingenio y capacidad, y dechado de perfectos religiosos». ¹¹ Toparon los dos heroicos misioneros con las mencionadas dificultades, hasta tal punto que también estuvieron a punto de abandonar la empresa. Apoyados por la autoridad del gobernador, del obispo y del

10. NEIRA, Eladio O. P., *Heraldos de Cristo en los Reinos del Oriente* (Roma, Orientalia dominicana, 1986), pág. 24.

11. OCIO.... op. cit., pág. 23.

provincial, escribe Aduarte, «tuvieron necesidad de toda la autoridad que llevaban para reducir a algún buen modo el desconcierto grande que en los españoles había, el cual, en su mucha dureza y pertinacia en disensiones, había sido causa para que los sacerdotes que habían tenido los hubiesen dejado».¹²

Con modestia y en tercera persona plural alude Castellar al hecho en la carta ya indicada. «En la provincia de Pangasinan han padecido nuestros frailes grandísimos trabajos por ser aquella nación de suyo una gente muy áspera, inculta e indómita; pero al cabo ha sido Dios servido que abriesen los ojos, y viesen el grande bien que Dios les ofrecía por ministerio a sus siervos, que ellos en tan poco tenían, y así se han convertido a la fe por millares de almas, no sin muy grande admiración de todos los españoles que viven en esta tierra».

El obispo Benavides, en el informe que envió a Clemente VIII, en 1598, insiste sobre el mismo aspecto. «Los milagros con que se han convertido estas gentes han sido muchos, y la buena vida y costumbres ejemplares de los ministros han ayudado mucho, mediante la gracia del Señor; porque Su Majestad de cuando en cuando ha descubierto su poderosa mano». Sobre la naturaleza de los indígenas utiliza expresiones espeluznantes. «Realmente eran la más mala gente, y más fiera y cruel que había en la tierra, gente indómita, y que sus fiestas eran cortarse las cabezas unos a otros». Y sin embargo, concluye: «Como vieron los indios el modo de vivir de los frailes, los ayunos, y las penitencias, y la paciencia en los trabajos, que no solo no hacían mal a nadie, antes les ayudaban a todos en sus necesidades, comenzaron a ablandarse, y a creer lo que les decían».¹³

Aduarte recoge un hecho, ocurrido en 1594, estando en Binalatongán, que sea cual fuere el fondo histórico, no desentona del ambiente y es todo un símbolo. Se les requirió el servicio para un enfermo grave. «Fue el padre Fr. Tomás Castellar (compañero del vicario), con mucha diligencia, con todo el resistero del sol, que era muy grande y el pueblo muy lejos, y fue por tierra y a pie, como lo usaban y usan en esta provincia los religiosos. Y quedóse Vicario en casa para lo que pudiera suceder. Catequizó el padre Tomás a su enfermo, y bau-

12. ADUARTE..., op. cit., tomo I, pág. 277.

13. *Relación de don fray Miguel de Benavides, obispo de la Nueva Segovia en las Islas Filipinas, del estado de la fe de su Obispado, y de la maravillosa conversión de aquellas Provincias; hechas por ministerio de los Religiosos Predicadores* (Bib. Univ. de Barcelona, ms. 1008, fols. 115-120).

tizóle, y, por ser ya tarde y hora desacomodada para volver por tierra, pidió a los indios que le llevasen en una embarcación suya pequeña por el río. Y llegó a la vista de su iglesia como a las nueve de la noche y, al descubrirla, vio que ella y toda la casa estaba encendida en vivas llamas, que parecía una caldera cuando está más encendida, y la luz y claridad salían por las ventanas y corredores, y con ser tanto el fuego, no le causaba miedo ni temor; sino consuelo y alegría al verlo, pero los indios no veían nada de esto. Llegó a la iglesia y no vio luz alguna». ¹⁴ Bien pudo tratarse de uno de los momentos que, como apunta Benavides, Dios descubre su poderosa mano.

Muestra del aprecio en que era tenido como observante e inteligente religioso, la tenemos en la comisión que le encargó el Capítulo Provincial de 1594. «Al padre Fr. Tomás Castellar encargamos, mire las cosas que en nuestras Constituciones tienen duda o necesidad de explicación; para que se dé aviso al Capítulo General, como se ordena en el de Venecia».

En 1598 fue nombrado vicario de Santiago de Bonilao. De aquellos años escribe el mismo fray Tomás. «Vemos a la clara cómo nos ayuda y favorece Dios, y vuelve por nosotros por lo que tenemos obligación de amarle y servirle de continuo, pues así muestra sus divinas misericordias con nosotros, y de los Zumbales fieros ha hecho Dios ovejas y corderos mansísimos; para que veamos a la clara los regalos de Dios, y lo que libra la gracia en las almas, que de veras se disponen para recibirla. Hay entre los Zumbales de Pangasinán mucha cristiandad, mucha devoción y mucha bondad, con mucho celo de la honra de Dios, que es mucho por haber tan pocos que se han convertido. Pero que mucho es eso, pues que Dios es el autor de todo eso? Nosotros no somos sino unos flacos instrumentos de que usa Dios para este ministerio tan alto, y para esta obra tan heroica». En Bolinao estuvo hasta el 1600 en que se renunció a dicha casa.

A raíz de la supresión de Bolinao fue asignado a la casa de Santo Tomás de Aquino de Mangaldan, aceptada hacía poco, por haber sido dividida la casa de San Pablo de Calasiao, en la que residía en 1602, cuando el Capítulo Provincial lo nombró examinador de los frailes para toda la provincia de Pangasinan en la lengua del país, *in idiomate*

14. ADUARTE..., tomo II, pág. 44.

Tagalog. Muestra de que era tenido por experto. Lo confirmó el mismo fray Tomás en la carta varias veces mencionada. «He aprendido una lengua de esta tierra, que llaman de Cabuluán, la cual hablan los Zumbales de la provincia de Panganinan».

En 1604 fue asignado de nuevo a Manila, sobre cuya vida ha escrito el padre Balaguer: «Tienen una costumbre los Religiosos, que les hace fáciles todos los trabajos, que es tener infaliblemente dos horas cada día de oración mental, una después de Maitines y otra de siete a ocho a prima noche; y después de la hora de la oración de Maitines, toman todos en comunidad una disciplina todos los días, fuera de los dobles, y todo dobles, y Domingos. La cama es unas tablas, y dos mantas; el salir de casa es nunca, y no se visita casa alguna, sino con necesidad de enfermedad. El silencio y recogimiento es grande; y todo eso así en este convento de la ciudad de Manila, como en los conventos de pueblos de indios, y los españoles les tienen por santos, y los indios por impecables. Esto es lo que hay para que un religioso sea bueno en sí».¹⁵ No es difícil imaginar cual sería el proceder de fray Tomás Castellar, cuando en ambiente tan selecto consiguió sobresalir incluso con alguna manifestación extraordinaria.

Pero nuestro protagonista había llegado ya a viejo, y aun así en 1606 fue destinado a la casa de San Pablo de Calasiao, donde el año siguiente sintió que llegaba la última hora. Aduarte lo narra de la manera siguiente: «Fray Tomás Castellar, de la Provincia de Aragón, de nación catalán, y uno de los que casi a los principios fue a aquel ministerio, y fue admirable ministro de los indios, y en su persona muy religioso, con que fue mucho el fruto que en ella hizo. Llegósele al fin su hora, y estando ya muy cerca de ella, deseó mucho irla a esperar en el Convento de Manila, teniendo por consuelo verse en aquella hora rodeado de religiosos que con sus oraciones le ayudasen en el último combate. Los que allí estaban con él le rogaban se estuviese quedo, que estaba su enfermedad muy adelante, y temían que no había de llegar allá vivo, porque había cuarenta leguas de camino hasta allá, y su enfermedad no daba lugar para tanto trabajo. Pero él instó tanto en querer ir, que, por no desconsolarlo, le acomodaron lo mejor que pudieron, y lo despacharon derramando muchas lágrimas, por parecerles que no se verían más. Y diciéndole el Padre fray Bernardo que, por despedida, le dijese alguna palabra de edificación, se excusó con mucha humildad

15. BALAGUER, Carta de... en «La Provincia...», pág. 225.

diciendo que no se le ofrecía cosa suya buena, sino haber siempre procurado dar un buen ejemplo a los indios, y haberles siempre acudido con grande amor y deseo de aprovecharles. Y con esto se partió, y el mismo día, acabando de rezar los que quedaban el Oficio de Difuntos en el coro, dijo el Padre Fr. Bernardo a los compañeros: Encomendemos a Dios el alma del Padre Fr. Tomás, que ya es partida de este mundo. Notaron ellos la hora, y supieron después que era la misma en que había muerto en otro pueblo, algunas leguas distante, donde hubo religioso que le dio los Sacramentos y asistió a su muerte, para la cual el mismo enfermo pidió a mucha prisa la candela de bien morir, y empuñando una cruz e imagen de Cristo crucificado, con que ampararse, expiró».¹⁶

La descripción de los detalles que rodearon la muerte de fray Tomás, escrita por Aduarte, coincide en todo con la que hace Franco desde el recuerdo de México. En cuanto al año de la muerte, hay que recurrir al padre Ocio. «Murió por los años 1607 según el padre Peguero, y según las Actas capitulares en Calasiao», según rezan las de 1608, donde consta el óbito de fray Tomás. *In domo S. Pauli de Calasiao Fr. Thomas de Castellar. Sacerdos et Pater antiquus*. No es de extrañar que estando destinado a San Pablo de Calasiao, los capitulares vincularan su muerte al convento de su destino, aunque el hecho real tuviese lugar estando en camino hacia Manila. Cabe preguntarse por los motivos que le indujeron a pedir ser llevado a Manila, donde había un gran convento y la comunidad era numerosa. Es siempre muy gratificante para el religioso, al llegar la hora de muerte, verse rodeado de sus hermanos en religión y acompañado de sus oraciones, con el canto de la *Salve Regina* y la antífona a Santo Domingo, con que se acostumbra a acompañar los últimos momentos de la vida del fraile predicador. En una casa de cuatro o cinco religiosos, ciertas manifestaciones no pueden hacerse. Un religioso tan piadoso como fray Tomás Castellar añoraría el ambiente conventual de Manila, tan propicio para elevar su mente a Dios, y dar el paso definitivo a la casa del Padre.

El laconismo de la frase que le dedicó el Capítulo Provincial quedó compensado con el recuerdo de su personalidad, mantenidos en muchos lugares, con veneración y cariño, como uno de los grandes apóstoles en la difícil evangelización de Nueva Segovia, que el padre Fernández cali-

16. ADUARTE..., tomo II, pág. 48.

fica como «una de las proezas más heroicas que ha realizado la Orden de Predicadores».¹⁷

EL ESCRITOR

Su actividad como escritor tiene que insertarse en el ambiente propio de estudio en la Orden, y la norma recibida de Capítulos Generales de que se recogiesen materiales históricos para escribir la historia de la Orden, a través de las provincias. Pita Moreda lo sintetiza bien. «La faceta histórica fue también motivo de trabajos literarios por parte de muchos religiosos, bien por iniciativa propia o por mandato de sus superiores. Gran parte de toda la labor de recopilación de datos históricos de la provincia fue lo que permitió a Dávila Padilla la composición de su crónica, escrita por orden de los superiores de la provincia que pusieron en sus manos todo lo que hasta entonces se había escrito. Estos trabajos fueron los de Fr. Andrés de Moguer, Fr. Domingo de la Anunciación, Fr. Vicente de las Casas, Fr. Tomás Castellar y Fr. Francisco de Alvarado».¹⁸

El mismo Dávila confiesa honestamente el legado recibido de fray Tomás. «Fray Thomas Castellar que vino de la Provincia de Aragón, escribió en latín las vidas de los santos de esta Provincia. Y sus papeles vinieron a parar a mis manos con todos los que en la Provincia había, cuando por capítulo me mandaron escribir esta historia, el año 1589. Y se le debe a este Padre la luz de muchas cosas, que averiguó siendo el Lector del Colegio de San Luis de Predicadores».¹⁹

Quetif y Echard precisan con mayor exactitud el informe que recoge Dávila, y nos da un doble título que probablemente se refiere a la misma obra, o al conjunto de materiales que iban a conformar la obra entera, y que Dávila recogió. *Historia et progressus provinciae Mexicanae ordinis Praedicatorum*, o según otros *Vitae primorum patrum provinciae Mexicanae, qui vita sanctitate claruerunt*.²⁰ Recoge

17. FERNÁNDEZ..., op. cit., pág. 33-36.

18. PITA MOREDA, María Teresa, *Los Predicadores novohispanos del siglo XVI* (Salamanca, Edit. San Esteban, 1992), pág. 155.

19. DÁVILA PADILLA..., op. cit., pág. 815.

20. QUETIF-ECHARD, op. cit., pág. 261.

también la afirmación de Diago «compuso e hizo estampar el triunfo de los mártires de la Orden»,²¹ que sitúa en el 1580.

Será de provecho reproducir, también, el texto de Remesal,²² que reafirma lo dicho. «Demás de lo que está escrito en la Historia general de las Indias de los ídolos de la provincia de Guatemala, trata de ellos muy en particular el padre fray Tomás Castellar en sus escritos de las vidas de algunos padres de la provincia de Santiago de México, en el libro primero, capítulo veinte y uno, veinte y dos y veinte y tres». Según esta referencia se trata de una obra bien conformada. Tal vez inconclusa, y manuscrita, pero ya organizada a base de libros y capítulos. Los temas referentes a los ídolos eran de importancia fundamental para los misioneros, ya que antes de rebatir las creencias idolátricas de los indígenas, tenían que conocerlas. Había orden de que en cada convento hubiese un libro en que constasen las creencias, ídolos y ritos, lo mismo que los modos de gobierno en tiempo de la gentilidad. Libro que, por otra parte, debería custodiarse en el depósito conventual, y al que tendrían acceso solamente los religiosos interesados y necesitados de aquellos conocimientos.

La dimensión de fray Tomás Castellar como escritor queda fuera de cualquier duda posible. En cuanto a la publicación de alguna de sus obras, es por ahora una incógnita. Mucho de lo suyo está en la obra de Dávila Padilla, pero es muy arriesgado pretender desglosar lo que podía pertenecer a uno o a otro. Ahora bien, la etapa de escritor hay que situarla en los siete años de estancia de Castellar en México. Años en los que tuvo que dedicarse al estudio y a la enseñanza.

De todos modos, se impuso su espíritu misionero de vanguardia, y optó por dejar el claustro de vida regular, estudio y enseñanza, para comprometerse en el anuncio evangélico directo entre gentiles. Naturalmente, para conseguirlo tenía que renunciar al clima de estudio, largo y tendido, que, simultáneamente, propiciase el desarrollo de sus facultades de escritor.

Fray Tomás de Castellar, con o sin «de» según los escritores, no adquiere su verdadera explicación o dimensión histórica, realmente muy grande, si no le involucramos en el gran movimiento de la reforma de la vida religiosa, que animó importantes sectores de los religiosos

21. DIAGO..., op. cit., fol. 272 v.

22. REMESAL, Antonio de O. P., *Historia general de las Indias occidentales y particular de la Gobernación de Chiapa y Guatemala*, Lib. 6, cap. 6. (En la edición de la BAE Madrid, Atlas, 1964). Vol. LXXV, pág. 75.

en el siglo XVI, tanto en Europa como en Indias. Personificaron un movimiento en profundidad ordenado a revivir y emular, en lo posible, la vida ejemplar y santa de los primeros frailes en los inicios de la Orden, a través del cumplimiento de la más estricta observancia regular. Dos orientaciones se dibujaron en aquellos años pródigos en grandes ideales y figuras de impresionante relieve. Unos entregados a implantar la reforma en Europa, a pesar de las dificultades prácticas que ello llevaba consigo. Otros, en cambio, entre los cuales se contaba fray Bartolomé de las Casas, veían en las jóvenes provincias religiosas de las Indias occidentales el terreno ideal y bien abonado para plantar en él la vida religiosa en toda su pureza y exigencia, sin costumbres adquiridas que lo estorbasen. Tenía a su favor que los frailes llegados de Europa eran selectos, y buenos colaboradores para la perfecta vida consagrada.

Nuestro fray Tomás, probablemente en la línea de San Luis Bertrán y de su escuela espiritual, fidelísimo por lo tanto para la vida de rigurosa observancia regular, pasó a Filipinas en compañía del santo varón fray Juan Crisóstomo, cuya circular del 1585 era un código de pautas a seguir en los nuevos campos abiertos en las brillantes Islas Filipinas, más duras y exigentes que las que imperaban en Nueva España. A fin de que nadie pudiera considerarse engañado, pinta los trabajos y penalidad que les esperaban con fuertes colores, que además se ha de aplicar todo con el rigor de las Constituciones, tal como lo practicaron incluso los primeros frailes que de España fueron a Indias. Es un claro homenaje de veneración y reconocimiento a la figura de fray Pedro de Córdoba y sus compañeros.

Cuando Castellar se unió a la empresa sabía que iba en comunidad y a formar comunidad de predicadores, dentro del carisma dominicano. Por esto, los frutos fueron admirables, y en algunos momentos con visos extraordinarios de intervenciones divinas, como se constata en algunos momentos en la breve biografía que puede reconstruirse del padre fray Tomás Castellar.

LORENZO GALMÉS, O.P.

FRANCISCANS CATALANS A AMÈRICA SEGLES XVI-XX

En aquest article, només es pretén donar una visió molt àmplia i resumida dels franciscans catalans més coneguts, que anaren a missionar a les Amèriques, sobretot durant els segles XVIII i XIX.

Primers missioners a Amèrica

Els primers franciscans que anaren a Amèrica, després de la seva descoberta, estaven al servei espiritual dels espanyols, que acabaven de desembarcar al Nou Continent. Els seus contactes amb els indis foren esporàdics i sense cap tipus d'organització amb finalitat evangelitzadora.

La primera intervenció franciscana amb intent exclusiu, directe i organitzat d'evangelitzar els indis es produí quan el ministre general dels franciscans, fra Francisco de los Ángeles Quiñones, envià a les Amèriques dotze missioners, que es feren cèlebres com «els Dotze Apòstols», els quals arribaren a Mèxic el 13 de maig de 1524. Entre aquests dotze franciscans no hi havia tampoc cap català, però molt prompte trobem allí fra Joan de Perpinyà, de la custòdia franciscana de Barcelona. Es calcula que arribà a Mèxic la primavera de 1525. L'activitat de fra Joan entre els indis fou molt notable. Home de lletres, aprengué molt aviat la llengua dels indígenes i es dedicà plenament a la tasca de la seva evangelització. Morí amb fama de santedat al convent de Sant Francesc de Mèxic i és honorat com a Venerable. La seva mort se situa cap a 1550. Un company de fra Joan de Perpinyà, també de la custòdia de Barcelona, fou, segons la crònica del pare Jaume Coll, el pare Francesc de Montoliu, de la casa noble dels Montoliu.

En aquest mateix segle, trobem a Mèxic fra Esteve de Veyan, de la província franciscana de Catalunya. Tot el que sabem d'aquest missio-

ner és el que escriu sobre ell el pare Diego Muñoz en un informe que envià l'any 1583 al general de l'Orde. Hi diu que el pare Esteve anà a aquelles missions de Mèxic a l'edat de 60 anys i aprengué molt aviat la llengua dels indis.

Segle XVII

Després d'un segle i mig d'evangelització d'Amèrica, el panorama missioner havia canviat molt. Al principi, les missions vives foren una tasca fonamental; era el període de conquesta i organització, i tot era, d'alguna manera, frontera i missió. El nombre de criolls i espanyols establerts a Amèrica anava creixent i, a partir del segle XVI, els noviciats franciscans eren cada vegada més abundants en vocacions religioses. Al llarg del temps, d'altra banda, les zones evangelitzades eren cada vegada més extenses, i els canvis en el sistema d'assistència religiosa anaren creant nous problemes. I així, mentre avançaven les fronteres i sorgien noves poblacions cristianes, les missions es convertien en «doctrines» o parròquies d'indis, mentre que les ciutats sol·licitaven l'erecció de convents.

El segle XVII es pot considerar com un període de consolidació, tant en la part política com en la religiosa, i, tal vegada també, com un temps d'un cert estancament.

Mentrestant, es creava una nova congregació: la *Sagrada Congregació de Propaganda Fide*, fundada per Gregori XV amb la promulgació de la constitució apostòlica «*inescrutabili*» del 22 de juny de 1622. La seva competència s'estenia a totes les nacions del món. La intenció principal del papa era apartar l'activitat missionera de la ingerència i el control de les nacions i dinasties regnants, particularment d'Espanya i Portugal, que gaudien d'antics privilegis, tant a Orient (Terra Santa) com a Occident.

Cap a finals d'aquest segle XVII, comença per les missions franciscanes d'Amèrica un nou període d'extraordinari floriment. Podem considerar com a punt de partida l'any 1683, data en què fou establert el primer Col·legi Franciscà de Propaganda Fide a Nova Espanya.

A partir de llavors, aquests col·legis-seminaris de missioners, amb la seva doble finalitat de centres d'apostolat popular per a poblacions ja cristianes i de base de penetració en els territoris habitats encara per indis infidels, impulsaren notablement l'activitat missionera a tot Hispanoamèrica.

Encara que el nom de col·legis-seminaris ens indueix a pensar en centres de formació i ensenyament, en el nostre cas es tracta principalment d'assegurar un millor reclutament del personal missioner i de proporcionar a aquest un ambient propici per a la seva exclusiva dedicació a l'apostolat entre els indis.

Col·legi de missions de Querétaro

La idea de la creació d'un col·legi d'aquestes característiques es deu al franciscà mallorquí pare Antoni Llinars, que la portà endavant amb la fundació, a la ciutat de Querétaro (Mèxic), del *col·legi de la Santa Creu*.

El 1681 viatjà a Espanya, on reclutà vint-i-quatre franciscans per ingressar en aquest col·legi. Doncs bé, entre aquests hi havia un català, el pare Francesc Cassañas, nascut a Barcelona l'any 1656. L'activitat del pare Cassañas en les missions fou molt notable; morí en mans dels indis el 4 de juny de 1696, i fou el primer màrtir d'aquests col·legis de missions de Propaganda Fide.

El pare Llinars tornà a Europa, i l'any 1684 arribà a Espanya. A Roma havia obtingut l'aprovació definitiva de la seva idea sobre col·legis de missions i la de fundar aquests col·legis també a Espanya; el primer d'aquí fou el d'Escornalbou (Tarragona), l'any 1686.

Aquesta vegada organitzà també una expedició de missioners, a la qual s'uní el pare Pau Rebullida o Rebulleda, nascut prop de Fraga, però de mare catalana i establert a Catalunya des de molt petit. Destinat primer al col·legi de Querétaro, passà després a les missions de Guatemala, i morí en mans dels indis, en la conversió de Talamanca, el 17 de setembre de 1709.

Però fou, sobretot, durant els segles XVIII i XIX, quan es notà un entusiasme especial entre els franciscans catalans per anar a les missions d'Amèrica, en què eren molt actius, sobretot en les d'Ocopa, Tarija i Moquegua.

Col·legi de missions d'Escornalbou

Però ara ens volem deturar en el Col·legi de missions d'Escornalbou, del qual, en l'arxiu dels franciscans de Catalunya, es poden consultar gran part dels seus manuscrits. Situat en el bisbat i província civil de Tarragona, fou fundat pel pare Llinars, com adés hem dit, el 1686

amb franciscans, la majoria mallorquins, encara que al començament del segle XVIII ja quasi tots procedien de Catalunya. D'aquest col·legi i conduïts per fra Joaquim Durtí, l'any 1734 s'embarcaren cap a Amèrica els religiosos pare Pere Pont, mallorquí i el pare Marià Badia, natural de Reus, destinats a les difícils missions del «Cerro de la Sal», al Perú. Després, el 1751, el pare Aleix Forcadell anà al «Cerro de la Sal»; el pare Joan Calaf, al col·legi de Chillán (Xile), i el llec fra Josep Constants, al col·legi de Tarija.

El 1763 sortí d'Escornalbou una altra expedició de missioners, i els pares Francesc Roit i Josep Soler foren destinats al col·legi de Querétaro, on després, el 1769, fou destinat també el pare Pau Font.

El 1778 sortiren igualment d'Escornalbou cap al col·legi de Tarija els pares Antoni Comajuncosa, Joan Ferrer, Jeroni Escrigas, Josep Nevés i Tomàs Nicolau. Aquest fou destinat al col·legi de Moquegua, que es convertí en el feu dels franciscans catalans pel nombre i la qualitat dels missioners d'aquesta nacionalitat.

En una altra expedició, que tingué lloc l'any 1786, anaren al col·legi de Tarija els pares Mateu Camplà, Ignasi Tubau i Benvenut Vidal. A aquesta expedició s'uní també el pare Antoni Avellà, que no procedia d'Escornalbou. El pare Camplà fou destinat després a Moquegua, d'on fou superior dues vegades. El 1793 sortí igualment d'Escornalbou el llec fra Josep Parcet, destinat al col·legi de Panamá.

L'expedició següent sortí d'Escornalbou l'any 1796 amb el pare Josep Coll, el pare Jaume Macip, els llecs fra Ramon Llobet i fra Manuel Sanahuja, paleta molt expert que sobresortí com a arquitecte. Tots anaren a Moquegua.

Durant el segle XIX només foren dos els missioners d'Escornalbou que anaren a Amèrica: fra Marià Folch, que el 1816 anà a Moquegua, i el pare Francesc Fontnova, del qual no tenim altres notícies.

Missioners catalans a l'Alta Califòrnia

Explorada l'Alta Califòrnia pel governador català Gaspar de Portolà, fundà allí les primeres missions el mallorquí franciscà beat Juníper Serra. Per anar a aquestes missions, s'hi apuntaren alguns franciscans catalans, dels quals eren els més coneguts:

El pare Pere Font. Nasqué a Girona el 1737 i s'incorporà al col·legi de Querétaro el 1763; un germà carnal seu, el pare Pau Font, s'incorporà al col·legi de San Fernando de Mèxic. El pare Pere Font es dis-

tingí com a cantor, músic i copista de llibres corals. Estava molt impositat en matemàtiques i geografia. Traslladat el 1773 a les missions de Sonora, per ordre règia, acompanyà el 1775, en qualitat de geògraf, l'expedició que portava el capità Juan Bautista de Anza, encarregada de descobrir un camí que des d'Arizona portés a Puerto de Monterrey, a l'Alta Califòrnia. D'aquesta expedició, n'escrigué el «Diario». Morí a la missió de Pític el 6 de setembre de 1781 als 43 anys.

El pare Magí Català, nascut a Montblanc el 1761. Pertanyia al col·legi de San Fernando de Mèxic i des d'aquí fou destinat a la missió de Santa Clara de Califòrnia, on va romandre fins que, amb fama de santedat, hi morí el 22 de novembre de 1830. El 1885 s'obrí el procés de beatificació. Entre els companys catalans del pare Català podem anomenar el pare Josep Viader.

El pare Antoni Peyrí, que nasqué a Porrera (Tarragona) l'any 1769. També anà al col·legi de San Fernando de Mèxic el 1794. El 1796 fou enviat a les missions de l'Alta Califòrnia, on fundà, el 1798, la missió de Sant Lluís Rei. Fou un dels grans missioners del segle XVIII i sofrí molt dels governs liberals d'aquells temps.

El pare Narcís Duran, nasqué a Castelló d'Empúries (Girona) el 16 de desembre de 1776. Anà també al col·legi de San Fernando de Mèxic i el 1803 fou destinat a la missió de Sant Josep de l'Alta Califòrnia, com a ajudant del també català pare Bonaventura Fortuny. Entre 1838 i 1846 fou comissari prefecte de les missions de San Fernando de l'Alta Califòrnia. Excel·lí com a músic, i entre la seva producció hi ha publicada la seva *Missa de Catalunya*. L'any 1817 acompanyà el capità Luis Argüello en una expedició pels rius Sacramento i San Joaquín, per establir noves missions. El pare Duran deixà escrit un «Diario» d'aquesta expedició. Actualment tots els seus escrits es troben en la missió de Santa Bàrbara, i en l'edició d'algunes obres musicals dels missioners de Califòrnia (Mission Music of California, pel pare Owen, O. F. M., Los Angeles, 1941, p. 37-53) es transcriu la seva *Misa de Cataluña* a quatre veus iguals i una fotocòpia d'una pàgina original, procedent de la missió de Santa Inés.

El pare Antoni Dantí, nasqué a Santpedor cap a l'any 1760. Anà al col·legi de San Fernando de Mèxic el 1786. Enviat després a l'Alta Califòrnia, on arribà el 2 d'agost de 1790, fou destinat a la missió de San Francisco fins l'any 1796. Una vegada acompanyà l'alferes Hermenegildo Sal en l'exploració de la badia, en les proximitats d'Oakland. Dantí recomanà el lloc apropiat per a la nova fundació de la missió San Juan Bautista, que tingué lloc l'any 1797, i en aquest mateix

any de 1797 participà també en l'exploració dels llocs apropiats per a l'assentament de la missió de San José. Després tornà a Catalunya, però no sabem quan ni on morí.

Missioners catalans a Xile

El col·legi de Chillán (Xile) fou erigit a principis de 1756 pels franciscans del col·legi d'Ocopa. Aquest col·legi es féu càrrec, el 1767, de les conversions de les illes Chiloé en el temps de l'expulsió dels jesuïtes. Els catalans que missionaren en aquest col·legi són:

El pare Antoni Cuscó, que nasqué a La Granada (Tarragona) i morí en mans dels indis el 1792. Fou enterrat a l'hospici missioner de Valdivia. El també català pare Antoni Domènec, missioner a Xile; escrigué al guardià del convent de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès, on li comunicava la mort del pare Cuscó, segons un document del nostre arxiu. El pare Joan Calaf, que possiblement fou un dels fundadors del col·legi de Chillán; el pare Joan Almirall; el pare Antoni Quadras, que arribà a aquest col·legi el 1789; el pare Antoni Domènech, que arribà a aquest col·legi el 1785, i comunicà la mort del pare Cuscó; el pare Joan Ramon, que arribà a Chillán el 1783, i el pare Antoni Rocamora, que hi arribà el 1790 o 1791.

Missioners més notables

El pare Joan Fogueres nasqué a Arbúcies el 24 de desembre de 1674. Fou catedràtic de la Universitat de Tarragona i lector jubilat. Ocupà altres càrrecs de responsabilitat dintre de la província franciscana de Catalunya i en alguns bisbats del Principat. És conegut, sobretot, pel seu càrrec de comissari general de totes les províncies de Nova Espanya (Mèxic), illes adjacents, Filipines, etc. Aquest nomenament el rebé l'11 de juny de 1743. Deixà alguna obra publicada. Morí a Mèxic el 16 d'octubre de 1747.

El pare Josep Amich nasqué a Barcelona cap a l'any 1711. En aquesta ciutat estudià ciències exactes i matemàtiques. Després el veiem al Perú com a expert en fortificacions militars al servei de la Corona espanyola. Intervingué en l'alçament dels plànols de les fortificacions del Callao.

Després, el 18 de març de 1750, apareix en el convent de San Francisco de Lima, on havia ingressat a l'orde franciscà. El 1765 s'incor-

porà al col·legi d'Ocopa, i, a partir de llavors, el pare Amich féu de missioner, explorador i cartògraf, ja que cap altre estava preparat per fer aquesta feina. Fou molt important la seva contribució cartogràfica per a les missions. Imbuït dels descobriments geogràfics dels seus antecessors, s'adonà que feia falta plasmar en mapes i croquis aquests coneixements geogràfics, que no s'havien pogut fer precisament per falta de nocions i instruments apropiats. Això havia estat la causa de molts errors geogràfics, dels quals no ens hem d'estranyar, perquè encara no estava fixada la nomenclatura de rius, muntanyes, tribus, etc. i, encara menys, la de les conques els rius Ucayali i Huallaga, que tot seguit corregí el pare Antich.

El 1770, quan el pare Amich era a Lima, el virrei Amat li encarregà unes tasques per a la defensa de les illes Otahití. Després d'això ja no figura més en públic i no sabem on ni quan morí. Deixà escrita una història de les missions del col·legi de Santa Rosa d'Ocopa, reeditada el 1988.

Esmentàvem adés el pare Antoni Comajuncosa, procedent del col·legi d'Escornalbou. Aquest franciscà nasqué a Altafulla (Tarragona) el 16 de juny de 1749. Féu estudis superiors en el col·legi de Sant Bonaventura de Barcelona, on s'especialitzà en teologia i filosofia. El 1775 ingressà en el Col·legi de Missions d'Escornalbou, i dos anys després, a l'edat de 29 anys, s'embarcà cap a Amèrica. La major part del seu temps el passà predicant missions al poble, exercicis espirituals als eclesiàstics, als col·legis, als missioners i als presos. Fou el braç dret del gran arquebisbe de La Plata Josep Antoni de San Alberto.

Es dedicà igualment, amb molt de zel, a la conversió i instrucció dels indis, com a conversor, durant dos anys, a Salina. Després, des de 1794 fins a 1801, fou comissari-prefecte de les 21 reduccions que aleshores tenia el col·legi de Tarija; les visità totes, des de la de Centa (avui Orà) fins a la de Pirai, a poca distància de Santa Cruz de la Sierra. Morí el 2 d'octubre de 1814 a l'edat de 61 anys. Deixà manuscrites algunes relacions de les missions, que després va publicar el pare Bernardino Izaguirre, OFM en la seva obra *Historia de las Misiones Franciscanas* publicada al Perú a partir de 1922.

El pare Narcís Girbau i Barceló nasqué a Palafrugell (Girona) el 17 de setembre de 1759. S'embarcà cap al Perú i el 1787 s'incorporà al col·legi de missions d'Ocopa. Al cap de dos anys de preparació, fou destinat a una important expedició al riu Ucayali i Pampes del Sacramento. Com era una operació de gran envergadura, no solament requeria una bona preparació, sinó, sobretot, l'home que pogués dur-la

a terme. I l'escollit per a això fou el pare Girbau (al Perú escriuen «Girbal»).

Era el 30 d'agost de 1790 quan emprengué aquella difícilíssima missió, amb dues canoes en les quals anaven el pare Girbau, uns indígenes com a intèrprets i l'avituallament necessari. Baixaren per les difícils i perilloses aigües del riu Huallaga, que desemboca al riu Marañón, i continuaren per aquest riu fins arribar al lloc on desemboca el riu Ucayali. Era el 13 de setembre quan la petita flota del pare Girbau enfilava la seva proa cap a aquest majestuós riu; aleshores començava, de veritat, la gran aventura de l'intrèpid misioner ja que era l'hora d'endinsar-se dins d'un gran riu desconegut. Després de diverses trobades amb els indis, que es desenvoluparen amistosament, als 23 dies de navegació, el 6 d'octubre del mateix 1790, arribà el pare Girbau a Sarayacu de Manoa, final de la seva etapa.

Després, el pare Girbau emprengué el regrés desfent el camí d'anada, i arribà el 19 de desembre al poble cristià de Cumbaza, on s'assabentà que havien corregut rumors de la seva mort a mans dels indis de l'Ucayali.

Aquí reposà unes setmanes, fins que el 10 de febrer de 1791 continuà el viatge cap a Lima per donar compte a les autoritats de l'ordre i civils dels resultats de la seva expedició. Sense esperar-s'ho, fou rebut aquí com un heroi. L'aventura del pare Girbau meravellà tota la ciutat de Lima i el virrei ponderà molt que un català hagués tingut el valor de fer aquell viatge de reconeixement tan penós i amb perills de tota mena.

L'expedició despertà la curiositat pública i la gent llegí amb avidesa el «Diario» del pare Girbau que publicà a partir del 22 de setembre de 1791 en el periòdic de Lima *El Mercurio de Perú*. Aquest viatge impressionà també els europeus, que llegiren el desenvolupament d'aquesta expedició en el *Viajero Universal* i en *El Mercurio Español*.

Un dels fruits d'aquesta expedició fou l'alçament, per primera vegada, del mapa de l'Orient peruà, que publicà la *Sociedad de Amigos del País* en el *Mercurio Peruano*. Aquest treball cartogràfic era de gran importància per a les missions, ja que per comunicar-se entre elles si calia conèixer el curs dels rius i els seus afluents, únics camins de comunicació. El pare Girbau tornà a fer el mateix camí per organitzar les missions en aquell lloc, tal com ho havia promès als indis.

Però llavors no hi anà sol; el pare Bonaventura Marquès, fill també de Palafrugell, on nasqué el 20 de gener de 1748, l'acompanyà en aquesta nova aventura. El pare Bonaventura era a les missions de Huánuco quan se l'escollí per acompanyar el pare Girbau en aquesta

segona expedició per l'Ucayali. El 13 de juliol de 1791 emprengueren el viatge i el 22 de novembre arribaren a Sarayacu. El pare Girbau, com se li havia encomanat, féu exploracions pels voltants, però hagué d'abandonar aquella missió per malaltia, encara que després hi tornà. El pare Bonaventura Marquès, especialista en llengües indígenes, compongué el *Vocabulario de los idiomas indicos conocidos por Cunibos y Panao o Setabas, o sea, fragmentos del arte del idioma cunivo... y Vocabulario de la lengua del Campo*.

El pare Ramon Busquets nasqué a Reus el 31 d'agost de 1772. Fou cèlebre per les seves expedicions relacionades amb l'enllaç entre les missions d'Ocopa, al nord del Perú, on hem trobat el pare Girbau, i les missions del col·legi de Moquegua, al sud del Perú. El punt de partida fou la missió de Cocabambilla, on missionava el pare Busquets el 1802.

Aquí arribava un dia el pare Cristòfol Rocamora, que havia nascut també a Reus el dia 2 de setembre de 1774, per començar una expedició per aquells rius amb la intenció de comprovar si era possible la connexió amb les missions del nord per aquells cabalosos rius. El pare Rocamora, que sortí de la missió de Cocabambilla el 2 d'agost de 1805 per emprendre aquella expedició, fou el primer que sabé que el curs de les aigües del riu Cocabambilla el podia portar fins al riu Ucayali i, per tant, comunicar-se amb les missions d'Ocopa. Ell descobrí, durant aquesta expedició, que el riu Urubamba era afluent de l'Ucayali, quan el recorregué fins a arribar molt a prop del riu Tambo, precisament en la seva desembocadura directa a l'Ucayali. El pare Rocamora no pogué continuar l'expedició, però deixà el camí expedit per la gran aventura d'unir el sud amb el nord del Perú per via fluvial.

El pare Rocamora organitzà una altra expedició, i en aquesta l'acompanyà el pare Busquets i el pare Joan Montserrat. El pare Vicenç Ferrer, també català, anà amb ells fins a la missió de Timbau.

S'embarcaren el dia 1 de setembre de 1806 i, entre d'altres, la peripècia més greu fou que el pare Rocamora caigué al riu i estigué a punt de morir. Això l'obligà a abandonar l'expedició que continuaren els altres, en què quedà al capdavant d'aquesta el pare Busquets. Pel camí es fundaren algunes missions al capdavant de les quals es quedà el pare Montserrat. D'altra banda, el pare Busquets continuà navegant fins a l'Ucayali, i aconseguí la comunicació entre les missions del nord i del sud. Després continuà el viatge fins a Lima en un recorregut sense precedents.

El mateix pare Busquets, el 1843, formà part, com a guia, d'una expedició organitzada pel Govern francès. Era una comissió que, per

l'avenç de les ciències i per intensificar les relacions comercials amb el Perú, volia estudiar la regió del riu Ucayali. La direcció la portava el comte de Castelnau, i tant aquest com el capità Carrasco volgueren que els acompanyés el pare Busquets, per la seva experiència. El pare Busquets ja era gran i coneixia molt bé els perills del riu i, no obstant això, s'oferí com a guia i capellà. S'embarcaren a Cocabambilla el 14 d'agost de 1846 en quatre fràgils canoes. Per mala fortuna, en un moment del viatge, un corrent molt ràpid els anuncià la proximitat d'una cataracta i tots es tiraren a l'aigua i nedaren fins a terra, però al pare Busquets no li era possible fer-ho per la seva edat i es quedà a la canoa; des de terra el veieren resar mentre la seva embarcació corria amb velocitat cap a l'abim. Era el 26 d'agost de 1846.

Franciscans catalans a Amèrica, després de 1835

Foragitats els religiosos dels seus convents el 1835, molts d'ells passaren a Itàlia, i des d'allí, a les missions americanes. Entre ells hi ha aquests catalans:

El pare Ferran Pallarés. Havia nascut a Reus el 12 d'octubre de 1814 i, quan era estudiant el 1835, passà a Itàlia, on continuà els estudis. El 1837, s'enrolà en l'expedició del pare Herrero i acabà la carrera a Lima, on fou ordenat sacerdot l'any 1838. Fou un dels restauradors del col·legi de missions d'Ocopa. El 1845 estigué a Europa i s'emportà cap a les missions un bon grup de religiosos. Fou tres vegades guardià del col·legi d'Ocopa (1846, 1855 i 1867). El 1852 fou nomenat prefecte de missions. Durant el seu govern va donar un gran impuls a les missions i morí a Tarma el 30 d'octubre de 1873. Escrigué una part de la història del col·legi d'Ocopa.

El pare Rafael Sans nasqué a Reus el 4 d'abril de 1812. Feia poc que s'havia ordenat sacerdot, en el temps de l'exclaustració de 1835, i aquest mateix any es refugià a Itàlia, des d'on, el 1837, s'embarcà a Amèrica amb l'expedició del pare Herrero. Destinat al convent de La Paz (Bolívia), assistí a la fundació del col·legi de missions d'aquesta ciutat. Fou un dels primers moradors del Santuario Nacional de Copacabana, quan el 1842 el govern de la nació el lliurà als franciscans.

Viatjà a Europa per recol·lectar missioners. En el capítol de 1860 fou elegit prefecte de missions del col·legi de La Paz i, al tornar de la seva visita pastoral, es trobà amb la notificació del seu nomenament de definidor general de l'Orde amb residència a Roma. Però al cap d'un

any de ser a Roma (el 1864), el deixaren tornar a les seves missions americanes. Abans, però, féu un viatge a Terra Santa, del qual escrigué un llibre que publicà el 1867. Nomenat després visitador general de Xile, el 1872 emprengué el viatge cap a aquesta nació, i, acabada la visita, tornà al col·legi de La Paz, on morí el 28 d'agost de 1899 a l'edat de 87 anys.

El pare Josep Puigdengolas i Ramoneda nasqué a Sant Boi de Llobregat el 24 de desembre de 1801. El 25 de juliol de 1835 residia en el convent de Sant Francesc de Barcelona. Pugué passar a Itàlia i el 1837 s'allistà a l'expedició del pare Herrero, en companyia de Rafael Sans. A Bolívia, on fou destinat, hi passà disset anys. El desembre de 1854 fou traslladat a l'Argentina i a Salta fou un dels fundadors del col·legi de missions de San Diego. D'aquest col·legi ell és el primer que surt a les missions vives, i establí la primera reducció anomenada «Esquina Grande», situada al marge del riu Bermejo en ple Chaco argentí. Morí en mans dels indis el dia 10 de novembre de 1860. El pare Puigdengolas era conegut com *el gran misionero de Esquina Grande* i també com *l'Apóstol y mártir del Chaco*. Està enterrat en el convent franciscà de Salta.

El pare Pere Gual i Pujades nasqué a Canet de Mar (Barcelona) el 27 de febrer de 1813. A causa dels esdeveniments de 1835, es refugià a Itàlia, i s'incorporà al grup de catalans que formaven part del Retir d'Amèlia, on es fomentava l'esperit de les missions d'Escornalbou. El 1845 s'uní a l'expedició del pare Ferran Pallarés, que el portà al Perú, on ingressà al col·legi d'Ocopa del qual fou guardià diverses vegades. El 1853 fou un dels que fundaren el convent franciscà anomenat «de los Descalzos», del qual fou el primer superior.

El seu prestigi en virtut i intel·ligència fou molt gran. Era doctor en dret i teologia, i ocupà el càrrec de comissari general del Perú, Equador i Colòmbia. Al ser nomenat definidor general de l'Orde hagué d'assistir al Capítol General que el 1862 tingué lloc a Roma i, per delegació de l'arquebisbe de Lima, assistí al Concili Vaticà I (1869-1870).

El 1862 intentà fundar un col·legi de missions per al Perú en l'antic convent de Sant Tomàs de Riudeperes, prop de Vic (Barcelona). Aquí el trobem el 30 d'agost de 1862 juntament amb altres religiosos vinguts d'Itàlia, alguns d'ells catalans, com el pare Francesc Pujol. Aconseguiren viure-hi fins al 1868, en què els revolucionaris els obligaren a abandonar-lo.

Al seu zel es degué la reforma dels clergues de Lima i de diverses comunitats religioses. Fou un gran predicador i escriptor, i deixà moltes

obres publicades. Morí en el convent «de los Descalzos» de Lima el 3 de setembre de 1890 i al Perú la seva mort es considerà com a desgràcia pública.

El Vble. pare Josep M. Masià, bisbe de Loja, nasqué a Mont-roig (Tarragona) el 30 de desembre de 1832. Era estudiant de filosofia en el convent de Berga, on l'atrapà l'exclaustració de 1835. L'any següent passà a Itàlia, on completà els estudis i fou ordenat sacerdot el 22 de desembre de 1838. Passà al Retir d'Amèlia amb el cèlebre pare Josep Costes de la Portella, missioner d'Escornalbou i altres franciscans catalans, on feren reviure les cèlebres missions d'aquest col·legi. Aquí està durant disset anys predicant missions populars i exercicis espirituals. Al passar per allí el pare Pau Bastarras, s'allistà a la seva expedició i el 1852 s'embarcà cap a Amèrica, on és destinat al convent de Nuestra Señora de los Ángeles de Lima (vulgarment «Descalzos»), del qual fou tres vegades guardià. Es dedicà a predicar missions populars, i era tan gran l'afluència de la gent, que havia de fer-ho, moltes vegades, en les places públiques.

El 1872 fou nomenat comissari general dels franciscans al Perú, Equador i Colòmbia. Aquí era president García Moreno, el qual presentà el pare Masià a Pius IX com a candidat a bisbe de Loja. Fou consagrat bisbe a Lima l'any 1876. El 13 de setembre de 1878 hi hagué canvi de govern a l'Equador i García Moreno fou executat. El pare Masià hagué d'abandonar el país i refugiar-se a Lima, on morí santament el dia 25 de gener de 1902.

El pare Francesc Espoy nasqué a Tarragona el 2 d'octubre de 1814. Arribà a Amèrica el 1848 amb l'expedició del també català pare Francesc Grau. Fou una de les grans figures del col·legi de missions d'Ocopa; mestre de novicis; cinc vegades guardià i, sobretot, un gran servent de Déu. Morí el 3 d'agost de 1896 en el mateix col·legi d'Ocopa.

El pare Lleonard Cortés nasqué a Barcelona el 2 de febrer de 1826. Llegint una carta del pare Pere Gual, publicada pels periòdics de Barcelona, sobre la mort d'un missioner d'Ocopa, li entrà la vocació de missioner i escrigué al mateix pare Gual sobre la seva vocació i s'embarcà, al seu moment, cap a Amèrica, on desenvolupà una magnífica tasca de missioner.

El pare Josep Cors nasqué a Santa Coloma de Farners el 1813 i entrà a l'orde franciscà en el convent de Berga, però molt aviat hagué de deixar-lo per les lleis de supressió dels convents. Refugiat a Itàlia i quan encara era estudiant, s'allistà a l'expedició del pare Herrero, que recollia religiosos per donar vida als col·legis de missions d'Amèrica. Aquí hi

arribà l'any 1837 i, a l'acabar els estudis, fou ordenat sacerdot a la ciutat de Sucre o Chiquisaca. L'any 1841 el seu col·legi de Tarata, al qual pertanyia, l'envià a les missions vives dels indis guaraní, entre els quals, amb zel extraordinari, s'oblidà de si mateix sense preocupar-se de les seves malalties. Allí exercí el ministeri apostòlic durant 36 anys. Morí al col·legi de Sucre el 19 de juny de 1878.

El pare Josep Cardús nasqué a Barcelona, però entrà a l'orde franciscà a Bolívia i pertanyia al col·legi de Tarata. Fou conversor dels indis guaraní. El pare Cardús és conegut, sobretot, pel seu llibre *Las Misiones Franciscanas entre los infieles de Bolivia... el 1883 y 1884 con una noticia sobre los caminos y tribus salvajes... y un mapa para servir de ilustración*, publicat a Barcelona el 1886.

El pare Josep M. Vila nasqué a Sant Pere de Les Preses (Girona), prop d'Olot, el dia 3 d'abril de 1849. Anà a Amèrica i després, per motius de salut, tornà a Catalunya i s'incardinà a la província franciscana de Catalunya, recentment restaurada pel pare Ramon Boldú. El 1882 passà a les missions de la Xina, al nord de Shantung, on l'atrapà la revolució dels bòxers (1882-1901). En aquesta regió els cristians de Shantung foren les principals víctimes, i el pare Vila, el principal observador occidental dels fets revolucionaris. El 1908 tornà a Catalunya, on morí l'any 1915. D'ell conservem els originals manuscrits de la seva vida i de les seves activitats missioneres a Amèrica; també s'hi troben relacions molt interessants, avui encara inèdites.

Comissaria, custòdia i vice-província de San Francisco Solano de Río IV

Una vegada restaurada la província franciscana de Catalunya l'any 1878, i al començament del segle XX ja amb suficient personal, aquesta acceptà el suggeriment del ministre general de l'Orde d'anar a l'Argentina. Per això, a principis de setembre de 1910, s'embarcaren cap a Amèrica els franciscans pare Joan Domènech i pare Francesc Bragulat. Arribats a la seva destinació els primers dies de l'any 1911, prengueren possessió de l'ex-col·legi de missions de Río IV, província i bisbat de Córdoba (Argentina). El juliol de 1913 s'acceptà també, com un annex al convent de Río IV, la missió de la Pampa central. Posteriorment, aquesta comissaria es convertí en custòdia.

I així va continuar aquesta missió dels franciscans catalans a Amèrica actualment, fins que el 26 d'octubre de 1989, la custòdia de Río IV i la

Pampa, juntament amb la custòdia dels franciscans de València, es convertiren en la vice-província independent de San Francisco de Solano, en la qual han quedat la majoria de franciscans que hi missionaven.

I, amb això, s'ha donat per acabada la missió americana dels franciscans de Catalunya.

JOSEP MARTÍ I MAYOR, O.F.M.

Bibliografia

Aquesta és la bibliografia essencial d'on s'han recollit totes les notícies que apareixen en aquest article:

Arxiu històric dels franciscans de Catalunya a Barcelona

Pioneros de la cruz en México, pel pare Lino G. Canedo, O.F.M., Madrid, B.A.C., 1988.

Crónica de la Seráfica Provincia de Cataluña, pel pare Jaume Coll, Barcelona 1738 i edició facsímil, Madrid 1981.

Las misiones del Colegio de San Fernando de Méjico, pel pare Fidel de Lejarza, A.I.A. (1946), 89-97.

El Colegio Seminario del Arcángel San Miguel de Escornalbou, pel pare Joan Papió, O.F.M., Barcelona, 1765 (Edició facsímil del 1987).

Crónica de los Colegios de Propaganda Fide de Nueva España, pel pare Félix de Espinosa, O.F.M., 1a. edició, Mèxic, 1746, 2a. edició, Washington, 1964.

El P. Antonio Llinás y los Colegios de Misiones hispanoamericanas, pel pare Eduardo Faus, O.F.M., en A.I.A., 16 (1921), 293-341 i 17 (1922), 176-244.

Escornalbou, Colegio-Seminario de Misioneros de Propaganda Fide, per José Martí Mayor, O.F.M., en A.I.A., 42 (1982), 293-342.

El Colegio Franciscano de Propaganda Fide de Moquegua, pel pare Fernando Domínguez, O.F.M., Madrid, 1955.

El Colegio Franciscano de Tarija y sus misiones, pel pare Corrado, Quaracchi, 1884.

Un misionero santo, o sea, vida, virtudes y milagros del P. Magín Catalán, pel pare Ceferino Engelhardt, O.F.M., Barcelona, 1924.

Franciscanos memorables en México, pel pare Fidel Chauvet, Mèxic, 1983.

Historia de las misiones del convento de Santa Rosa de Ocopa, pel

pare José Amich, O.F.M., 1a. edició, Barcelona, 1883, i una recent edició al Perú, el 1988.

Las misiones franciscanas entre los infieles de Bolivia (1883-1884), pel pare Josep Cardús, Barcelona, 1886.

Historia de las Misiones del Colegio de Chillán, pel pare Roberto Lagos, O.F.M., Barcelona, 1908.

Historia de las Misiones Franciscanas... del Perú, pel pare Bernardino Izaguirre, O.F.M. en 13 volums. Lima, 1922-1927.

Biografía del Ilmo. y Rmo. P. Fr. José Mª Masiá, obispo de Loja (Ecuador) 1815-1902, pel pare Bernardino Izaguirre, O.F.M., Barcelona, 1904.

Mis memorias, pel pare Rafael Sans, Tarata, 1911.

Las misiones del oriente peruano y el P. Narciso Girbau y Barceló, O.F.M., pel pare José Martí Mayor, O.F.M., en A.I.A., 46 (1986), 865-884.

Libro de incorporaciones y desincorporaciones del Colegio de Ocopa, pel pare Julián Heras, O.F.M., Lima, 1970.

HISTORIOGRAFIA D'AMÈRICA A LA LLIBRERIA DELS CARMELITES DESCALÇOS DE BARCELONA (SEGLES XVI-XIX)

La llibreria dels carmelites descalços, més coneguda pel nom de Sant Josep, fou la segona en importància de Barcelona, després de la de Santa Caterina, sobretot des de l'any 1665, en què es va veure incrementada amb 5.573 volums a causa de la donació testamentària del canonge lleidatà, el Dr. Josep Jeroni Besora.

Amb motiu de la dedicació d'aquest número de la present revista a un tema monogràfic que contempla les relacions entre Catalunya i Amèrica, hem cregut interessant donar a conèixer els llibres de l'esmentada biblioteca que es refereixen a les Índies Occidentals, tal com s'anomenava en un principi el nou continent.

De l'origen i de la situació del Convent de Sant Josep a les Rambles i del lloc que hi ocupava la llibreria, així com les altres dependències, com ara la fàbrica de fosa de lletra, la impremta i la «boticaria», no en parlarem aquí, ja que aquests temes han estat tractats en altres ocasions.¹ Ens limitarem, doncs, a fer una síntesi de les obres de contingut americanista, entre les quals cal destacar un manuscrit del segle XVIII i un total de vint-i-vuit impresos de diversos autors.

I. El manuscrit «Itinerario a Indias» del P. Fr. Isidor de l'Assumpció

La Sala de Reserva de la Biblioteca Universitària de Barcelona cus-

1. ARNALL JUAN, M. Josefa: *La Biblioteca del Convento de San José de Barcelona*, «Monte Carmelo», núm. 85, 1 (1977), pp. 83-108; núm. 85, 2-3 (1977), pp. 229-300. Id.: *La fábrica de fundición de letra y la imprenta del Convento de Carmelitas Descalzos de San José de Barcelona*, «Monte Carmelo», núm. 86, 1 (1978), pp. 48-69. Id.: *Aportación de los Carmelitas Descalzos a la cultura catalana*, «El Carmelo Teresiano: 1586-1986», Extracto del «Monte Carmelo», vol. 94, 1-2, (1986), pp. 55-108. Id.: *Obras de la Biblioteca de San José de los Carmelitas Descalzos de Barcelona, editadas en Cataluña (siglos XVII-XIX)*, «El Carmelo Teresiano: 1586-1986», pp. 229-271.

todia els fons, tant de manuscrits com d'impresos, procedents dels ordes religiosos que es van veure afectats per les lleis desamortitzadores de Mendizábal de l'any 1835, entre els quals es conserven els dels carmelites descalços.

Amb la signatura Ms. 514 hi ha un còdex titulat *Itinerario a Indias*, escrit per un carmelita que, com a Visitador General, realitzà un viatge a Amèrica per assabentar els seus superiors, residents a Madrid, sobre l'estat de l'única província religiosa que aleshores els carmelites posseïen al nou continent, coneguda amb el nom de Sant Albert de Mèxic.

Es tracta de fra Isidor de l'Assumpció, dit més comunament Isidro, que va néixer a Centelles (bisbat de Vic) i professà el dia 18 d'agost de 1640 a l'edat de 16 anys. Fou elegit diverses vegades Prior del Convent de Sant Josep de Barcelona i el 12 de maig de 1673 va sortir d'aquesta ciutat camí de les Amèriques, on s'estaria fins al 19 d'agost de 1679, en què desembarcà en el port de Sanlúcar de Barrameda. Morí a la ciutat comtal el 6 de juny de 1704.

La descripció que fa del seu viatge ha estat comentada altres vegades. El 1962, el Pare Gabriel de la Creu (O.C.D.)² publicà un extracte de tots els llocs visitats pel carmelita i assenyalà les fases principals del trajecte: Barcelona-Madrid; Madrid-Cadís; Cadís-Veracruz; Veracruz-Mèxic; Mèxic-Veracruz i Veracruz-Sanlúcar. En cada una d'aquestes etapes indicà el pas de Fra Isidor pel monestir de Montserrat³ i, el 1978, la que signa aquest treball donà a conèixer la transcripció íntegra del text, des del moment en què el Visitador arribà a Veracruz el 28 de setembre de 1673 fins al seu retorn a Espanya.⁴ Una nova edició es va portar a terme l'any 1986 amb motiu de la celebració del IV Centenari de l'arribada dels carmelites descalços a Catalunya.⁵

L'explicació que Fra Isidor de l'Assumpció fa del seu viatge –sovint amb gran riquesa de detalls, tot i que no constitueix un document de primer ordre per a la història d'Amèrica– té un doble valor històric: pri-

2. *Itinerario a Indias (1673-1679) del Padre Isidro de la Asunción*, «Monte Carmelo», 70 (1962), pp. 257-264.

3. *Montserrat visto por el P. Isidro de la Asunción*, «Monte Carmelo», 71 (1963), pp. 99-104.

4. ARNALL JUAN, M. Josefa: *El «Itinerario a Indias» (1673-1679) del P. Fr. Isidro de la Asunción, C.D. (Manuscrito 514 de la Biblioteca Provincial y Universitaria de Barcelona)*, «Boletín Americanista», núm. 28 (1978), pp. 197-252.

5. Id.-BELTRAN, Gabriel: *Itinerario a Indias: Barcelona-Méjico-Barcelona por el Padre Isidro de la Asunción (1673-1679)*, «El Carmelo Teresiano: 1586-1986», pp. 141-227.

merament, per a la comunitat carmelitana i la seva introducció a les terres del nou continent i, en segon lloc, per documentar sobretot les relacions entre Catalunya i Mèxic en la segona meitat del segle XVII. Tant per aquest moment com per la coordenada espacial dels llocs ressenyats (Mèxic, Puebla de los Ángeles i l'Havana), així com per la quantitat de dades que aporta sobre els grups ètnics i els seus costums, les ciutats i els edificis, en especial els eclesiàstics, és considerada una obra d'una gran estima històrica.

Tot seguit i recordant la importància d'aquest relat, esmentem els principals llocs que l'autor del còdex ressalta en el seu *Itinerario*:

a) *Arquebisbats**

Chiapas
Guadalajara
Guatemala
Honduras
Lima
Manila
Mèxico
Michoacán
Nicaragua
Nueva Vizcaya
Oaxaca
Puebla de los Ángeles
Santo Domingo
Charcas

b) *Col·legis*

de la Compañía de Jesús (Puebla)
de Cristo (Mèxico)
de Ntra. Sra. de la Piedad (Mèxico)
de San Gregorio (Mèxico)
de San Ildefonso (Mèxico)
de San Luis (Puebla)
de San Pablo y San Sebastián (Mèxico)
de San Pedro y San Pablo (Mèxico)
de San Ramón (Mèxico)
de Santa Ana (Mèxico)

*Cal assenyalar que en l'esment dels topònims mantenim les grafies en llengua castellana, tal com vénen citades en el text manuscrit.

- de Santa Clara (México)
- de los Santos (México)
- c) *Consolats*
 - de Lima
 - de México
- d) *Comptaduries reials*
 - de Lima
 - de México
 - de Santa Fe
- e) *Convents*
 - de Belén (México)
 - de la Compañía de Jesús (Manila)
 - de la Concepción (Puebla)
 - de la Merced (Puebla)
 - de Nativitas (México)
 - de Querétaro
 - de San Agustín (La Habana)
 - de San Agustín (México)
 - de San Agustín (Puebla)
 - de San Cosme (México)
 - de San Diego (México), O.C.D.
 - de San Diego (Puebla), O.C.D.
 - de San Francisco (La Habana)
 - de San Francisco (México)
 - de San Francisco (Puebla)
 - de San Hipólito (México)
 - de San Jerónimo (México)
 - de San Juan de Dios (La Habana)
 - de San Juan de Dios (México)
 - de Santa Catalina (Puebla)
 - de Santa Clara (La Habana)
 - de Santa Clara (Puebla)
 - de Santa Inés (Puebla)
 - de Santa Isabel (México)
 - de Santa María la Redonda (México)
 - de Santa Trinidad (Puebla)
 - de Santo Domingo (La Habana)
 - de Santo Domingo (Manila)
 - de Santo Domingo (México)

- de Santo Domingo (México)
- de Santo Domingo (Puebla)
- f) *«Chancillerías»*
 - de Chile
 - de Guadalajara
 - de Guatemala
 - de Manila
 - de Panamá
 - de Quito
 - de Santa Fe
 - de Santo Domingo
- g) *Ermites*
 - de las Almas (Puebla)
 - del Calvario (México)
 - del Calvario (Puebla)
 - de Getsemaní (México)
 - de la Magdalena (México)
 - de San Alberto (México)
 - de San José (México)
 - de San Juan de la Cruz (México)
 - de San Miguel (Puebla)
 - de Santa Ana (México)
 - de Santa Teresa (México)
 - de la Soledad (México)
- h) *Esglésies*
 - de Ntra. Sra. de Montserrat (La Habana)
 - de San Francisco de Paula (La Habana)
 - de Santiago Tlatelolco (México)
 - de Santo Cristo (La Habana)
- i) *Mines de Nueva España*
 - El Parral
 - El Rosario
 - Guadiana
 - Guanajuato
 - Pachuca
 - San Luis de Potosí
 - Sombrerete
 - Sonora
 - Talpujanga
 - Zacatecas

- j) *Bisbats*
 - de la Abadía (Jamaica)
 - de Arequipa (Perú)
 - de Buenos Aires (Argentina)
 - de Cáceres (Perú)
 - de Cartagena (Colombia)
 - de Concepción (Venezuela)
 - de Cuzco (Perú)
 - de Chile
 - de La Habana (Cuba)
 - de Nueva Segovia (Nicaragua)
 - de Oaxaca (México)
 - de Panamá
 - de Paraguay
 - de Popayán (Colombia)
 - de Puebla de los Ángeles (México)
 - de Puerto Rico
 - de Quito (Ecuador)
 - de Santa Cruz (Bolivia)
 - de Santa Marta (Colombia)
 - de Trujillo (Perú)
 - de Tucumán (Argentina)
 - de Venezuela
 - de Verapaz (Guatemala)
- k) *Parròquies*
 - del Ángel (Puebla)
 - del Calvario (Puebla)
 - de la Concepción (Puebla)
 - del Espíritu Santo (La Habana)
 - de San Cristóbal (La Habana)
 - de San Felipe Neri (Puebla)
 - de San José de Gracia (Puebla)
 - de San Sebastián (Puebla)
 - de Santa Catalina (México)
 - de Veracruz (México)
- l) *Santuaries de Nueva España*
 - de Ntra. Sra. de Tetelpa
 - de San Miguel
 - de la Virgen de Guadalupe

m) *Tribunals de la Inquisició*

de Cartagena

de Lima

de Mèxic

n) *Universitats*

de Lima

de Mèxic

de Santo Domingo

A més a més, cal assenyalar la descripció que fa del «Consejo de Indias» i dels governants en el nou continent, així com de la forma de viure dels indígenes. Són esmentats un total de 50 antropònims i uns 130 topònims i, alhora, unes 20 illes i 6 ports.

II. Els impresos

Deixant de banda les obres que es refereixen a les Índies Orientals, ja que ens allunyariem del tema que ara ens ocupa, són vint-i-vuit els impresos que tracten d'Amèrica i es troben registrats en el catàleg dels carmelites de principi del segle XIX, base d'aquest estudi.⁶

Les dades obtingudes, després d'analitzar llur contingut, es poden sintetitzar en els següents punts:

a) Cronològicament hi ha dotze obres del segle XVI,⁷ onze del XVII⁸ i cinc del XVIII.⁹

b) Quant als autors, podem dir que els carmelites descalços tenien les edicions dels principals cronistes i historiadors indians de l'època. Cal destacar-ne: José de Acosta (Medina del Campo 1540 - Salamanca 1600); Bartolomé de las Casas (Sevilla 1474 - Madrid 1566); Bernal Díaz del Castillo (Medina del Campo 1492 - Guatemala 1584); Garcilaso de la Vega (Cuzco 1539 - Còrdova 1616); José Gumilla (Jánovas de Aragón 1686 - Los Llanos 1750); Antonio de Herrera (Cuéllar 1549 - Madrid 1625); Francisco López de Gómara (Sòria 1511 - id.?, c. 1565); Àlvar Núñez Cabeza de Vaca (Jerez de la Frontera 1507 - Sevilla 1559) i Gonzalo Fernández de Oviedo (Madrid 1478 - Santo Domingo 1557).

6. Es conserva a la Biblioteca Universitària de Barcelona amb la signatura Ms. 1359 i el seu títol és: *Índice de los autores y de sus respectivas obras que existen en la Biblioteca de San José, C.D. de la ciudad de Barcelona* (425 x 315 mm.), 682 pàgs. + 21 s.n.

7. V. núms. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 15, 16, 20 i 21 de l'apèndix.

8. V. núms. 6, 8, 17, 18, 22, 23, 24, 25, 26, 27 i 28.

9. V. núms. 10, 12, 13, 14 i 19.

La major part d'ells són espanyols que van travessar l'Atlàntic per diversos motius, uns com a historiadors, altres com a eclesiàstics, uns que exercien la seva tasca missionera, i altres que desenvolupaven càrrecs importants com a cronistes d'Índies o bé com a governadors.

Potser cal ressaltar l'obra d'un jesuïta català del segle XVIII que té per títol *Reflexiones imparciales sobre la humanidad de los españoles en Indias*. El seu autor, Joan Nuix i Perpinyà, nasqué a Torà de Riubregós (Lleida) el 1740 i morí a Livorno (Itàlia) el 1793. Va passar un temps a Ferrara i el 1780 publicà a Venècia l'esmentada obra en italià que dos anys més tard seria traduïda al castellà.

c) Dels llibres que constaven en el catàleg de la llibreria de Sant Josep, actualment només se'n conserven cinc,¹⁰ la qual cosa demostra l'estat en què va quedar la Biblioteca dels Carmelites, després de l'any 1835. Una d'aquestes obres es conserva duplicada, ja que un exemplar procedia del llegat de Jeroni Besora.¹¹

d) Cal dir que la recerca de llibres carmelitans en la Biblioteca Universitària de Barcelona ens ha fet veure que també altres ordes posseïren les mateixes obres que les esmentades en l'apèndix d'aquest treball, en especial els dominics de Santa Caterina i els pares franciscans.

e) La meitat d'aquestes obres es van imprimir en diverses ciutats d'Espanya: Madrid, Salamanca, Valladolid, Saragossa i només una a Barcelona.¹²

10. V. núms. 1, 6, 16 i 28.

11. V. núm. 16.

12. V. núm. 13.

APÈNDIX *

1. ACOSTA, Josephus: <i>De Christo revelato...</i>	G. 254
2. <i>Id. Id.: De novi orbis natura...</i>	Q. 173

1. ACOSTA, José de: *De Christo revelato, libri novem*. Romae, Iacobus Tornerius, (1590), 4 h. + 290 p. + 12 h., 4.º (B.U.B., S.J., B. 47/5/24).
2. *Id. Id.: De natura novi orbis libri duo. Et de promulgatione evangelii, apud barbaros, sive de procuranda Indorum salute*. Salmanticae, Guillelmus Foquel, (1588), 10 h. + 640 p. 8.º (PALAU, 1978).

* El mètode emprat en la confecció d'aquest apèndix ha estat seguir l'ordre alfabètic d'autors, donant un número a cada imprès. Primer, consta el nom de l'autor, després el títol de la seva obra i la signatura del llibre a la Biblioteca del Convent, tal com es troba a l'índex carmelità. Com que és bastant incomplet i s'adverteixen errors en els noms dels autors i en llurs obres, s'ha respectat la grafia del manuscrit-índex i, per al seu aclariment, s'han completat les obres amb els elements fonamentals d'una fitxa bibliogràfica (lloc d'impressió, impressor, data i nombre de pàgines), dades que manquen completament en el catàleg que ens ha servit de base i que s'han obtingut —en cas de no conservar-se el llibre— de catàlegs espanyols o estrangers fins ara publicats.

Les sigles emprades són:

B.M.: *British Museum. General Catalogue of Printed Books*. Londres i Beccles, 1931-1955, 265 volums.

B.N.P.: *Catalogue Général des Livres imprimés de la Bibliothèque Nationale*. París, 1924-1980, 229 volums.

B.U.B., B.B. (i signatura actual): Biblioteca Universitària de Barcelona, procedent de la Biblioteca Besora.

B.U.B., S.J. (i signatura actual): Biblioteca Universitària de Barcelona, procedent de la llibreria de Sant Josep.

B.U.B., S.J., Dip.: Biblioteca Universitària de Barcelona, procedent de la llibreria de Sant Josep i avui en el dipòsit d'aquella, en fase de catalogació.

PALAU: *Manual del librero hispano-americano. Bibliografía general española e hispano-americana desde la invención de la imprenta hasta nuestros tiempos, con el valor comercial de los impresos*, por Antonio Palau Dulcet, Barcelona, Librería Palau, 1948-1977, 28 volums.

VILLIERS: VILLIERS, Cosme de: *Bibliotheca Carmelitana nobis criticis et dissertationibus illustrata*. Romae, In aedibus Collegii S. Alberti, 1927.

3. *Id. Id.: Historia moral y natural de las Indias...* H. 67
4. ALEXANDER, Magnus: *De situ Indiae ad Aristotelem...* J. 114
5. CARTIER, Jaime: *Relatione della nova Francia in India...* H. 511
6. CASAS, Bartolomé de las: *Explicatio questiones utrus principes iure aliquo cives a Regia Corona alienare et alterius Domini ditioni subiecere possint...* M. 685
7. *Id. Id.: Tratados relativos a las Indias Occidentales...* F. 191
8. CASTRO, Enrique de: *La conquete des Indes*. Tom. I.^o et II.º ... H. 37 i H. 38
9. CLUSIUS, Carolus: *Historia Aromatum et Medicamentum Idiae cum figuris...* Q. 154
10. DÍAZ, Bernal: *Historia General de la Conquista de la Nueva España...* B. 161
11. GARATE, Agustín: *De la Historia del Perú...* Y. 74

3. *Id. Id.: Historia natural y moral de las Indias*. Sevilla, Juan de León, 1590, 2 h. + 535 p., 4.º (PALAU, 1978).

4. ALEXANDER, Magnus: *De Mirabilibus Indie ad Aristotelem*. Bononiae, 1501, fol. (B.N.P., Rés. R. 54).

5. CARTIER, Jacques: *Relatione di Jacques Cartier della terra nuova detta la nuova Francia, trovata nell'anno MDXXXIII. Breve et succincta narratione della navigation fatta... all' Isole di Canada, Hochelaga, Saguenai et altre*. (In: RAMUSIO, G.B., Primo Vol. *Delle navigationi et viaggi*, vol. 3, 1554, fol) (B.M., 566. K.J.).

6. CASAS, Bartolomé de las: *Explicatio quaestionis: «Vtrum reges vel principes, jure aliquo vel titulo et salva conscientia, cives ac subditos a regia corona alienare et alterius domini particularis ditioni subiecere possint*. Francofurti ad Moenum, 1571, 2 part. en 1 vol., 4.º (B.U.B., S.J., Dip.).

7. *Id. Id.: Brevíssima relación de la destrucción de las Indias...* año 1552; Sign. a – e⁸ + f¹⁰ + g., 4.º (PALAU, 46941).

8. CASTRO, Enrique de: *The Conquest of the Indies*. London, R. Bentley, 1692, 167 p., 12.º (B.M., 12410. c. 23).

9. CLUSIUS, Carolus: *Aliquot notae in Garciae Aromatum Historiam et Medicamentum Indiae*. Antuerpiae, Christophorus Plantin (1582), 43 p. 8.º (PALAU, 55737).

10. DÍAZ DEL CASTILLO, Bernal: *Historia verdadera de la Conquista de la Nueva España*. Madrid, Benito Cano, 1795-96, 4 vols., 4 h. + 367 p.; 382 p. + 1 h.; 364 p. + 1 h.; 573 p., 8.º (PALAU, 72354).

11. ZÁRATE, Agustín de: *Historia del descubrimiento y conquista del Perú*. Anvers, Martín Nucio (1555), 8 h. + 273 f. + 7 h. (PALAU, 379628).

12. GARCÍA, Gregorio: <i>Origen de los Indios del Nuevo Mundo Occidental...</i>	C. 57
13. GUMILLA, Josef: <i>Historia natural y civil de las naciones situadas R. Orinoco...</i>	A. 255
14. HERRERA, Antonio: <i>Historia Occidental de las Indias...</i>	Y. 370
15. LÓPEZ, Francisco: <i>De la historia general de las Indias...</i>	H. 4
16. MAFFEO, Joanne Petro: <i>Historia Indiae...</i>	M. 446
17. MAIRE, Jacob: <i>Historia de las Indias. Expediciones cum mapis...</i>	N. 155
18. MANUEL DE LA CRUZ: <i>Relación de las misiones de los carmelitas descalzos a Persia e Indias, en latín...</i>	P. 100
19. MUIX Y DE PERPIÑÁN, Juan: <i>Reflexiones imparciales, humanidad de los españoles en Indias...</i>	Y. 767

12. GARCÍA, Gregorio: *Origen de los Indios del Nuevo Mundo e Indias Occidentales*. Madrid, Francisco Martínez Abad, 1729, 16 h. + 336 p. + 40 h., fol. (PALAU, 98007).

13. GUMILLA, José: *Historia natural, civil y geográfica de las naciones situadas en las riveras del Río Orinoco*. Barcelona, Gibert y Tuto, 1791, 2 vols., 4.º (PALAU 111193).

14. HERRERA TORDESILLAS, Antonio de: *Historia general de las Indias Occidentales*. Madrid, Rodríguez Franco, 1730-1738, 4 vols. (PALAU, 114289).

15. LÓPEZ DE GOMARA, Francisco: *Historia General de las Indias y Nuevo Mundo, con más la conquista del Perú y de México*. Çaragoça, Pedro Bernuz, 1554, 4 h. + XCII f. + 1 h. (PALAU, 141145).

16. MAFFEI, Joannes Petrus: *Historiarum indiarum libri XVI, selectorum item ex India epistolarum libri IV, eodem interprete*. Florentiae, Philipus Juncta, 1588 (B.U.B., S.J., B. 60/9/4 i B.U.B., B.B., B. 49/2/8).

17. LE MAIRE, Jacob: *Historia de las Indias. Relación diaria del viaje... en que descubrieron nuevo estrecho y pasaje del Mar del Norte al Mar del Sur, a la parte Austral del Estrecho de Magallanes*. Madrid, Bernardino de Guzmán, 1619, 26 fols., 4.º (PALAU, 134740).

18. MANUEL DE LA CRUZ: *Relationem quantum faciunt ad divinum obsequium in Indiis Patrum Carmelitarum Discalceatorum habitatis*. Ulyssipone, 1639 (VILLIERS, col. 444).

19. NUIX I PERPINYÀ, Joan: *Reflexiones imparciales sobre la humanidad de los españoles en las Indias, traducidas con algunas notas por D. Pedro Varela y Ulloa*. Madrid, Joachin Ibarra (1782), LII + 315 p., 4.º (PALAU, 196692).

20. NÚÑEZ, Álvaro: <i>De lo que el hizo en las Indias...</i>	H. 257
21. OVIEDO FERNÁNDEZ, González: <i>Historia de las Indias...</i>	M. 450
22. PISO, Guilliemo: <i>Historia Natural Brasileiae cum iconici...</i>	P. 514
23. REMANSAL, Antonio: <i>Historia de la Provincia de Chiapa y Guatemala de Santo Domingo...</i>	C. 175
24. ROCHEFORT, César de: <i>Le tableau de l'Isle de Tabago, ou de la novele Ovalchre. Francés...</i>	E. 127
25. SOLÍS, Antonio de: <i>Historia de la conquista de México...</i>	Q. 373
26. VEGA, Garcilaso de la: <i>Comentarios reales de los Reyes del Perú...</i>	L. 362
27. <i>Id. Id.: Historia del Perú...</i>	L. 407
28. VILLAGRA, Gaspar: <i>Historia del Nuevo México...</i>	F. 16

20. NÚÑEZ CABEZA DE VACA, Álgar: *Relación y comentarios de ... de lo acaescido en las dos jornadas que hizo a las Indias*. Valladolid, Francisco Fernández de Córdoba, 1555, 114 f., 4.º (PALAU, 197102).

21. FERNÁNDEZ DE OVIEDO Y VALDÉS, Gonzalo: *Crónica de las Indias. La hystoria general de las Indias agora nuevamente impressa...* Salamanca, J. de Junta, 1547, 2 part. en un vol., 192 f., fol. (PALAU, 89529).

22. PISON, Guillelmus: *Historia naturalis Brasiliae*. Lugduni Batavorum, F. Hackius, 1648, 292 p., fol. (PALAU 227441).

23. REMENSAL, Antonio de: *Historia de la Provincia de San Vicente de Chiapa y Guatemala de la Orden de Ntro. Glorioso Padre Santo Domingo*. Madrid, Francisco de Angulo, 1619, fol. (PALAU, 260793).

24. ROCHEFORT, César de: *Le tableau de l'isle de Tabago, ou de la Nouvelle Oüalchre, l'une des Isles Antilles de l'Amérique, dépendante de la souveraineté des... Etats Generaus des Provinces Unies des Pais-Bas*. Leyde, Jean le Charpentier, 1665, 8 h. + 114 p., 12.º (PALAU 271897).

25. SOLÍS Y RIBADENEIRA, Antonio de: *Historia de la conquista de México, población y progresos de la América septentrional, conocida por el nombre de Nueva España*. Madrid, Bernardo de Villa Diego (1684), 16 h. + 549 p., 4.º (PALAU, 318602).

26. VEGA, Garcilaso de la: *Primera parte de los comentarios reales que tratan del origen de los Incas, reies, que fueron del Perú, de su idolatría, leyes y gobierno en paz y en guerra*. Lisboa, Pedro Crasbeeck, 1608, 10 h. + 264 f., fol. (PALAU, 354788).

27. *Id. Id.: Historia General del Perú*. Córdoba, Andrés Barrera (1617), 300 f. + 8 h., fol. (PALAU, 354789).

28. VILLAGRA, Gaspar: *Historia de la Nueva México*. Alcalá de Henares, Luis Martínez Grande, 1610, 24 h. + 287 p. + 1 h., 8.º (B.U.B., S.J., Dip.).

ÍNDIX

Josep M. Bernades i Endinyac. <i>Presentació</i>	5
Antoni Borràs i Feliu. <i>Escriptors jesuïtes catalans a les Filipines. Esbós d'una bibliografia (1581-1902)</i>	11
Pere Fiol i Tornila. <i>Aportació de l'església mallorquina a l'evangelització del Nou Món.</i>	31
Ferran Patuel-Puig. «Just - so story». <i>Un cas de dissensió interna en país de missió: els pares caputxins catalans a la Guaiana.</i>	45
Josep M. Bernades i Endinyac. <i>Un plagi familiar: les Cartas Mejicanas de Benet M. de Moxó i de Francolí, O.S.B.</i>	63
Joan Florensa i Parés, Sch. P. <i>Els escolapis a Guanabacoa (Cuba) durant l'etapa colonial.</i>	79
Claudi Vilà-Palà. <i>Presencia de los escolapios catalanes en América en los siglos XIX y XX.</i>	111
Valentí Serra de Manresa. <i>El projecte del pare Castellví d'un centre català de recerques americanistes.</i>	123
Lorenzo Galmés, O.P. <i>Fray Tomás Castellar, O.P.</i>	135
Josep Martí i Mayor, O.F.M. <i>Franciscans catalans a Amèrica. Segles XVI-XX.</i>	147
M. Josepa Arnall. <i>Historiografia d'Amèrica a la llibreria dels carmelites descalços de Barcelona (Segles XVI-XIX)</i>	163

